

V
1986

FORSVARS STUDIER

Defence Studies

Årbok for
Forsvarshistorisk
forskningssenter
Forsvarets høgskole

FORSVARSTUDIER
Defence Studies

V

FORSVAR STUDIER

Defence Studies

V

Årbok for
Forsvarshistorisk
forskningssenter
Forsvarets høgskole
1986

Redaktør: Rolf Tamnes

TANO

© Forlaget TANO 1986

ISSN 0333-3981

ISBN 82-518-2249-1

Engers Boktrykkeri A/S, Otta

Innhold

Forord
Foreword

J. E. Rådehed: Swedish forces to aid Norway ? The Nordic Security Question 1948-49	11
L. H. Larsen: Ubåt-baser og storpolitikk. Striden om de tyske ubåt-baser i Norge 1944-48	42
English Summary	79
R. Tamnes: Kamp mot russerne på tysk jord ? Tysklandsbrigaden og den kalde krigen 1947-1953	82
English Summary	169
M. Iden: Turning Point 1975. US Security Policy and Northern Flank Security	173
O. Wicken: Militærforskere i Vesterveg. FFI-forskere på utenlandske universiteter 1945-1970	189
English Summary	217
O. Riste: Slow take-off. The Pre-History of the Royal Norwegian Air Force, 1912-1944.....	219
Bidragstyttere	235
Notes on contributors	236

Forord

FHFS - Forsvarshistorisk forskningscenter - presenterer med dette FORSVARSSTUDIER V, som er den femte årboken fra FHFS. Bidragene er tidligere blitt publisert i serien FHFS Notat, som inneholder artikler og studier av institusjonens faste forskere og av andre spesielt inviterte bidragsytere.

Norge er en småstat, som i høy grad er nødt til å ta hensyn til andre makters interesser i vårt nærområde. Også *Sveriges* utenriks- og forsvarspolitik har sterke innvirkninger på norsk sikkerhetspolitikk: I hvilken grad kan vi regne med at de vil og kan opprettholde en nøytral kurs i krig? Vil de gi etter for sovjetiske krav hvis de blir presset? Eller kan man øyne en faktisk, funksjonell kopling til Vestmaktene? Kan man således finne at det eksisterer et gap mellom doktrinen om nøytralitet og den underliggende virkelighet? Slike spørsmål er reist igjen i den senere tid som følge av ubåtkrenkelsene og den relative svekkelsen av Sveriges forsvarsevne.

Dette er på ingen måte nye problemstillinger. I denne årboken gir Jan-Erik Rådehed et glimt inn i svensk forsvarsplanlegging frem til 1950. Her ser man klart at planleggingen primært var innsiktet mot en sovjetisk trusel. For Sverige var det viktig å vinne tid inntil man fikk hjelp fra Vest. Sett fra svensk side var det ytterst viktig at Norge og Danmark holdt stand, - norsk og dansk medlemskap i NATO var av verdi også for Sverige. Her gis endog signaler om at Sverige burde bidra direkte til forsvaret av Norge for å unngå at landet falt i sovjetiske hender.

Småstatsperspektivet er også et fruktbart utgangspunkt for å analysere stormaktenes interesse for Norden og Norge spesielt. I fjorårets årbok satte vi søkelyset mot *Sovjets* syn på Norden og Norge i etterkrigstiden. Men her er fortsatt mye ugjort, og i tiden fremover vil FHFS intensivere sin forskning

på dette området. Derfor engasjeres nå en forsker med Sovjet-studier som spesialfelt.

Vestmaktens interesse for og engasjement i Norge er adskillig mer utforsket. I denne årboken tar vi opp nye sider ved dette samarbeidet. Leif H. Larsen har sett nærmere på striden med britene om hva man skulle gjøre med de tyske ubåt-baser i Norge etter krigen. Britene presset på for å få dem ødelagt fordi de kunne bli et lett bytte for russerne i en krig, og dermed bli en ypperlig plattform for sovjetiske ubåt-operasjoner mot de britiske øyer. I det lå det et meget dystert bilde av utsiktene til å holde sentrale deler av Norge. Dette britiske syn vant ikke uten videre gehør i Norge - grunnlaget var dermed lagt for en langvarig tautrekning om basenes skjebne.

Striden om ubåt-basene reflekterer den kalde krigen, den gryende frykt for en sovjetisk trusel, men også den nære koplingen til britene. Det er også tilfelle i et annet spørsmål som drøftes i årboken, nemlig Tysklandsbrigaden og den kalde krigen. Rolf Tamnes påviser her hvordan denne styrken - som var en del av den britiske okkupasjonsstyrken i Tyskland - gradvis endret rolle, fra å være en okkupasjonsstyrke for å overvåke tyskerne til å bli en forsvarsstyrke for å demme opp for russerne i Schleswig-Holstein. Men det var en lang og smertefull prosess, med brytninger innad i Norge, men også med britene og til dels danskene.

Gjennom hele 40-tallet fortsatte Storbritannia å være vårt viktigste ankerfeste i Vest. Men fra 1950 ble USA den viktigste garantist for vår sikkerhet. Norges medlemskap i Atlanterhavspakten i 1949 medførte på ingen måte at amerikansk bistand var sikret i en krig. USAs interesse for nordflanken har tvert om vært meget varierende i de 40 år som er gått siden avslutningen av andre verdenskrig. I løpet av 70-årene begynte man å tale om «the forgotten flank». I denne årboken gir Mark Iden en skisse av denne situasjonen, men setter spesielt søkelyset mot den prosess som for alvor startet tidlig på 70-tallet og som medførte at USA igjen «oppdaget» nordflanken og var beredt til å avdele styrker til forsvaret av Norge.

Norges kopling vestover begrenser seg ikke bare til snevert militære spørsmål. Vi har tidligere satt søkelyset mot våpensamarbeidet med amerikanerne etter andre verdenskrig.

Denne gangen tar Olav Wicken opp *forskningssamarbeidet*. Artikkelen viser hvordan forskere ved Forsvarets forskningsinstitutt (FFI) over lang tid har hatt et nært og kontinuerlig samarbeid med britiske og amerikanske laboratorier og universiteter. Den internasjonale debatten om teknisk og industriell 'spin-off' fra militær forskning diskuteres på bakgrunn av eksempler på industrietablering som resultat av FFIs internasjonale vitenskapelige samarbeid.

Til nå er lite forskning gjort når det gjelder forsvarets indre historie og *forsvarsgrenene*. I denne årboken får man et glimt inn i disse spørsmål i flere artikler. Larsen berører tenkningen innen den norske Marine etter andre verdenskrig; Tamnes belyser en viktig side ved Hærens utvikling, nemlig Tysklandsbrigaden og dens rolle i norsk forsvarsplanlegging. Olav Riste gir i artikkelen «Slow Take-Off» den første konsentrerte fremstilling av prosessen som førte frem til opprettelsen av et separat norsk flyvåpen i 1944. Den viser bl.a. at den langvarige motstanden mot sammenslåing av Hærens og Marinens flyvåpen ikke bare skyldtes snevre egeninteresser hos de to forsvarsgrenene. Den var vel så mye betinget av en saklig begrunnet oppfatning om at et eget flyvåpen, med selvstendige oppgaver utover de rene støttefunksjoner, måtte få en styrke som lå godt over det en ville oppnå ved å slå sammen to på forhånd svake våpengrener. Sammenslåing ville i seg selv ikke gi vesentlig gevinst.

Foreword

FORSVARSHISTORISK FORSKNINGSSENTER – THE RESEARCH CENTRE FOR DEFENCE HISTORY -- hereby presents DEFENCE STUDIES V. The articles in the Yearbook have previously appeared in the series FHFS Notat, which contains articles and studies by the Centre's own researchers and other specially invited contributors. By collecting the articles in a Yearbook, the Research Centre aims to reach a wider public with an interest in defence history and security policy.

All articles in Norwegian are accompanied by a summary in English.

Oslo, January 1986

Rolf Tamnes
Editor

Swedish forces to aid Norway?

The Nordic Security Question 1948-49

Introduction

The years 1948 and 1949 form an important watershed in the postwar period, with the formation not only of the present European equilibrium but also of what is nowadays known as «the Nordic Balance». It was a time of uncertainty in the international system and of volatile diplomatic interests. One observer, comparing these years with the Battle of the Marne in 1914, considers that 1949 was the year when the trenches were dug across Europe.¹⁾ As early as October 20th 1948 the Swedish diplomat Gunnar Hägglöf recorded in his diary, «There is in fact an underlying power-balance. It is still new, and both sides are probing to feel where the boundaries run».²⁾

It was in these years that the Nordic states were drawn into the European melting-pot and their governments forced by the mounting threat to reassess their foreign policies. Sweden, Norway and Denmark entered into negotiations for a Scandinavian Defence Association while Finland negotiated the Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance with the Soviet Union - an agreement long on Moscow's shopping list. Meanwhile, Norway and Denmark had contacts with the future NATO nations. At the beginning of the period, in January 1948, Sweden, Norway and Denmark pursued the same official line, that of neutrality, while Finnish foreign policy was officially one of alliance-freedom. At its end, however, in April 1949, Denmark and Norway had joined the newly-formed North Atlantic Treaty, Finland had signed the friendship and mutual assistance treaty with the Soviet Union and Sweden alone maintained her official foreign-policy position unchanged.

The transformation of Northern Europe in 1948-49 inspired my doctoral dissertation in political science entitled «Strategies of Threat Reduction; a study of the 1948-49 watershed in Nordic foreign relations», whose conclusions are presented in this article. Its purpose is to analyse the process by which the four Nordic states in the period January 1948 - April 1949 selected their official lines and their diplomatic instruments so as best to be able to guard against the military threat from the Soviet Union - the 'official line' being a choice between the alternatives alliance, neutrality and alliance-freedom, where this last is the basic concept which in given circumstances can change into one of the others.

A state may exhibit different diplomatic orientations within the framework of its official line; i.e., the official posture remains static while the national interest undergoes changes that affect the concrete foreign policy pursued. These orientations are revealed in the deeds and words of the actors, for example by military aid to another state, procurement and sale of arms, forward prestocking of military materiel, weapons co-production, diplomatic activities and preparations for military cooperation in wartime.

The emphasis of this article is on the nexus between military deterrence and the freedom to determine foreign-policy postures. I will outline the positions of the three Scandinavian countries as seen in this perspective, focussing on Swedish defence planning. What were the Swedish threat perceptions? Why did she reject alignment with the Western alliance ?

The historical experience of the Nordic countries

The Nordic national states in existence in 1948-49 were fragments of a potential superstate occupying a strategic march-land between Western Europe and the Soviet Union. In the days of the Calmar Union (1397-1523) this was the largest realm in Europe by land area, and it was succeeded by the even greater empire of Charles XII.³⁾

Throughout history, however, the Nordic region has been

affected by the power-relations in the three seas surrounding. The threats to the successor states have always been presented from the east and south. Calmar itself had been a defensive union against the Hansa maritime and economic power, and the defeat of imperial Sweden at Poltava in 1709 altered Europe's political axis at a stroke and permanently, opening the way for the Russian advance into Western Europe.⁴⁾

The 'classical' southern and eastern great power threats to Northern Europe were responsible for the partition of Sweden by the cession of Finland in 1809, Bismarck's war of 1863-64 which deprived Denmark of a third of her territory, the Winter War, and the German blitzkrieg of 9 April 1940.

During periods of severe pressure from outside powers on one or more of the Nordic countries, the region's states have endeavoured to meet the threat by negotiation towards a common foreign policy and even a common defence. Besides the Union of Calmar it is the Dano-Swedish discussions of a defence alliance in 1863-64 plus the Fenno-Swedish negotiations of 1939-40 on the Åland islands and a defence union that stand out as the Nordic nations' main experiences of military cooperation prior to the events of 1948-49.

The 1863-64 negotiations between Sweden and Denmark did not issue in any agreement. Denmark, under threat from Germany, was in urgent need of Swedish assistance; sympathy in Sweden was intense and engendered the March disturbances, when an excited crowd turned up at the residence of the Foreign Minister. Collections were taken up for the Danish troops, who were suffering from a hard winter manning the fortifications of Dannevirke and Düppel. Comparisons may be drawn with the Finland movement during the Winter War.

Both the Åland Plan and the discussions of defence association and union being conducted between Finland and Sweden foundered on the rock of a Soviet veto. Germany was similarly distrustful and obstructive of Fenno-Swedish union. The great powers that constituted the threat were not inclined to tolerate any such projects. For her part Sweden lacked sufficient military resources to put the requisite weight behind an alliance with Finland.⁵⁾

The question of common Nordic defence was placed on the postwar agenda by the Swedish prime minister Per-Albin Hansson at the meeting of the Nordic Cooperation Committee on 13-14 July 1945 in Stockholm.⁶⁾ In 1947 the matter was raised again at a meeting of the Nordic foreign ministers. It was, however, the Danish military leadership, particularly Admiral Vedel, that worked hardest for the concept of defence cooperation. They saw the Baltic exits as of great importance and judged them impossible to hold against a great power without help from the other Nordic states.⁷⁾

To sum up, in 1948-49 the negotiations for a Nordic defence alliance failed, as had earlier attempts. Assuming that all partners to these negotiations really were interested in their success, their failure can be explained firstly by the demand on the part of one state for an *intermediate solution*, that is, an agreement between a Nordic state or group of states and the Great Powers, providing for Great Power guarantees to or recognition of the Nordic grouping.

In 1863, the threat was from a militarily strong Prussia and the initiative for an intermediate solution came from the militarily weak Sweden, similarly in 1938-39 with the threat from Germany and the Soviet Union. In 1940 it was Finland, her back to the wall in the last agonies of the Winter War, who was interested in this kind of solution.

Secondly, over and above the incentive to an intermediate solution *strong Swedish armed forces* were probably a prerequisite for a successful agreement, and this was lacking in 1863, 1938-39 and 1940. It would seem that the Swedish policymakers had greater confidence in an unchanged foreign policy posture than in Nordic agreements as a protection against military threat.

Sweden

The British historian Michael Roberts has written in a work on Swedish history: «The true international importance of Sweden's part in history is ... that she has always stood, as she still stands, in the gate between East and West. Swedish statesmen have always aimed at keeping open their window

to the west, while at the same time establishing some system of security to the east. They have tried on occasion to make Sweden the economic, as well as the political, entrepôt between the two. They have sought - as the elder Sture sought, and Gustav Adolf, and Charles XII, and Gustav III - to find security against Russia by a system of outposts in the eastern Baltic, and by driving back the Muscovite from the sea; it is possible to explain the whole history of Sweden's Baltic empire on the theory that it was essentially a defensive policy from first to last. At times they have tried the other tack - Erik XIV tried it, and so did the Caps, and Gustav III at the close of his reign, and the men of 1812 - and made a bid for security by courting Russian friendship. But whatever the method employed, they have always been conscious of the ultimate importance of the geopolitical problem which they cannot escape.»⁸⁾

The military threat to Sweden has historically come from the south and east. During her days as a great power and as long as she had provinces on the other side of the Baltic, principally Finland, Sweden could base her security on a peripheral defence.⁹⁾ When Finland was lost in the early 1800s the peripheral doctrine was replaced by a core-defence concept, and by 1948-49 the current 'marginal effect' theory was already dominant.¹⁰⁾

The 1925 appropriations halved the wartime establishment, but this did not stop the General Staff planning to ship troops to Finland in the event of an attack from the east. Three war scenarios were furnished by the 1927 general defence plan; A and B were different Russian invasion routes, both through Finland, while C postulated an attack from the west and amphibious landings on the west coast and in Scania. Norway was assumed to be neutral.¹¹⁾

During the interwar period the attention of the military leadership was fixed on the threat from the east through Finland. After the outbreak of the Second World War, however, the west coast of Norway became of great relevance to the defence of Sweden. As early as 7-8 March 1940 the Swedish C-in-C, General Thörnell, met with the chief of the Norwegian general staff in Stockholm for conversations on the coordination of the two countries' defences should the

Western Powers seek to send troops through to Finland by force.

Of the various scenarios after «Weserübung» and the occupation of Norway in April 1940, an attack from Norwegian territory into central Sweden was seen as the most dangerous, mostly on account of the prospect of having Sweden cut in two. In order to secure access to the sea and British assistance, Swedish counter-attacks were planned in the summer of 1940, both against the Trøndelag and from the Tärna area towards Mo i Rana.

In December 1941 the C-in-C approved a revised version of scenario 1 (German attack) which included a Swedish advance on Trondheim intended to «link up with the Western Powers». The general appended a marginal note «at least at some point to reach the sea». Operation Z, planned in 1943, was a variant of this plan, aiming to obtain and secure direct access to the Atlantic. By means of rapid surprise attacks it was proposed to take Mo i Rana and subjugate the coastal defences of the Ranaffjord. Emphasis was laid on the need for harbours capable of receiving heavy materiel.¹²⁾

The traditional neutrality policy has been the official diplomatic posture since the unsuccessful negotiations for Dano-Swedish defence union in mid-nineteenth century; it is a policy capable of flexible adaption to the current situation in the international system. The aim has always been to protect Sweden from external threats and keep the country out of war.

The trials and tribulations of the Second World War led to Swedish deviations from the letter of international law. Prime Minister Per-Albin Hansson provided a succinct expression of Swedish policy in July 1945: «Our endeavours were, as you know, directed towards keeping our country out of war. Sweden's own interests were, of course, paramount in the determination of our course of action.»¹³⁾

The totality of Swedish historical experience up to 1948-49 gave decisionmakers to believe that continuation of their policy would involve limited risks; the positive components of that experience outweighed the negative.

Norway

Norway's strategic position on the Atlantic has been responsible for friendly relations with the other Atlantic powers Britain and the United States. After the Second World War, however, the common boundary with the Soviet Union began to loom much larger in the consciousness of Norwegian decisionmakers.

When Norway seceded from the union with Sweden in 1905 and became an independent state many Norwegians assumed that Norway no longer had to fear attack.¹⁴⁾ Her official foreign policy was dominated by neutrality with strong overtones of isolationism. By the end of the Great War, however, the 'neutral' Norwegian navy was contributing to the war economy of the Entente and interdicting the use of national waters by German submarines. In the interwar period the aim was by a policy of neutrality to keep the country out of war.¹⁵⁾

With the German invasion of 9 April 1940 Norway was abruptly precipitated onto the Allied side as a de facto belligerent. The surprise attack and occupation made an indelible impression on the Norwegian mind. It was plain that neutrality had been a failure and that the armed forces had been so neglected in the prewar years as to lay the country open to invasion.¹⁶⁾

Norway nevertheless ended up on the 'right' side in the world conflict. Despite official protestations of neutrality Foreign Minister Koht had clearly expressed an unofficial concern that Norway not find herself on the 'wrong', i.e., German, side.

During the war the exile government in London worked actively to bring about a binding economic and military cooperation with the North Atlantic powers when peace was restored.¹⁷⁾ Norwegian opinion, as expressed in London, rejected the idea of a more tightly coordinated common Nordic policy. For the Nordic countries' strategic situations were quite different: Norway was an Atlantic state, and so for her it was more important to cooperate with the other littoral powers Britain and the USA, although this ought to be reconcilable with an understanding with Sweden.¹⁸⁾

On Liberation Norway returned to the neutral policy conducted before the war, now under the label of 'Bridgebuilding', which lasted right up to membership in NATO. Confidence in neutrality was, however, less robust than it had been before the Occupation.

The totality of Norwegian historical experience up to 1948-49 indicated that an unchanged foreign policy was to be regarded as a risk; the negative components of that experience weighed more heavily than the positive.

Denmark

Denmark's strategic position has throughout history been affected by her geographical location between the Baltic and the western seas, dominating the Sound and the Belts. Her territory was drastically reduced by the Peace of Roskilde in 1658, which deprived her of her last possessions on the far side of the Kattegat, and the 1863-4 war with Prussia and Austria brought the next catastrophe - the loss of Schleswig-Holstein, a third of her remaining area.¹⁹⁾

In modern times it has been Germany who has been in the best position to violate Danish neutrality, and throughout the period 1864 - 9 April 1940 foreign and security policy was formulated around the perceived threat from the south.

The 1864 debacle did not, however, open the way for military defeatism. On the contrary, Danes dreamed of recovering the lost territories and defence thinking was directed towards creating a Danish military organisation capable of the revanche. The 1871 French collapse in the face of the Prussian army dealt this policy a reverse.²⁰⁾

During the period between the defeat and the First World War the Danish armed forces were a bone of domestic contention. To oversimplify somewhat, the question was whether the country was to be defended by landward fortification or maritime defences, the former being directed towards the German threat and the latter towards all potential opponents.²¹⁾ The 1909 defence review took the path of compromise, strengthening Copenhagen's seaward defences and providing the navy with modern materiel. It was based

on the military leadership's view of Denmark's strategic situation and the discussions of 1906-7 between the Minister for War and the Chief of the Imperial General Staff, Moltke. Agreement was reached that the Danish armed forces were to be effective against all states other than Germany. In other words, Denmark strove for German confidence in her foreign policy.

This policy of realism - or appeasement - came to be symbolised by Eric Scavenius, Denmark's prime minister during the Second World War Occupation. The war of 1864 had demonstrated that Denmark could not expect active military assistance from other powers against Prussia, an experience similar to the Finns' in the Winter War. Apart from this solicitude for German sensibilities, Danish foreign policy was neutral. The 9th of April 1940 showed this policy to be illusory, a nonaggression pact with the aggressor notwithstanding. Denmark's rapid capitulation before the German blitzkrieg was seen by the top military as an inevitable consequence of the politicians having made the country into a military vacuum in the midst of a strategically sensitive area.²²⁾

Danish historical experience to 1949 thus suggested that an unchanged foreign policy was the greater risk. Negative experiences outweighed the positive.

Finland

After 700 years as the eastern half of the Swedish state, Finland's brief historical experience as an independent nation has been very strongly marked by her position as a buffer-state on the Soviet Union's western boundary and by the Mannerheim legend.

Following the Treaty of Dorpat 1920 the young republic endeavoured to retain Soviet confidence in its foreign policy by means of alliance-freedom and neutrality. These elements were supplemented by a Baltic orientation.²³⁾

When the secret and misunderstood soundings of legation secretary Yartsev came to nothing and the Moscow talks of autumn 1939 failed, Stalin made it clear to the Finns that he thought Finland too small and weak to defend her neutrali-

ty. Russia demanded greater security for her north-west, border, i.e. cession of Finnish territory, principally on the Karelian isthmus, and a treaty of mutual assistance. Finland refused to yield and so Stalin went to war, gaining his objects in the settlement of 1940 and the mutual assistance treaty of 1948.²⁴⁾

On the conclusion of peace with Moscow in March 1940 Finland's decision-makers had two roads to choose between: revision of the March agreement or else a pro-Soviet neutrality involving an acceptance of the territorial losses. The Finns took the first road and waged the Continuation War as German co-belligerents. This decision is much discussed, and we may speak of two schools, the 'driftwood' theory claiming that Finland lacked any freedom of action in foreign policy, the other considering that the Finns chose the German orientation because their interest in a revanche.²⁵⁾

An armistice was signed in 1944; Finland was provisionally administered by the Control Commission and had to pay reparations amounting to 15% of national income.²⁶⁾

Finnish historical experience up to 1948-49, therefore, indicated that an unchanged foreign policy posture would involve considerable risks, and a revolution of the diplomatic orientation began with the Armistice. Negative experiences may be stressed more strongly than the positive - even though the country was still independent and had not suffered occupation by the Russians.

The military capabilities of the Nordic states

In the years 1948-49 the Nordic states differed widely in both the condition of their armed forces and their experiences in the world war. The Danish forces capitulated in the first hours of the invasion, whereas the Norwegians held out longer than did the French. Finnish troops displayed great competence during the Winter and Continuation Wars while the Swedish defences were, of course, never put to the test.

The Norwegian and Danish forces were weaker in 1948-49

than at the outbreak of war, the Swedish significantly stronger; it is difficult to assess Finnish capabilities.

In the event of an attack the Norwegian armed forces would not be able to cope without outside help, as was explicitly stated in the first Three Year Defence Plan. As late as the beginning of 1948, in fact, senior Norwegian officers had claimed that Norway was practically a military vacuum.²⁷⁾ The navy was probably the least feeble of the Services. Land forces were being built up virtually from scratch as far as organisation, manpower and training was concerned, while the air force was insignificant, comprising scarcely fifty propellerdriven fighters plus a handful of flying-boats and transport aircraft.²⁸⁾

According to Defence Minister Rasmus Hansen the Danish naval forces were weaker in the late 1940's than on April 9th 1940. The ground forces were organised in two divisions of which one brigade was serving in Germany. They were incapable of conducting a coherent defence of the country. The airforce was non-existent, and the navy was of limited value.²⁹⁾

The peace treaty signed at Paris in 1947 restricted the Finnish army to 34,000 men, the navy to 4,500 and 10,000 tons and the air force to 300 men and 60 combat aircraft.³⁰⁾ In 1949, however, a defence review concluded that Finland needed armed forces of her own and of sufficient strength to prevent the country from becoming a military vacuum on a strategically important boundary between the eastern and western blocs.³¹⁾

By 1948-49 Sweden was, military speaking, a European great power. On a war footing her army could field 610,000 men with a replacement reserve of 160,000, organised as 10 divisions, 3 armoured brigades, 1 motorised infantry brigade and 1 bicycle brigade plus local units.³²⁾ The navy consisted of 3 cruisers, 18 destroyers, 15 torpedo-boats, 24 submarines, 1 minelayer, 42 minesweepers and special vessels.³³⁾ Under General Nordenskiöld the air force had grown to become the fourth largest in the world, in 1949 numbering 1007 warplanes in all; 573 fighters, 314 ground-attack and bombers and 120 reconnaissance.³⁴⁾

Swedish defence planning

Nordenskiöld's strategy was the extension of a protective air umbrella over the whole of Sweden, allowing the army and navy to conduct operations without catastrophic losses. The ground-attack squadrons were to concentrate their fire, under fighter cover, against enemy land and naval forces as soon as these began their operations. Reconnaissance missions included strategic and tactical surveillance of all neighbouring areas from which enemy attacks might come.

Nordenskiöld considered that «an isolated Soviet attack on Sweden would bring the Russians such high losses in the battle with the Swedish air force for control of the air that in view of the force ratios the enterprise would be regarded as inadvisable.»³⁵⁾

A secret memorandum of 1950, on the other hand, demonstrates that the defence leadership considered that the air force ought to number as many as 31 fighter and ground-attack squadrons and 14 reconnaissance, c. 2,380 aircraft in all.³⁶⁾

The period of transition 1948-49 was marked by the 1945 report of the Defence Committee, submitted 1948, and the findings of the 1949 Defence Commission (appointed in April 1949.) In naming the potential aggressor the latter report was franker than the former, speaking of 'the Soviet Union' in place of 'the enemy'. The 1949 Commission report was characterised further by concrete comparison between Swedish and Soviet combat forces and by detailed war scenarios with the Soviet Union as aggressor.³⁷⁾

In his comments on the 1948 report the C-in-C asserted that Russian influence had consolidated in those parts of Europe under Russian control. Military dominion had been complemented by political control via forcible *gleichschaltung*. «But even if we are still unable to speak of a pronounced politico-military Western bloc in the same way as of the Eastern», he said, «we can ever more clearly discern a welding-together of nations under a more and more purposeful American leadership.»³⁸⁾ He remarked further that in various ways the American leaders vigorously demonstrated that they would not tolerate any Russian expansion beyond their Eastern European sphere, whatever form it might take. The

United States now portrayed itself as championing non-Eastern bloc countries against aggression.

Touching on the North, the C-in-C wrote that «In our immediate vicinity we find practically a military vacuum. Rapid reconstruction of the Norwegian and Danish forces is meeting with very great practical difficulties, and no decisions have been taken on their long-term development. Our neighbours' persistent military weakness and the strategic significance of Scandinavia in an east-west conflict should be a cause for general concern. We must also remember that the political and military position of Finland, with a forward Soviet base at Porkkala, affects Sweden's situation.»³⁹⁾

In this definition of the armed forces' mission the C-in-C emphasised the significance of consensus concerning the conditions that needed to be met if the Services were to fulfil their peacekeeping function. They should be able to offer an aggressor such an effective resistance that he would be forced to commit strong forces to expensively protracted operations.

The goal of Swedish operations should be to win time for support to be forthcoming from the other side. A combination of air attack and invasion would appear to be the most potent threat; organisational forms should facilitate an obstinate defence-in-depth. On account of the risk of coup de main, principally from the air, the mobilisation system should be decentralised as far as possible.⁴⁰⁾

During the prewar period and the Second World War Swedish defence planning was based on scenarios 1 (Germany) and 2 (Russia); after the war no. 2 was still relevant and was subdivided into 2C, 2S and 2N, Soviet concentration against central, southern and northern Sweden respectively. Attack by the Anglo-Saxon powers was labelled scenario 3.⁴¹⁾

As early as 1946 in a secret memorandum of March 21st the C-in-C spoke of concentrating Swedish combat forces in Central Sweden. This region was to be defended more stubbornly than others; by means of the strategic defensive considerable portions of the Swedish forces were to be maintained in fighting condition as long as possible, while at the same time the enemy was being weakened by attrition - i.e., the strategy was to gain time.⁴²⁾ Scenario 2C (central Sweden) was therefore not considered likely. In an April 1948 circular to

the district commanders the Chief of the Defence Staff wrote that the Russians lacked the capacity for a amphibious landing in force on the coast of central Sweden, and pointed out the importance for Sweden of the Trøndelag remaining in Norwegian hands.⁴³⁾

Likely hostile measures against Sweden were blockade, isolated air and rocket strikes, and invasion. The latter option could take the forms of strategic coup de main and land or air/sea invasion (via Norrbotten and Scania respectively).⁴⁴⁾

Memoranda assembled for the 1949 defence commission asserted that mastery of Norway and Denmark would give the Russians a good chance of imposing a complete blockade, which would be at its most effective if combined with air war against Swedish west coast harbours, communications and industrial centres. Powerfully protected Swedish convoys were foreseen, as well as combat between native or allied air and naval forces and corresponding Soviet units.⁴⁵⁾

The aim of a Russian invasion over the Fenno-Swedish frontier was seen as being the defeat of Swedish forces grouped in Upper Norrland, followed by penetration southwards, perhaps in combination with amphibious operations across the Gulf of Bothnia. A thrust along the ore railway to Narvik could be made simultaneously, as could an incursion into Norway from Finnish territory via Skibotn and towards Alta and Kirkenes, designed to secure the Northern Cap region. There was much to suggest that should circumstances permit the aggressor to choose his moment, he would elect to initiate operations in winter - the Russians assigned great importance to training for night combat.

There would be hard and stubborn delaying actions in the northern flank zone, the Kalix Line. The Russian thrust would be 70 kilometres broad, with a ratio of forces less favourable to the defender than in the Winter War battles on the Karelian isthmus, with a Russian force up to 11 divisions strong.⁴⁶⁾

Air force involvement in actions across the Fenno-Swedish border was also touched upon. Decisive factors for the size of the Soviet commitment were judged to be both the level of activity in other theatres and the opportunity to base air combat forces in Finland and the Murmansk-Karelia area.

The available Soviet air power was reckoned to be 1000

bombers and ground-attack aircraft, of which 600 airborne, 550 fighters with 350 in the air, and 100 reconnaissance, of which 60 airborne. All the fighters and reconnaissance planes and half the bombers/ground-attack aircraft would be based in Finland, the others operating from Murmansk-Karelia.⁴⁷⁾

In connection with the work of the Scandinavian defence committee in 1948 the Swedes reckoned that in a coastal invasion from Baltic harbours the Russians could transport 6-8 divisions at a time; certain Danes and Norwegians thought 8 more likely than 6. Swedish strategic calculations showed that under favourable conditions and in two strikes with 9 squadrons (c. 270 aircraft in the air) the air force had the capacity to knock out 6 Soviet divisions.⁴⁸⁾

The Soviet capacity to transport troops by air was gauged at 1 1/2 - 2 divisions at a time. Bases on Sjælland would enhance this capability. Air cover for an invasion fleet was given as 700 fighters, of which a fifth could be in the air at a time if support was available from bases in Germany.⁴⁹⁾

Ground operations in southern Sweden would, it was thought, take the following course: Denmark is taken with a coup de main and an assault on Sweden is launched as soon as Soviet forces in Denmark have regrouped - mostly on Sjælland with a proportion in North Germany. A first bridgehead is established north of Helsingborg, north of Landskrona and west of Ystad, and those ports are seized as early as possible. Forces are air-landed behind the coastal defences so as to take them from the rear and hinder the advance of Swedish reserves. When the bridgeheads are established the area south-west of the Ängelholm-Ringsjøn-Simrishamn line is occupied. The point was made that such operations must be preceded by exercises under conditions corresponding to those in the landing areas.⁵⁰⁾

With regard to a strategic coup de main the C-in-C was of the opinion that the more rapidly the invasion operations could be carried out, the more likely it was that Western assistance would be on a smaller scale or brought to bear under unfavourable conditions, as happened in Norway in 1940.⁵¹⁾ The element of surprise could be increased by the use of hitherto unknown weapons or categories of weapon, against which the defenders would possess no effective reply.

But if the Russians opted for the trans-Finnish route the occupation of the jumping-off points would give Sweden time to mobilise. Preparations could, however, be carried out surreptitiously inside the Soviet Union. Starting-points on the Baltic and in northern Germany would involve a shorter warning time.⁵²⁾

The most probable line of operations was judged to be across the northern frontier and at the same time against southern Sweden, especially Scania, supplemented by operations across the Gulf of Bothnia and against Gotland. A major invasion attempt from the Baltic against the Svea and Götaland coasts was less probable, as the lines of communication would be longer and the transports therefore more vulnerable to attack by Swedish naval and air forces. This assessment would cease to be valid should the Soviet Union build a larger landing fleet or the balance of forces shift to Russian advantage. Great importance was attached to holding Scania and its harbours, Trelleborg, for example, was to be defended to the last man.⁵³⁾

The strategic significance of Norway for Swedish defence was accorded special emphasis. In a secret defence leadership memorandum of 4 October 1950, in connection with the deliberations within the 1949 commission, it was stated that «on account of the country's great extent and small population a defence of the entire periphery is not possible. In the event of Russian aggression against Denmark and Norway, bypassing Sweden, the Swedish authorities are likely to be faced with a very difficult decision. Sweden must, in her own interests, with all her might prevent the occupation of Norway by the Russians, for if that should happen we would be surrounded and the position of our combat forces severely impaired...»

«Swedish security is so bound up with that of Norway that we must be prepared to take part in the Battle of Norway so as to prevent a collapse. Intervention may take the form of sea and air interdiction of invasion operations and naval forces in the Kattegat and Skagerak, of air attack against air bases and units in Norway and of ground operations across the border towards Oslo and the Trøndelag. Norway is of such importance for our western communications that it may

be necessary to direct Sweden's war with an eye to events in Norway.»⁵⁴⁾

In 1948 General Curt Göransson, secretary to the 1949 Defence Commission, maintained that it had to be in Russia's interest to prevent her opponent from taking possession of Scandinavia, which would best be achieved by preemption. The Russians would thus reap the benefits of being able to establish air surveillance and fighter defence right out on the Atlantic coast, meeting American air attacks before they reached Russian territory. Occupation of Scandinavian territory would also mean opportunities for defence.⁵⁵⁾ Göransson spoke of various attack scenarios: «An isolated operation against North Norway is certainly also conceivable, but it is more probable that the Russians will want to secure their communications through Sweden to the Atlantic coast. The railways to Narvik and from Sundsvall to Trondheim come first to mind, but the land routes are also relevant.»⁵⁶⁾ He wrote further that «For Sweden a successful Russian coup against the Atlantic ports and the Baltic exits means total isolation.»⁵⁷⁾

Göransson thought that Sweden's function was the possession of the capability to delay a Russian advance through Swedish territory to the Atlantic - the so-called «delaying effect».

Norway was important for Sweden as a window on the West. The ports were crucial for Swedish security, and the Western Powers ought not to relinquish control over the strategic harbours which they acquired in the war. These secured Sweden's supplies from the West that were needed for military and civilian endurance. By purchasing from the West in peacetime, on the other hand, materials vital to the war effort could be imported and stockpiled.

As regards outside assistance, Göransson said that the nub of Swedish defence was not *when* help could be expected but *whether* her own armed forces were strong enough for Sweden alone to stand up to the first weeks and months of tremendous pressure without decisive reverses. Even was Sweden to hold out successfully, it might be neither possible nor convenient for a great power to support her. The principal reason for this was that American combat-ready ground resources were

extremely limited and that it was none too likely that they would be sufficient for rapid deployment in Sweden.

On the subject of Finland Göransson said that the 1948 Treaty was new and its consequences difficult to foresee. Swedish defence planning had to take account of the possibility that in a crisis Soviet combat forces would be transferred to Finnish soil and Finland thus become a base for a continued Russian push towards the Atlantic coast, for example via demands to make use of Swedish communications or, in the event of refusal, hostilities to accomplish these designs.

Proposals for Swedish accession to the Atlantic Treaty could, according to Göransson, be countered with the so-called «Finnish argument». It would be only natural for the Soviet Union to react by establishing a defence system in Finland, which would necessitate a costly high level of preparedness in Sweden, a move away from territorial towards standing army organisation and an increased need for rapid outside assistance in the event of Soviet attack. Sweden would not herself be able to decide what magnitude that assistance should have. Instead of being a 'burglar alarm' Finland would become a 'springboard'.⁵⁸⁾

The process of negotiation

The Nordic process followed a complex pattern. Finland held very brief negotiations with Soviet Union lasting from February 23rd to April 6th 1948, while Denmark and Norway conducted parallel discussions, in part with the Western powers, in part with Sweden. In January 1949 the Scandinavian Defence Association negotiations reached deadlock, and Norway and Denmark decided to join the North Atlantic Alliance when it was formed in April 1949.

National interests

The following interests were common to the parties to the Nordic negotiations:

- Protection against the threat from the Soviet Union - Avoidance of bloc-formation - Neutrality/alliance-freedom.

The individual countries' national interests may be defined as:

Sweden; to keep the great powers out of Northern Europe, avoid diplomatic disunity between the Nordic states, keep the region out of any new wars; and further, to maintain her neutrality posture and not be drawn into great-power blocs.⁵⁹⁾

Norway; in accordance with the so-called 'bridgebuilding' policy to avoid the formation of blocs and military alliances in peacetime. This interest may be documented as late as January 1948 in a foreign-policy speech by Foreign Minister Halvard Lange. At a deeper level the national interest was still based on the traditional historic connections with Great Britain.⁶⁰⁾

Denmark; neutrality and anti-bloc policy. In a foreign-policy address in January 1948 Prime Minister Hedtoft said that Denmark was not to be placed in any bloc.⁶¹⁾

Finland; not to come into conflict with the Soviet Union to strive to stay out of international conflicts - to survive as a free nation.⁶²⁾

Even during the Second World War *the British* saw it as being in their interest to bind Denmark and Norway to a West European security confederation and separate them from Sweden and Finland. During 1948, however, Western attention turned to Swedo-Norwegian membership in the coming Atlantic Treaty. The British defence leadership considered that the Scandinavian countries would be of great value in a conflict between the Soviet Union and the West, and a neutral, common Scandinavian defence with ties to the Atlantic nations would therefore be most desirable. Sweden, in view of her considerable military resources, was perceived by the British as the key to an effective defence of the Scandinavian peninsula; Bevin regarded her as a significant addition to the West's military-economic potential. Britain wanted a

Western-oriented Scandinavian defence association with military ties to Great Britain - a clearly formulated «intermediate solution».

A British Emergency War Plan of 1948-49 expected Scandinavia to be attacked from south and north and probably fall after two or three months' fighting. Norway could not count on assistance in the early phases, but the British nevertheless had the capacity to hold the sea routes open to the west coast of Norway.⁶³⁾

American postwar security interests were to prevent any enemy state from becoming strong enough to dominate the European continent. The Scandinavian countries represented «stepping-stones» for American communications to the Continent and for operations in the Arctic region. Some Norwegian scholars see American policy towards Scandinavia in the years 1948-49 as uncertain, flexible and changeable.

As late as February 1949 Washington felt able to accept a Scandinavian Defence Association. No effective American military aid, however, could be provided as long as Sweden opposed joint planning.

The Joint Chiefs' Emergency War Plan of December 1949, reflecting strategic assessments, judged the West capable to holding no more than parts of Denmark and a bastion in Norway. A further element in the American view of the Scandinavian negotiations was concern lest a Scandinavian bloc lead to Russian counter-measures against Finland. The great foreign policy problems for the Americans were in what way Western Europe should be bound militarily to the United States and how their own limited resources should be utilised.⁶⁴⁾

Known *Soviet* interests were to achieve greater security-political control over Finland and to discourage coordination of Scandinavian foreign policies.

With respect to Norway, what Professor Olav Riste has called «the Koht Doctrine» was still held. In 1940 the Norwegian Foreign Minister Halvdan Koht had written that it was in Moscow's interest that Norway remained independent after the war and that no great power obtained strategic positions there.⁶⁵⁾ Tom M. Hetland has propounded the hypothesis that the Russians came to realise that they could not

prevent Norway and Denmark from becoming members of NATO, but that they would have to be content to salvage what they could, i.e., retain the advantages of isolated Swedish neutrality, letting Norway and Denmark go West.⁶⁶⁾ According to Hetland, the operative Soviet goals for the 1948-49 Nordic policy were the maintenance of isolated neutrality in all three countries, with Finland constrained not to act counter to Soviet security interests, but Norway and Denmark in NATO with a neutral Sweden was the next best alternative.⁶⁷⁾

The Scandinavian Defence Association and the Atlantic Pact⁶⁸⁾

The negotiations between Sweden, Norway and Denmark on a Nordic defence union may be divided into three distinct periods:

- January to May 1948, discussion of whether to negotiate. - May to September 1948, discussion of how negotiations should be conducted. - September 1948 to January 1949, negotiations ending in deadlock.

The negotiations proper took place in the third period, partly in the Nordic Defence Committee, partly in meetings of the principal decision-makers such as the prime, foreign and defence ministers and various parliamentarians. Apart from Defence Committee discussions and casual conversations between main actors, formal negotiations took place at meetings in Uddevalla, Karlstad, Copenhagen and Oslo.

The series of negotiations were conducted 'against the clock', as the Norwegians and Danes were working on two levels at once, the Nordic and Atlantic. Norway and Sweden emerged as the two opposite poles between which the Danes tended to act as mediators. The great divisive issues were whether a Nordic defence union should be linked to the nascent Atlantic Treaty, and the question of equipment deliveries from the Western Powers.

At an informal meeting in Stockholm, May 9th-10th 1948, the parties reached agreement on studying how negotiations

on a defence union should be conducted. The so-called 'Stockholm Note' declared that the three countries had agreed in principle to produce a joint report on military cooperation; on September 9th followed the accord on implementation of this proposal.

The Nordic Defence Committee submitted its report in the middle of January 1949, although it had in fact been ready by the end of December. It asserted that the preventative effect of a defence union rested on the aggressor's perception of its capacity to conduct a defence. An alliance was not in itself sufficient to deter an isolated attack or a coup de main, although it offered some security against sanctions. Psychological factors had also been taken into account; the knowledge that solidarity in a crisis could strengthen the will to resist and thus strengthen the defence. It was nevertheless of crucial importance to Scandinavian defence prospects that the Danish and Norwegian armed forces should be quickly strengthened and the Swedish forces maintained and modernised.

The report emphasised that a defence union or some other kind of anticipatory cooperation between the three countries did not remove the necessity of outside assistance. Assistance was required even in peacetime if the armed forces were to be built up and modernised, and in the event of attack armed support would be necessary already in the first stages. It was difficult to estimate the likely delay before large-scale assistance could be obtained, if this was not prepared for in peacetime, but a hiatus of some several months was likely. This delay would affect any assessment of Scandinavian defence preparations in several ways.

The Danish and Norwegians committee members emphasised the importance of building up their own armed forces, in addition to the deterrent effect of a defence union. Even if the three states' forces were expanded, however, Scandinavia could not long stand alone against armed attack from a great power. Rapid and effective assistance was perhaps feasible, but only if prepared for in peacetime. These constraints meant that any defence treaty would have to be formulated so as not to cut Scandinavia off from outside assistance.

For their part the Swedish members wished to point out

that the chances of obtaining outside help would be better if the three countries were united in a defence association than if they had not taken on mutual obligations.⁶⁹⁾

Even though a last meeting was held in Oslo on January 29th and 30th 1949, in reality Copenhagen marked the end of the negotiations.

The answer to the question why the three Nordic states failed to reach an agreement in the 1948-49 negotiations is that as with previous attempts at a Nordic solution, one of the states demanded an intermediate solution, something which not all of the countries were able to accept. It was not possible to reconcile the Swedish interest in an alliance-free defence association with the Norwegian interest in «an opening to the West». In contrast to earlier cases of failure to achieve Nordic union Sweden was militarily strong. On the other hand, although Norway and Denmark were weak by themselves, they could have a considerable military potential by a linkage to the Western powers.

The Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance⁷⁰⁾

The 1948 treaty between Finland and the Soviet Union was the culmination of a long period characterised by conflict and at times intensifying into both negotiations and open war. Stalin's letter of February 23rd 1948 initiated the final phase, which ended with the signing ceremony on April 6th.

The length of the talks is important for an understanding of the parties' choice of strategy. Moscow initiated them and determined their length; Helsinki was interested in survival as a free nation, in making the accord as formal as possible and in inserting a clause referring to Finland's endeavour to keep out of great-power conflicts. It was entirely clear from the beginning that the parties would reach agreement; the discussions really concerned certain portions of the text. In other words, the Finnish negotiators had no freedom to chose between a treaty and the absence of a treaty.

A Finnish defence pact had been a Soviet interest since before the war, and had been discussed in secret conversations with legation secretary Yartsev and in the Moscow negotiati-

ons before the outbreak of the Winter War. The puppet Kuusinen Government set up behind the front unsurprisingly concluded a friendship and cooperation treaty with Moscow that served Soviet interests.

In 1945 the question was raised again in discussions between the two countries' representatives, first of all, according to several sources, in January at a meeting between Mannerheim and the chairman of the Control Commission, Zhdanov, where some sort of pact was talked about. General Heinrich, Mannerheim's closest confidant, submitted the concept to further investigation in a memorandum dated May 18th 1945. He was able to state that Finland and the Soviet Union had common military interests and that a defence alliance with the Soviet Union would be the natural solution to Finland's security problem. Heinrich was, however, careful not to push the matter too hard as it could otherwise have delayed the conclusion of a final peace treaty.

After these introductory feelers Mannerheim worked out a proposal for a treaty, drafted in Russian, closely modelled on earlier Soviet pacts but limiting Finland's military obligations to her own territory. The Russians, on the other hand, thought the proposal was premature, and preferred to await the peace treaty.⁷¹⁾

By March 1948, however, the time was ripe for a treaty. Stalin had seized control of Czechoslovakia and now it was Finland's turn. The parties reached swift agreement and the treaty content incontrovertibly altered Finland's foreign-policy posture: it combined an attempt to keep clear of the conflicts between the great powers with a military alliance with one of the said great powers. A clause referring to Finland's efforts to avoid entanglement in bloc conflict was inserted by the Finns and constitutes a certain amount of evidence for a latent neutrality - although four years passed before Kekkonen appealed to this clause as underpinning for a degree of Finnish neutrality.⁷²⁾

Finland may be regarded as bilaterally neutralised by the Soviet Union, depriving her of the capacity for a true Finnish neutrality. The Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance means that Finland, without being allied, cannot be classified as alliance-free.

SUMMARY

The actors in the process of Nordic change were influenced by the international tensions and alterations in the European balance of power in the direction of negotiations for a Scandinavian Defence Association, the Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance and the North Atlantic Treaty. Like previous attempts at Nordic agreement on defence cooperation those negotiations failed, which given that all parties were interested in their success may be explained by the demand on the part of Norway for an intermediate solution that the others could not agree on.

The collapse of the Nordic concept left the field to the Norwegian and Danish interest in guarantees from a military partner as a solution to their long-term security needs, an interest that only the Atlantic Treaty could take care of.

Finland and the Soviet Union quickly reached agreement on the Friendship Treaty, as both sides were interested in adapting their current foreign policy to a formal agreement, which on the part of the Finns meant a change in their posture.

Finland thus adjusted her official line to fit the actual orientation. Norway gave up the 'bridgebuilding' policy, which had contained explicitly pro-British elements, and altered her official line. Denmark also changed both her orientation and official policy line.

Norway, Denmark and to a lesser extent Finland lacked strong armed forces, and all three countries had negative experiences of the world war - Finland again to a lesser extent, as she had preserved her independence throughout.

Sweden, with strong armed forces and positive experiences of the results of maintaining her official posture, was able to continue with her traditional neutrality policy, although the military leaders argued for at least a tacit leaning to the West.

The analysis shows the great Swedish interest in preventing the Norwegian west coast ports from falling into Soviet hands. Sweden's defence leadership was even prepared to intervene with combat forces to avert a Norwegian collapse. Norway's membership in NATO provided guarantees, even if not instantaneously effective ones, of Western assistance and pro-

tection of the west coast harbour facilities. The Swedish military thus had their long-term security requirements met. It is also of interest to note the shift of emphasis from the thirties to the forties; the focus of interest moves from the Karelian isthmus and the Åland islands to the Norwegian Atlantic seaboard.

The main Nordic assets in the period of negotiation 1948-49 were the Swedish armed forces, principally the air force with its mobility and striking power, and the Soviet impression of the Finnish army and its achievements in the Winter War. In all probability Finland would have had a weaker position and the Norwegians and Danes a harder road to NATO membership had the transformation not taken place under the protection of the Swedish military umbrella - which among other things was capable of delaying a Russian advance through Sweden to the Atlantic coast.

1948-1949 compared with 1985

Comparison of the international system at 1948-49 and 1985 yields both similarities and differences. In 1948-49 there was a high level of international tension and the European states were midway through a reorientation of the balance of power. In 1985 the tension appears to have risen again in Northern Europe, but the balance remains unchanged. The Soviet Union is seen no longer as a model of Socialism but as a multinational empire comparable with the Austro-Hungarian. It seems that the American East Coast Establishment is still able to influence foreign policy, the United States is still in Europe and NATO has survived.

NATO's interests in Scandinavia may be adjudged unchanged. The Soviet Union probably still seeks a dissolution of the Alliance, and sees Nordic diplomatic and military cooperation as a threat to her own position. A Swedish disarmament and appeasement policy, weakening the position of Norway and Denmark - and perhaps indirectly Finland - is probably in Moscow's interest.

The Nordic states would appear to see their interests in the same way now as in April 1949, even if Denmark exhibits

less of a national consensus on defence policy than formerly. Their historical experience has, however, changed. By 1948-49 Norway and Denmark in particular had acquired negative experiences, while Finland had succeeded in resisting the Soviet assault in two wars, but was forced to cede territory and pay a large reparations bill. Even so, in contrast to the Baltic states and the East European satellites, she retained her national independence.

Norway and Denmark have built up and strengthened their national armed forces within NATO. Finland assigns a smaller proportion of her resources on defence than her neighbours, but has a strong military tradition and excellent soldiers. Sweden, in 1948 a military great power in Europe, has been weakened, at first by a deliberate Social-Democrat and Communist-inspired disarmament in the 1972 budget, then by the non-socialist coalition in 1977 and finally by the Palme government.

In 1985 Sweden nevertheless disposes of a respectable military establishment; thanks to its high quality and traditions her air force is perhaps the best in Western Europe after the British, and should on no account be allowed to decline, as a strong Swedish air power is a stabilising factor in Europe.⁷³⁾ Swedish ground forces are large, numbering 700,000 men, but include only 4 armoured brigades as against 6 earlier, and will need new tanks during the 1990s. The navy is too small, but of a high quality. Recent incursions by foreign submarines, identified as Russian by the investigatory commission, have shown up deficiencies, but an upgrading of ASW capability is under way.

In conclusion, it may safely be asserted that no Swedes are interested in any alteration of the current official neutrality line; on the contrary, some observers in the non-socialist opposition doubt that Moscow respects the traditional neutrality posture any longer, and others demand that the armed forces be strengthened. The special Finnish neutrality, based on the Friendship Treaty, is sensitive to changes in Nordic stability and Finland's freedom of diplomatic action is dependent on Soviet interests. Norway and Denmark have greater security in their NATO membership than they could expect as neutrals.

Irrespective of whether Norway and Denmark are members of NATO or whether Finland has a security treaty with the Soviet Union, the Nordic countries' security is founded upon a strong Sweden and a powerful Swedish air force. A military vacuum at the heart of Northern Europe would threaten both the Nordic and the European balance of power.

The Swedish strategic imperative of a window on the Atlantic, visible as early as 1940, is as real in 1985 as in 1948-49.

NOTES

1. Erling Bjöl, *Öst-västkonflikten; Det kalla krigets uppkomst och utveckling*, Stockholm (1971), p. 177.
2. Gunnar Häggelöf, *Fredens vägar 1945-1950*, Stockholm (1973), p. 166.
3. Halvar Sundberg, *Den nordiska frågan*, Stockholm (1941) p. 143.
4. Robert K. Massie, *Peter the Great, His Life and World*, New York (1980) p. 509. Helge Giverholt, *Maktspillet omkring Østersjøen*, Bergen (1952) p. 26.
5. H. Sundberg, *op.cit.*, pp. 7-9. Sven Tägil, *Problem i modern historia*, Copenhagen (1971) pp. 7-47. Herbert Tingsten, *Svensk utrikesdebatt mellan världskriget*, Lund (1964) p. 272. M. Carlgren, *Mellan Hitler och Stalin*, Uddevalla (1981) pp 33,78. Stig Jägerskiöld, *Fältmarskalcken*, Helsinki (1975) p 214. Idem, *Marskalcken av Finland*, Helsinki (1979) p. 11. Per L. Andrn, *De mörka åren*, Stockholm (1971) p. 38.
6. SD-arkivet, (The Danish Labour Movement Archives, the private papers of Hans Hedtoft), KS no. 322, löp no 2, the meeting of the Nordic Cooperation Committee in Stockholm July 13-14 1945. Hedtofts arkiv, Copenhagen.
7. Magne Skodvin, *Norden eller NATO?*, Oslo (1971) p. 59.
8. Michael Roberts, *Essays in Swedish History*, London (1967) pp. 10-11.
9. Ingvar Andersson, *Erik XIV*, Stockholm (1979) p. 136.
10. Franklin D. Scott, *Sweden, The Nation's History*, Minneapolis (1977) p. 367.
11. H.Tingsten, *op.cit.*, pp. 304-309. V. Carlgren, *Varken-Eller. Reflektioner kring Sveriges Ålands-politik 1938-1939*, Uddevalla (1977), pp 15-17, 22. Carl-Axel Wangel (ed.) *Sveriges militära beredskap 1939-1945*, Militärhistoriska avdelingen vid Militär- högskolan, Stockholm (1982) p. 54.
12. Krigsarkivet Stockholm, FIV m: 14, Operation Z pp. 2-19. Operation Z may be compared with the 1942 Swedish planning of a pacification operation in Northern Finland. The Norwegian planning is to be found in Wangel, *op.ci.*, pp. 121, 195-6, 219.
13. SD-arkivet, KS, no. 322 löp no. 2.
14. Nils Ørvik, *Sikkerhetspolitikken 1920-1939*, Oslo (1961) vol 2, p. 18.
15. *Ibid*, p. 240. Berge Furre, *Norsk Historie 1905-1940*, Oslo (1972) p. 74. Olav Riste, «Norway and the Western Powers 1947-1950: Was 1949 a Turning-Point?» *FHFS Notat* nr 6, 1983, Oslo (1983) p. 2.

16. Torbjørn Kjølstad, *Problem i modern historia: Norge*, Copenhagen (1973) p. 129.
17. Trygve Lie, *Hjemover*, Oslo (1958) p. 54. Knut Einar Eriksen, *DNA og NATO: Striden om norsk NATO-medlemskap innen regjeringspartiet 1948-1949*, Oslo (1972) p. 114.
18. *Sveriges förhållande til Danmark och Norge under krigsåren: redogörelser avgivna av ministern för utrikesärenden 1941-1945*, Stockholm (1945) passim.
19. S. Tägil, *op.cit.*, pp. 15-16, 18, 20, 25. Palle Lauring, *Svenskekrigen og Enevoldsmakt 1648-1683*, Copenhagen (1970), p. 131.
20. Kristian Hvidt, *Venstre og forsvarssagen 1879-1901*, Aarhus (1960) pp. 11, 105.
21. Troels Fink, *Spillet om dansk neutralitet 1905-1909*, Aarhus (1958) pp. 20-23.
22. *Ibid.*, p. 23. Hans Kirk og Martin Nielsen, *Processen mot Scavenius*, Copenhagen (1946) pp. 11, 38. K. Hvidt, *op.cit.*, pp. 12-14, 16, 189. T. Fink, *op.cit.*, p. 10. S. Tägil, *op.cit.*, p. 141.
23. Stig Jägerskiöld, *Mannerheim mellan världskrigen*, Helsinki (1972), pp. 34, 41. H. Tingsten, *op.cit.*, p. 26. Max Jakobson, *Egna vägar, Studier i Finlands utrikespolitik efter andra världskriget*, Stockholm (1968) p. 120. Urho Kekkonen, *Brobygge, Tal 1943-1968*, Tammerfors (1970) pp. 31-32.
24. V. Carlgren, *Varken - Eller*, pp. 136-7. Gustav Mannerheim, *Marskalakens minnen*, Stockholm (1954) p. 170. Max Jakobson, *Vinterkrigets diplomati*, Stockholm (1967) p. 146. *The English Historical Review* XCLV no 370 (January 1979) p. 53.
25. M. Jakobson, *Vinterkrigets diplomati*, p. 246. V. Carlgren, *Svensk utrikespolitik 1939-1945*, Stockholm (1973) p. 453. G. Mannerheim, *op.cit.*, pp. 202, 294, 361. Arvo Korkkonen, *Barbarossa-planen och Finland*, Tammerfors (1963) p. 208. S. Jägerskiöld, *Marskalcken*, pp. 12-41. P. Andrn, *Finland i brännpunkten mars 1940-juni 1941*, Stockholm (1980) pp. 328-336.
26. M. Jakobson, *Egna vägar*, pp. 38-39. Olle Leino, *Vem tackar Yrjö Leino?*, Borås (1978) pp. 16 ff. Pavo Haavikko, *Finlands linje. Kommentarer til ett okänt folks okända historia 1904-1975*, Stockholm (1979) p. 170.
27. M. Skodvin, *op.cit.*, p. 26.
28. *The Statesman's Yearbook 1948*, p. 1126. *Marinkalendern*, Stockholm (1948) pp. 72-73.
29. M. Skodvin, *op.cit.*, p. 185. K.E. Eriksen, *op.cit.*, 154. *Dansk Sikkerhedspolitik 1948-1966*, Udenrigsministeriet, Copenhagen (1968), vol. 1, p. 133, vol. 2, p. 405. *The Statesman's Yearbook 1948*, p. 200. *Marinkalendern*, 1948, pp. 51-52. *Flygvapennytt*, Stockholm nr 3 (1975) p. 18.
30. *The Statesman's Yearbook 1948*, p. 871.
31. *Försvarsrevisionskommittens betänkande 1949*, Helsinki (1949), pp. 15 ff.
32. Krigsarkivet Stockholm FIV q: 35a Avd O nr 67:47. Yttrande den 31.1.1948 över 1945 års Försvarskommittes betänkande.
33. FIV q: 38 bil. 2, Marinen i fred ock krig och materiel.
34. Letter from General Bengt G. Nordenskiöld to writer 26 November 1974.
35. Letter from General Nordenskiöld to writer 4 January 1975.

36. FIV q: 39 VPM 4 October 1950, IV, Behov av stridskrafter, Flyget, Försvarets armeavdelning gr nr 178, FN: 34, Flygvapnets organisation.
37. Krigsarkivet Stockholm, Hemligt jämlikt 4 paragr. lagen 1937:249, Förvarsstaben. Armeavdelningen övriga handlingar efter ämne. Grnr 38, Organisation: Gemensam. Yttrande över 1945-års försvarskommittes betänkande med förslag. Del I 1947-1948. FIV q: 35 a. öB yttrande över 1945 års försvarskommittes betänkande med förslag til försvarets organisation. 1949-års försvarsutredning, Del I 1949-1951, FIV q: 38.
38. FIV q: 35 a B. Sveriges militärpolitiska läge, Avd II:8.
39. FIV q: 35 a B. Sveriges militärpolitiska läge, Avd II:11.
40. FIV q: 35 a C. Målsättning för krigsmakten, Avd. II:13.
41. Krigsarkivet, Gr nr 34, Operationer, Krigsplanläggning, FIV nr 23 a.
42. FIV no 23 a, VPM rörande krigsplanläggningen, avsedd att ligga till grund för ÖB-föredragning inför regeringen den 21 mars 1946, försvarsstabens Armeavdelning den 13.3. 1946, p. 7.
43. FIV no 23 a, VPM rörande krigsplanläggningen avsedd att ligga till grund för försvarsstabschefens genomgång med milobef 14.4. 1948.
44. FIV q: 38, Anteckningar vad gäller disposition och föredragningar, major C. Göransson.
45. FIV q: 38, II, Betvingelsemetoder mot Sverige, A. Avspärning.
46. FIV q: 38, II, Betvingelsemetoder mot Sverige, B. Enbart flyg och fjärrvapenansfall, p. 6.
47. FIV q: 38, II, Betvingelsemetoder mot Sverige, C 2. Flyg- stridskrafternas medverkan.
48. FIV q: 38, II, Betvingelsemetoder mot Sverige, 3. Kust och luft- invasion, p. 1.
49. *Ibid.*, p. 5.
50. FIV q: 38, II, Betvingelsemetoder mot Sverige, C 3. Lantstrids- krafternas operationer.
51. FIV q: 38, II, Betvingelsemetoder mot Sverige, C 4. Strategiskt anfall.
52. FIV q: 38, II, Betvingelsemetoder mot Sverige D. Sammanfattning. (Samtliga anfallen).
53. *Ibid.*, p. 1-2.
54. FIV q: 38, Betvingelsemetoder mot Sverige, D 6. Försvar mot västgränsen.
55. *Folk och Försvar*, (Stockholm) no 3/8 (1948), pp. 4-8.
56. *Ibid.*, p. 11.
57. *Ibid.*, p. 12.
58. Letter from former Chief of the Army Curt Göransson to writer, 4 November and 7 December 1983.
59. Nils Andrn and Åke Landquist, *Svensk utrikespolitik efter 1945*, Stockholm (1965), Regeringsmeddelande den 9 February 1949, pp. 104, 108. *Dansk Sikkerhedspolitik*, appendix 2, p. 42. Hedtofts arkiv, kasse 5, Referat fra P.A. Hanssons tale. T. Erlander *op.cit.*, pp. 387, 395.
60. Knut E. Eriksen, *op.cit.*, pp. 19, 34, 44, 96, 126. M. Skodvin, *op.cit.*, pp. 100, 105, 113, 172. Einar Gerhardsen, *Samarbete och strid. Minnen 1945-1955*, Stockholm (1972), pp. 187-9.
61. *Dansk Sikkerhedspolitik*, vol. 1, Fremstilling, p. 22, vol. 2, appendices p. 44.
62. Kuösti Skyttä, *Urho Kekkonen*, Borgå (1970) pp. 19, 52. *Urho Kekkonen*, Ekudden, Borgå (1981), pp. 51, 179.
63. *Kalendrium 1949*, Stockholm, p. 212. Hannu Rautkallio in *Helsingin Sanomat*, 8 March 1981. Knut E. Eriksen and Magne Skodvin, Stor-

- britannia, NATO og et skandinavisk forbund, *Internasjonal Politikk*, (Oslo) no 3 1981, pp. 437-502. Rolf Tamnes, «Norway Faces the Intensified Cold War 1949-1952», *FHFS Notat* no 7 1983, Oslo (1983), pp. 4,7.
64. Geir Lundestad, *America, Scandinavia and the Cold War 1945-1949*, Oslo (1981), pp. 43, 65, 86-89, 348-354. Tumo Polvinen, *Jaltasta Rarissin Rauhaan Suomi Kanssin valissa Politikassa*, Helsinki (1981), vol. 2, 1945-1947, pp. 264, 275, 277. Rolf Tamnes, *op.cit.*, pp. 2-3. John Gaddis, «The United States and the Question of a Sphere of Influence in Europe 1945-1948», Ohio University 1983, paper read at the Oslo Symposium, p.2.
65. Tom M. Hetland, «Då Moskva sa nei til Norden. Sovjets syn på Norden og NATO 1948-1952», *FHFS Notat*, (Oslo) no 4, 1984, Oslo (1984), p. 2. Internal Soviet documentation not available.
66. *Ibid.*, p. 42.
67. *Ibid.*, p. 47.
68. I have relied chiefly on Skodvin's and Eriksen's classic treatments together with documentation from Nils Andrn and *Dansk Sikkerhedspolitik*. Gerhardsen's and Erlander's memoirs have also been made use of. Gustav Jonasson's and Per-Edvin Sköld's work should also be mentioned.
69. *Dansk Sikkerhedspolitik*, vol. 2, appendix pp. 55-7.
70. This section is chiefly based on J.O. Söderhjelm's eye-witness account of the Moscow negotiations, *Tre resor til Moskva*, Helsinki (1980), pp. 80 ff.
71. *Ibid.*, p. 91. H. Rautkallio, *op.cit.* S. Jägerskiöld, *Från Krig till Fred, Gustav Mannerheim 1944-1951*, Otava Keuru (1981), pp. 104-8.
72. J.O. Söderhjelm, *op.cit.*, p. 188 appendix 6. K. Skyttä, *op.cit.*, p. 40.
73. The Chief of the Air Force explains in *Vårt Försvar* (Stockholm) no. 8, 1984, «I am completely convinced that we are now at an absolute minimum acceptable strength as regards quantity of materiel.»

LEIF H. LARSEN

Ubåtbaser og storpolitikk

Striden om de tyske ubåtbaser i Norge 1944-48

Innledning

I tidsrommet 1944-48 var en ødeleggelse eller nøytralisering av de tysk-bygde offensive installasjoner i Vest-Europa et viktig mål for de britiske militære myndigheter.

De anlegg som ble omfattet av disse planene var for det første langtrekkende konvensjonelt kystartilleri i Pas de Calais-området i Frankrike; for det andre de såkalte «Crossbow»-anlegg, som omfattet utskytningsramper for V-1 og V-2 raketter, og V-3 langtrekkende artilleri inngravd i gallerier i fjellet i Pas de Calais-området. Disse kanonene ble aldri montert av tyskerne, men kunne ha lagt London under direkte artilleribeskytning; og for det tredje omfattet de bunkere som tyskerne hadde bygget langs kysten av Vest-Europa for å beskytte sine ubåter og lette sjøstridskrefter (S- og R-båter) mot luftangrep.

De anlegg tyskerne bygde for å beskytte sine ubåter var massive betongkonstruksjoner. I utgangspunktet ble de bygget med tak og vegger med en tykkelse på ni til ti fot. Senere ble det imidlertid foretatt kontinuerlige forsterkningsarbeider slik at flere av anleggene fikk tak som var opptil 30-40 fot tykke. Dette gjorde dem praktisk talt usårbare mot luftangrep. De fleste og største av disse installasjonene ble oppført i Frankrike, men høsten 1941 begynte tyskerne å bygge en bunker, «Bruno», i Laksevåg ved Bergen, og en annen, «Dora I» i Nyhavna i Trondheim. «Bruno» var under kontinuerlig utbygging hele krigen gjennom, mens «Dora I» ble ferdig i 1944.

En ny bunker, «Dora II» ble påbegynt i Trondheim i 1944, men var ikke ferdig ved krigens slutt. I tillegg bygget altså tyskerne også anlegg for sine lette sjøstridskrefter i en del havner på Kontinentet. Disse var imidlertid av en noe lettere konstruksjon og ikke så motstandsdyktige overfor flyangrep.

Denne artikkelen¹⁾ vil ta for seg spørsmålet om demolering eller ødeleggelse av de eks-tyske ubåtbasener i Norge. Den vil vise hvorfor det oppsto motsetninger mellom de britiske militære myndigheter og Foreign Office i denne saken, hvordan de to grupper sikkerhetspolitiske målsetting forandret seg i den periode vi dekker, og søke å vise hvordan de britiske mål i demoleringsspørsmålet forandret seg i takt med den generelle sikkerhetspolitiske utvikling. Dessuten vil den se spørsmålet fra en annen synsvinkel, nemlig utviklingen av forholdet mellom Norge og Storbritannia i lys av de norske myndigheters sikkerhetspolitiske mål.

I. De britiske sikkerhetspolitiske mål

Bakgrunnen for ønsket om demolering av ubåtbasene lå i en kombinasjon av det syn de britiske militære ledere hadde på hvilken sikkerhetspolitiske målsetting Storbritannia burde ha i etterkrigstidas Europa, og de erfaringer de hadde gjort i løpet av to verdenskriger med hensyn til hvor sårbare landets sjøverts forbindelseslinjer var overfor angrep.

Premissene for alle de vurderinger som ble utarbeidet av de britiske militære myndigheter var at Storbritannia ville komme sterkt svekket ut av krigen. Sikkerhetspolitisk ville dette bety at britene bare ville ha en meget begrenset evne til å intervenere militært på Kontinentet. I en eventuell framtidig krig ville de derfor ikke være i stand til alene å forhindre at Vest-Europa igjen ble okkupert av en fiendtlig makt, enten dette ble Tyskland eller Sovjetunionen, den eneste stormakt som var igjen på det europeiske fastland etter krigens slutt.

Denne vurdering av den britiske svakhet ble kombinert med en overbevisning om at de vesteuropeiske land selv med britisk hjelp ikke ville være i stand til å forsvare seg selv. Et amerikansk engasjement ville derfor være nødvendig for å

skape en motvekt mot Sovjetunionen i Europa. I krigens slutfase var det imidlertid ennå usikkert i hvilken grad USA ville komme til å engasjere seg aktivt på Kontinentet.

De konklusjoner som den britiske militære ledelse trakk på grunnlag av denne situasjonen tilsa at Storbritannia i sin sikkerhetspolitikk burde unngå å binde seg for sterkt til Europa. De gikk ikke inn for direkte britisk isolasjonisme, men presiserte at britiske militære ressurser burde konsentreres mest mulig. Det ville derfor ikke være mulig å avse store styrker til forsvaret av Europa. I realiteten regnet de med at det europeiske fastland i en eventuell krig med Sovjetunionen igjen ville komme til å bli okkupert, og dermed igjen fungere som utgangspunkt for offensive operasjoner mot Storbritannia og landets forbindelseslinjer over Atlanterhavet.

De strategiske erfaringer de militære hadde gjort under krigen tilsa at Storbritannia var fullstendig avhengig av oversjøiske forsyninger, og at den pulsåre forbindelseslinjene over Atlanterhavet utgjorde var meget sårbar overfor angrep med ubåter. Ett av deres mål umiddelbart etter krigens slutt var derfor i størst mulig grad å redusere denne sårbarheten. I denne sammenheng var det et viktig mål å ødelegge de anlegg tyskerne hadde oppført med henblikk på offensive operasjoner mot Storbritannia. Det var nemlig en far for at hvis en fiendtligsinnnet makt okkuperte Vest-Europa så ville den bruke disse installasjonene som utgangspunkt for angrep mot Storbritannia. Planene og gjennomføringen av arbeidet med å redusere Vest-Europas offensive potensiale skulle i tidsrommet fra 1944 bli et gjennomgående tema i Storbritannias forhold til de allierte i Vest-Europa, det vil si Frankrike, Belgia, Nederland og Norge.

Også i Foreign Office ble det arbeidet med planer for hvordan den framtidige britiske sikkerhetspolitikk skulle se ut. De slutninger som ble trukket på dette hold var imidlertid til dels forskjellige fra dem de militære hadde kommet fram til. En sentral faktor i de vurderinger Foreign Office utarbeidet var den britisk-russiske alliansen som ble sluttet i mai 1942. Ved å opprettholde et godt forhold til russerne også etter krigens slutt, ville de to land i fellesskap være i stand til å oppnå det britene hadde som sitt hovedmål, nemlig å forhindre at Tyskland på ny skulle stå fram som en trussel.

Med Tyskland nøytralisert og Sovjetunionen vennligsinnet ville freden i Europa være sikret.

I motsetning til de militære myndigheter var Foreign Office imidlertid i favør av en mer aktiv britisk politikk i Vest-Europa. Dette hadde to årsaker.

Den første av disse tok sitt utgangspunkt i det ugjendrivelige faktum at Storbritannia etter krigen ikke ville være i stand til å hevde sine synspunkter med samme tyngde som USA og Sovjetunionen. Hvis den britiske stormaktsstilling ikke skulle svekkes, var det en viktig forutsetning at det ble organisert en eller annen form for samarbeid i Vest-Europa under britisk ledelse. Med de vesteuropeiske lands politiske, økonomiske og militære ressurser i ryggen ville Storbritannia til en viss grad kunne oppveie de to andre stormaktenes tyngde.

Foreign Office så imidlertid også en stor verdi i Vest-Europa fra en mer begrenset sikkerhetspolitisk synsvinkel. Hvis alliansen med Sovjetunionen brøt sammen, eller hvis Tyskland mot formodning framsto som en trussel på nytt, ville det bli nødvendig for Storbritannia å omforme sin sikkerhetspolitikk med sikte på å organisere en allianse rettet mot denne faren.

Det var derfor et mål for Foreign Office å opprettholde et så godt forhold til de allierte i Vest-Europa som mulig, slik at arbeidet med å danne en formell allianse ikke skulle ta så lang tid hvis og når det ble nødvendig. En allianse med landene i Vest-Europa ville i en slik situasjon fungere som en buffer som kunne hindre, eller i det minste sinke, den russiske eller tyske frammarsj i Europa.

Disse forhold gjorde at Foreign Office så en fare i et for sterkt britisk press mot landene i Vest-Europa for å få de eks-tyske offensive installasjonene ødelagt. Dette kunne etter deres mening få en skadelig innvirkning på britisk «good-will» og innflytelse på Kontinentet. De mente derfor at den eventuelle gevinst av en ødeleggelse av anleggene ikke ville stå i forhold til skadene på britisk sikkerhetspolitikk. Et forverret forhold til landene i Vest-Europa ville nemlig redusere Storbritannias evne til hurtig å aktivisere den europeiske reservealliansen hvis forholdet til Sovjetunionen forverret seg. Foreign Office mente at de britiske krav derfor ikke måtte bli så vidtgående at disse høyere prioriterte mål ble skadelidende.

II. 1944: De første planer og sonderinger

Det første konkrete initiativ for å få utarbeidet planer for demolering av de tyske ubåtbunkerne i Frankrike og Norge kom i februar 1944. Da skrev First Sea Lord, admiral Sir Andrew Cunningham, et memorandum som ble lagt fram for den sentrale sjefsnemnd (Chiefs of Staff - COS).²⁾ I dette memorandumet tok Cunningham for seg de mislykkede forsøkene på å nøytralisere anleggene ved hjelp av luftangrep. Han konkluderte med at det var umulig å ødelegge dem på denne måten. Han var derfor av den oppfatning at noe måtte gjøres for å fjerne den trusselen installasjonene representerte så snart som mulig etter at de allierte hadde befrikk de tysk-okkuperte områder hvor de var plassert.

Admiralen var imidlertid klar over at det fantes flere komplikasjoner som måtte ryddes av veien før de nødvendige arbeider kunne utføres. For det første var det sannsynlig at både den norske og den franske marine ville anse ubåtbunkerne som verdifulle tilskudd til sin egen basestruktur. Det ville sannsynligvis heller ikke være mulig å ødelegge anleggene før de befrikkede områder ble overlevert til de nasjonale myndigheter. Årsaken til dette var at det ikke var planlagt aktive bakkeoperasjoner mot tyskerne i de områder hvor de fleste basene befant seg. Hvis anleggene således kom på allierte hender først etter en alminnelig tysk kapitulasjon, ville det bli vanskelig å overbevise de allierte regjeringer om at en demolering var et nødvendig militært tiltak. En ekstra komplikasjon var forøvrig at disse anleggene befant seg på territoriet til de allierte nasjoner. I motsetning til anlegg i Tyskland falt installasjoner i disse land ikke inn under ansvarsområdet til de organer som var opprettet for å demilitarisere Tyskland, men måtte etter Cunninghams mening gjøres til gjenstand for drøftelser mellom den britiske og de respektive allierte regjeringer.

Cunninghams memorandum ble først gjort til gjenstand for en intern militær drøfting. Denne munnet i slutten av mai ut i en prinsippavgjørelse om at det var av vital betydning for Storbritannias sikkerhet at demolering av de tyske U- og S-båtbunkere ble gjennomført. Samtidig hadde imidlertid utredningsarbeidet vist at de komplikasjoner Cunningham

hadde pekt på var til stede. Blant annet var hovedkvarteret til det allierte ekspedisjonskorps i Vest-Europa (SHAEF) blitt kontaktet. Der var det gitt klart uttrykk for at det ikke ville være mulig å avse de ressurser som ville være nødvendige for å ødelegge så store anlegg som det her var tale om. De britiske myndigheter kunne ikke regne med hjelp fra dette hold for å få sine demoleringsønsker oppfylt.³⁾

Et argument som talte imot å prøve å ødelegge anleggene på egen hånd var de juridiske faktorer. Innen seksti dager etter frigjøringen skulle den territorielle jurisdiksjon overføres til de nasjonale myndigheter. De britiske myndigheter ville etter dette ikke ha noen rett til å ødelegge installasjoner på befrikk territorium.⁴⁾

Det var derfor nå klart for de militære myndigheter at neste fase måtte bli å sikre bredere støtte for den politikk de hadde besluttet å gjennomføre. Dette arbeidet måtte foregå på to plan. Først måtte det sikres støtte for det militære initiativ fra en bredere krets innen det britiske embetsverk, særlig Foreign Office, og blant britiske politikere. Dernest, når denne støtten var et faktum, ville det bli nødvendig å flytte demoleringsspørsmålet over på det utenrikspolitiske plan, ved at de berørte lands regjeringer ble kontaktet.

Foreign Office var blitt holdt løpende orientert om det utredningsarbeid som foregikk på militært hold. Allerede i april 1944 hadde en representant herfra bemerket at det ikke var noen prinsipiell motstand mot sjefsnemndas forslag. Men det måtte nok regnes med motstand fra de allierte regjeringers side, og denne motstanden måtte det tas hensyn til når konkrete planer ble utarbeidet.⁵⁾

Det første konkrete positive resultat av det lobby-arbeid de militære myndigheter nå begynte med, kom i slutten av juni da statsminister Churchill ga sin fulle tilslutning til deres initiativ.⁶⁾ Dette var en støtte statsministeren skulle holde fast ved senere. Dette kom godt med for de militære. I Foreign Office fikk de nemlig på langt nær samme respons. Med utgangspunkt i det sikkerhetspolitiske grunnsyn vi tidligere har skissert, så nemlig Foreign Office flere uheldige sider ved de militære demoleringsplaner.⁷⁾ I utgangspunktet ble det advart mot handlinger som bar preg av britisk uvilje mot å engasjere seg på Kontinentet. Foreign Office mente at en slik

politikk kunne innebære at Storbritannia frivillig abdiserte fra den lederstilling i Europa som krigen hadde gitt dem.

Det er disse forhold som sannsynligvis i stor grad forklarer den motstand demoleringsplanene møtte i Foreign Office. Fra dette hold var det nemlig mulig å peke på en rekke ulemper ved demoleringsplanene. For det første kunne et britisk krav om demolering av en del av den eksisterende militære infrastruktur på Kontinentet tolkes som et signal til de allierte i Vest-Europa om at Storbritannia ikke lenger ville være villig til å engasjere seg på det europeiske fastland, og heller ikke på lang sikt var villig til å ta del i arbeidet for å forhindre en fornyet tysk aggresjon. Det kunne videre tas som et signal overfor disse land om at britene ikke anså dem for å være i stand til, eller villige til, å forsvare seg selv og sikre sin territoriale integritet. Dette ville være en antydning som helt sikkert ville bli tatt ille opp, og ikke akkurat ville øke britisk innflytelse i Vest-Europa.

Videre kunne russerne tolke en slik politikk som et tegn på at britene var på vei inn i isolasjonisme, og ikke ville samarbeide med dem om å kontrollere Tyskland. Dette ville sannsynligvis medføre at denne viktige britiske forbundsfellen kom til å få et dårligere forhold til Storbritannia. Enda mer alvorlige konsekvenser ville en slik politikk få hvis samarbeidet med russerne brøt sammen. Det russiske hovedmål i Europa var etter alt å dømme å kontrollere Tyskland. Hvis britene trakk seg bort fra Kontinentet kunne Stalin se seg tjent med en sterkere innflytelse i Vest-Europa for å nå dette målet, og dette kunne innebære at Sovjetunionen ble den dominerende makt i Europa. De andre europeiske statene ville være for svake til å motstå et russisk press, og i verste fall var det en risiko for at det europeiske fastland kunne komme til å bli en eksklusiv russisk interessesfære.

Foreign Office ønsket derfor i utgangspunktet et sterkest mulig britisk engasjement på Kontinentet, både for å forsikre russerne om viktigheten av den anglo-russiske allianse, og for å ha en forsvarslinje i Europa hvis samarbeidet med russerne brøt sammen.

Foreløpig sto imidlertid de militære med Churchills støtte så sterkt at Foreign Office måtte gi etter og gå med på å ta spørsmålet opp med de vestallierte regjeringer. Det var imid-

lertid et håp i Foreign Office at de berørte land ville reagere så avvisende at det ble mulig å gå tilbake til de militære med argumenter som talte imot en fullstendig demolering av U- og S-båtbasene i Vest-Europa. Målet for Foreign Office var et kompromiss som tilfredsstilte de militære myndigheters minstekrav, samtidig som britisk innflytelse i Europa ikke ble skadelidende.⁸⁾

De første sonderinger med Norge

Den første kontakt mellom Norge og Storbritannia fant sted den 18 september 1944 da den britiske ambassadør hos den norske regjering, Sir Laurence Collier, framførte sitt lands ønsker overfor utenriksminister Trygve Lie. Den første norske reaksjon var avvisende. I samtaler med Lie og utenriksråd H.C. Berg fikk Collier beskjed om at ubåtbasene kunne inngå som viktige deler av Sjøforsvaret.⁹⁾ På et senere tidspunkt forsøkte utenriksminister Eden å legge ytterligere press på nordmennene, men til ingen nytte.¹⁰⁾ I sitt offisielle svar hevdet den norske regjering at den ikke hadde mandat til å diskutere denne saken.¹¹⁾ Så snart krigen var over ville den tre tilbake, og det ville bli opp til dens etterfølger å treffe en avgjørelse i dette spørsmålet. Den norske regjering avviste imidlertid ikke de britiske krav fullstendig. Statsminister Nygaardsvold bemerket nemlig at:

.... in my opinion Norway should have no interest whatever in maintaining military installations which would only be of value for offensive purposes against the United Kingdom. I am convinced that the Norwegian Government after the liberation of Norway will be most willing to contribute to the solution of any question relating to this matter in a manner entirely satisfactory to both our countries.»

Det synes tydelig at den norske regjering i sitt svar prøvde å balansere mellom de britiske krav og ønsker og norske interesser. Følgelig var noten meget forsiktig formulert. Den unngikk direkte å avvise de britiske krav, men var samtidig slik formulert at en framtidig norsk regjering ville ha maksimal handlefrihet. Som Collier bemerket i sine kommentarer

var det lite sannsynlig at den britiske og den norske fortolkning av uttrykket «military installations which would only be of value for offensive purposes against the United Kingdom» ville være identiske.¹²⁾

Når den norske regjering valgte å svare relativt unnvikende på den britiske henvendelse så må det antas at det mest sentrale motiv har vært ønsket om å få utsatt reelle forhandlinger inntil krigen var over og regjeringen igjen kunne fungere fra Oslo. En slik regjering ville ha en mye sterkere juridisk og politisk posisjon. Men samtidig måtte London-regjeringen unngå å irritere britene for mye, siden det fantes andre presserende spørsmål hvor nordmennene var avhengige av britisk assistanse.

I denne situasjonen må de konstitusjonelle faktorer som Nygaardsvold henviste til ha vært et velkomment smutthull. Denne taktikken lyktes også meget godt. I sine kommentarer anbefalte nemlig ambassadør Collier at det norske syn foreløpig ble tatt til etterretning. Han presiserte at det sannsynligvis var andre faktorer som var den egentlige årsak til det norske svaret. Imidlertid var de konstitusjonelle argumentene såpass sterke i seg selv at det foreløpig ikke var så mye britene kunne gjøre. Men svaret var formulert på grunnlag av den spesielle politiske situasjon nordmennene befant seg i på det bestemte tidspunktet. Dermed var ikke enhver mulighet borte for at britene kunne ta spørsmålet opp igjen på et senere tidspunkt, når forholdene hadde normalisert seg.

Det norske svaret på den britiske henvendelsen om en demolering av de tyske ubåtbasene i Norge må sannsynligvis sees på bakgrunn av utviklingen i norsk sikkerhetspolitisk målsetting i krigens siste år.

Det var i løpet av denne perioden brobyggingspolitikken ble utviklet. Denne sikkerhetspolitiske linje la vekt på norsk deklarasjon alliansefrihet og uavhengighet av stormaktene. Politikken hvilte på flere premisser. For det første var det viktig med et sterkt nasjonalt forsvar. Derved ville man kunne unngå at Norge ble liggende som et militært tomrom, og således redusere muligheten for et preventivt angrep fra en av stormaktene i en krisesituasjon. Dernest måtte spenningen mellom stormaktene holdes så lav som mulig. Norges bidrag til dette arbeidet ville blant annet være å innta en strengt

nøytral posisjon og ikke gi inntrykk av at noen av stormaktene utøvde en utilbørlig grad av innflytelse i Norge.

Imidlertid var det en vital forutsetning som måtte foreligge hvis Norge skulle følge denne politikken. Man måtte ha en garanti for at hvis ulykken først skulle være ute og Norge ble angrepet, så måtte utenforstående makter komme landet til hjelp.

Alt tyder på at de norske myndigheter regnet med at denne hjelp bare kunne komme fra et sted. I tråd med tradisjonell norsk politikk var det den «implisitte» britiske sikkerhetsgaranti man satte sin lit til. Den norske regjerings handlinger før Den 2. verdenskrig var basert på at det ville være i Storbritannias interesse å forhindre at en annen makt fikk kontroll over den norske kyst. Selv om USAs posisjon etterhvert ble vesentlig styrket, så var det fremdeles Storbritannia de norske myndigheter satte sin lit til de første år etter krigens slutt. Hensynet til å styrke forbindelsen til Storbritannia ble derfor en viktig faktor for de norske myndigheter. Planene for en gjenreisning av Forsvaret ble basert på denne forutsetning,¹³⁾ og den skulle spille en viktig rolle også i demolerings-spørsmålet.

Sett mot denne bakgrunn synes det klart at det av flere grunner ikke var i Norges interesse at ubåtbasene ble ødelagt. For det første ville en demolering ha som umiddelbart resultat at en potensielt viktig del av landets framtidige militære infrastruktur ble ødelagt. Dette kunne redusere den norske forsvarsevnen, og således så tvil om Norges evne og vilje til å forsvare sin territorielle integritet. Derved kunne lett tanken om Norge som et militært tomrom oppstå, et tomrom som det ville være i stormaktenes interesse å fylle i en krisesituasjon. Norge kunne således bli stilt overfor trusselen om et preventivt angrep.

Den norske regjerings holdning i dette spørsmålet kan også sees på bakgrunn av dens ønske om å ha et sikkerhetspolitisk alternativ å falle tilbake på hvis samarbeidet mellom stormaktene brøt sammen. Hvis det skjedde ville en regional sikkerhetsorganisasjon stå fram som Norges første forsvarslinje. Modellen for denne organisasjonen kunne være den atlantiske organisasjon utenriksminister Trygve Lie hadde foreslått tidlig under krigen.

For å virke troverdig måtte en slik organisasjon være basert på et fellesforsvar med et forsvar sterkt nok til å avskrekke et angrep. Norge kunne ikke yte store tilskudd til et slikt forsvar. Men landet kunne stille basefaciliteter til rådighet, og i en slik sammenheng kan ubåtbasene ha spilt en viss rolle. Dette ble antydnet av Lie overfor Eden.¹⁴⁾

Et annet mulig moment som talte for at ubåtbasene skulle beholdes var Norges eventuelle forpliktelser under FN-pakten. Heller ikke her kunne Norge stille store styrker.¹⁵⁾ I stedet synes det naturlig å anta at den norske regjerings bidrag til den kollektive sikkerhet skulle være basefasiliteter, og det kan tenkes at blant annet ubåtbasene har spilt en rolle i denne sammenheng.

Endelig kan det heller ikke holdes for utelukket at det norske svar på de britiske demoleringskrav var delvis begrunnet i frykten for russisk press, enten i form av anklager om at Norge tok utilbørlig hensyn til en annen stormakts strategiske interesser, eller i form av tilsvarende krav om ødeleggelse av forsvarsanlegg i Nord-Norge. Hvis russerne oppdaget at nordmennene nøytraliserte deler av sitt forsvarspotensiale fordi det utgjorde en trussel mot Storbritannia, var det ikke unaturlig å forvente at de ville komme med liknende krav med hensyn til anlegg som kunne brukes mot dem selv.

Samtidig med Norge var også Frankrike, Nederland og Belgia blitt kontaktet. Av disse landene var det bare Belgia som etterkom de britiske ønsker. Både Nederland og Frankrike inntok den samme posisjon som Norge: demoleringen var et spørsmål som måtte vente til etter krigens slutt, og den kunne ikke omfatte anlegg av betydning for de berørte land.

Dermed hadde Foreign Office de argumenter de trengte. I et brev til sjefsnemnda ble det presisert at:

«The replies from the French and Norwegian Governments seem to us to make it necessary to review the policy of His Majesty's Government ... so as to consider which adjustments can safely be made in the policy of destruction so as to meet the desire of the two Governments ... to retain such naval or port works constructed by the Germans as may be genuinely useful to the Allied navies or to merchant shipping.»¹⁶⁾

I sitt svar avsto imidlertid de militære å revidere den fastlagte politikk.¹⁷⁾ De mente at de mottatte svar var såpass imøtekommende at det på et senere tidspunkt, etter frigjøringen, ville være mulig å få demoleringsplanene gjennomført. Stilt overfor denne reaksjonen måtte Foreign Office foreløpig gå med på å forfølge saken langs den allerede opptrukne linje;¹⁸⁾ alliansen mellom statsminister Churchill og de militære var foreløpig for sterk til at det var mulig for Foreign Office å få gjennomslag for sine synspunkter.

Spørsmålet om ødeleggelse av de tyske U- og S-båtbasene gikk nå over i en mer avventende fase i påvente av en endelig tysk kapitulasjon. I mellomtida konsentrerte britene seg om å ødelegge noen av de andre offensive installasjonene som allerede var på allierte hender. Samtidig gikk den interne planlegging videre i påvente av et passende tidspunkt til igjen å ta saken opp med de berørte allierte myndigheter.

III. Videre britiske sonderinger og indre diskusjon

Det første britene foretok seg i demoleringsspørsmålets annen fase var opprettelsen av en militær ekspertorganisasjon. I mars 1945 ble «The Delegation for the Destruction of Enemy Installations in Liberated Areas» (DEILA) formelt dannet.¹⁹⁾ Dermed hadde britene fått et organ som i samråd med de britiske diplomatiske representanter i de berørte land skulle ta seg av forhandlinger med de vesteuropeiske allierte, og den praktiske oppfølging av demoleringsarbeidet.

Overfor Norge ble det imidlertid ikke tatt noe initiativ før i juni 1945. De britiske myndigheter lot den norske regjering være i fred slik at den kunne komme i gang med å avvikle det tyske nærværet i Norge.

Likefullt ble demoleringsplanene holdt varme. Særlig i forbindelse med tidspunktet for påbegynnelsen av arbeidet presiserte War Office ønskeligheten av en forsert framdrift. Blant annet ble det i direktivet til DEILA påpekt at det var viktig å komme i gang mens britene ennå hadde tropper i Norge som en del av frigjøringsprosessen. Dette ble også presisert i en

rapport skrevet av oberst Stockdale i operasjonsavdelingen i War Office etter et besøk i Norge i juni.²⁰⁾

Imidlertid hadde de allierte tropper i Norge på dette tidspunkt sannsynligvis ikke kapasitet til å utføre en så tidkrevende operasjon som demoleringen var. Dessuten hadde Stockdale fått klar beskjed fra SHAEFs representant i Norge om at tropper underlagt dette hovedkvarter ikke uten videre kunne benyttes til en slik politisk betonet oppgave. Det var derfor klart at de norske myndigheter måtte koples inn, og Foreign Office ble anmodet om å ta kontakt med dem.

Ambassadør Collier reagerte imidlertid negativt på denne forespørselen. Han henviste til de motforestillinger de norske myndigheter hadde kommet med foregående høst, og mente at disse først måtte bli besvart.²¹⁾

DEILAs nestkommanderende, brigader Fosbery, hadde forøvrig også reist på inspeksjon til Norge i slutten av juni 1945, og de opplysninger han kom tilbake med skulle få en avgjørende innvirkning på den videre framdrift i spørsmålet.

Allerede Collier kunne i sin rapport til Foreign Office melde at Fosbery hadde møtt vanskeligheter i Norge.²²⁾ Det var hovedsakelig to faktorer som hadde vært sterkt framme. Den første av disse var det faktum at bunkerne var så solid bygget at de øyensynlig bare kunne ødelegges ved å bruke store sprengladninger. Siden de var plassert inne i store byer, var det en reell fare for at en demolering kunne resultere i store skader på den omliggende bebyggelse. Sir Laurence kunne også rapportere at Fosbery hadde vært i kontakt med norske militære, blant annet generalmajor Oscar Strugstad. Disse hadde gått sterkt imot en ødeleggelse av anlegg som kunne bli av stor verdi for et framtidig norsk forsvar. Fosbery ble derfor anbefalt bare å vurdere hvorvidt en demolering var teknisk mulig, og å rapportere resultatene av sin befaringsammen med de norske reaksjonene, til sjefsnemnda.

Tvilerne innen Foreign Office fikk dermed ytterligere bekræftelse på at en utsettelse av demoleringene ville være å foretrekke. War Office ønsket imidlertid fortsatt å framskynde tidspunktet for en påbegynnelse av sprengningene. I et brev til Ward den 6. juli gjorde Stockdale det klart at det var ønskelig å komme i gang så hurtig som mulig.²³⁾

Den 7. juli fant det sted et møte mellom J.G. Ward i

Foreign Office og DEILAs sjef, generalmajor Stone.²⁴⁾ Etter å ha vurdert de vanskeligheter Collier hadde nevnt i sin rapport, ble de to enige om at det ville være best foreløpig å avvente Fosberys rapport fra Norge. War Office ble følgelig samme dag informert om at Foreign Office anbefalte en utsettelse,²⁵⁾ og fant motvillig å måtte gå med på det.

Foreign Office mottok forøvrig samme dag et brev fra Oslo der det framgikk at ambassadør Collier og brigader Fosbery var blitt enige om at det ville være å foretrekke at det foreløpig ikke ble foretatt nye utspill i dette spørsmålet.²⁶⁾ Fosbery mente at dette var særlig viktig fordi de norske militære myndigheter overfor ham hadde kommet med en del synspunkter av sikkerhetspolitisk karakter som ville være av betydning i en bredere sammenheng. Sjefsnemnda måtte nødvendigvis ta standpunkt til dem så snart de mottok hans rapport fra Norge.

Sir Laurence foreslo på sin side i et brev den 10. juli et kompromiss som kunne tilfredsstille begge parter.²⁷⁾ Etter samtaler med Fosbery satt han igjen med det inntrykk at de praktiske demoleringsproblemer ikke var større enn at noe kunne gjøres for å løse dem. Derimot var han overbevist om at de politiske komplikasjoner ville bli vanskeligere å overvinne.

På bakgrunn av disse forhold mente han at hvis britene kunne påvise at *deler* av installasjonene ikke trengtes for å dekke det norske forsvars behov, så ville muligens en delvis demolering være akseptabel for de norske myndigheter. Vanskeligheten var imidlertid at disse anleggene også kunne brukes som baser for lette overflatefartøyer og for lagerformål. Et kompromiss måtte derfor innebære at de deler av installasjonene som trengtes for det norske forsvars legitime behov ble bevart.

De idéer Collier gjorde seg til talsmann for gikk i samme retning som det representanter for Foreign Office hadde hevdet hele tida. Men dette var første gang et konkret forslag om kun en delvis demolering ble fremmet.

Spørsmålet gikk nå foreløpig over i en mer avventende fase i påvente av behandlingen av brigader Fosberys rapport og de spørsmål denne reiste.

Rapporten inneholdt flere interessante momenter.²⁸⁾ Med

hensyn til de praktiske spørsmål sluttet den med å si at det ville være mulig å demolere bunkerne uten å ødelegge omgivelsene. Men det ville ta så lang tid at arbeidet ikke kunne utføres innen avslutningen av frigjøringsprosessen.

Fosbery hadde forøvrig hatt samtaler med representanter for norske sjømilitære myndigheter og fått inntrykk av at de ville være lite villige til å skille seg av med bunkerne. Den eneste imøtekomende reaksjonen han kunne berette om kom fra Trondheim, hvor de kommunale myndigheter hadde gitt uttrykk for ønskeligheten av å fjerne installasjonene der som et ledd i planen om en utbygging av de lokale havneanlegg.

Forøvrig kunne Fosbery berette om synspunkter av mer sikkerhetspolitisk art som hadde kommet fram i hans samtaler med norske militære myndigheter:

«7. The Norwegians were at pains to inform us that they were about to use the pens to accomodate their own submarines, and that they would be of great mutual advantage in the future when they hoped there would be an alliance between Great Britain and Norway.

9. In conversation the Norwegians have suggested to our authorities that the two Navies should be completely integrated: all the training of Norwegian naval personnel being carried out in the United Kingdom, and the bases being completely at the disposal of either country.»

Ifølge ambassadør Collier var det særlig kontreadmiral Diesen, sjef for den nyopprettede Marinekommando Vestlandet i Bergen, som hadde kommet med disse tankene.²⁹⁾

Forøvrig bemerket Fosbery at bunkerne i Bergen og Trondheim ville være ideelle baser for lette sjøstridskrefter, som ville komme til å utgjøre en viktig del av den norske marine i framtida. Han mente at dette faktum ga nordmennene gode kort på hånden når de argumenterte for å beholde anleggene.

Den slutning det synes mulig å trekke fra denne rapporten er at i det minste blant norske militære var tankene om et sikkerhetspolitisk samarbeid med Storbritannia sterke. At disse signalene kom fra Sjøforsvaret er kanskje heller ikke så overraskende, siden det var denne forsvarsgrenen som hadde samarbeidet nærmest med britene, og som hadde et slikt

samarbeid som en viktig forutsetning i planene for en gjenoppbygging av Marinen.³⁰⁾

Allikevel er det noe overraskende at ledende representanter for Sjøforsvaret øyensynlig ga seg inn på tanker som ville resultere i at deres egen forsvarsgren ville opphøre som selvstendig nasjonal enhet. Det kan derfor tenkes at når de norske representanter tok så hardt i, så var det som en del av en forhalingstaktikk.

Nordmennene må nemlig i like stor grad som britene ha vært klar over at tida arbeidet i deres favør. Så vidtrekkende idéer som det Diesen kom med ville sannsynligvis kreve utredning på britisk side. Og en slik utredning måtte nødvendigvis ha som resultat at demoleringsplanene ble utsatt inntil videre.

Hvis dette var taktikken, så lyktes den i stor grad. Den 28. juli behandlet sjefsneimnda Fosberys rapport, og bestemte seg for å utsette de videre forhandlinger med nordmennene inntil implikasjonene av Fosberys rapport var blitt nærmere vurdert.³¹⁾

De militære, og da særlig Admiralty, kunne altså bokføre et tilbakeslag sommeren 1945. Som et resultat av de sonderingene som hadde foregått i juni-juli var det nå klart at demoleringen av ubåtbunkerne ikke kunne bli utført mens britene ennå sto i en sterk posisjon i Norge, og det var klart at de norske myndighetene ikke uten videre ville gi slipp på de ressursene de eks-tyske anleggene betydde for Forsvaret. Derfor ble de nå tvunget til å bevege seg i retning av Foreign Office.

I de nærmeste månedene inntraff det således en oppmykning i den offisielle britiske målsetting. Det skulle nå tas mer hensyn til de norske ønsker og behov. Imidlertid ble etter alt å dømme tankene om et intimt sjømilitært samarbeid med Norge aldri seriøst vurdert på britisk hold. Britene var dog klar over at de trengte en viss tid for å komme fram til en revidert politikk, og ingen nye utspill ble foretatt overfor Norge før utpå sommeren 1946.

Til nå har vi stort sett betraktet dette spørsmålet fra en spesifikk britisk synsvinkel. Tida er imidlertid nå kommet til å ta turen over Nordsjøen og undersøke hvilken posisjon ubåtbunkerne fikk i den norske marine etter krigen.

Ubåtbasenes posisjon i det norske sjøforsvar

Under eksilperioden i London ble det utarbeidet flere planer for hvordan Marinen skulle se ut etter krigen. Disse planene munnet ut i «Retningslinjer for forhandlinger om fartøysmateriell for Sjøforsvaret» som Sjøforsvarets overkommando (SOK) oversendte til Forsvarsdepartementet den 26. april 1945.³²⁾

Den hovedkonklusjon som ble trukket for Marinens vedkommende var at hovedvekten måtte legges på eskadrer bestående av en krysser, to jagere og fire torpedobåter. På denne måten kunne artilleriets styrke og torpedoens slagkraft kombineres. Mindre enheter, som MTBer og ubåter ble ikke tildelt noen sentral rolle i dette bildet. De ville være ubrukelige som eskortefartøyer og av mindre verdi i et invasjonforsvar. Det var disse synspunkter som ble lagt til grunn for Marinens struktur etter krigen. Ledelsen for UVB-våpnet skulle derfor føle at de ble gitt en nokså lav prioritet i etterkrigstidas sjøforsvar.

Da de norske ubåtene kom tilbake fra Skottland sommeren 1945, ble de til å begynne med stasjonert i ubåtbunkeren i Laksevåg. Men siden denne trengtes for å overhale tyske minesveipere som rensket felter langs norskekysten, ble ubåtene i november overført til «Dora I» i Trondheim. Den 6. desember 1945 ble Marinens UVB-stasjon formelt etablert i Trondheim.³³⁾

Når valget falt på «Dora I» som base for gjenreisningen av UVB-våpnet, så var det en stor grad av tilfeldighet som spilte inn. Trondheims-bunkeren utpekte seg ikke på forhånd som noen naturlig basis for UVB-våpnet, men ble valgt fordi den var den eneste av de tre bunkerne som var ferdigbygget da krigen sluttet, og fordi den kunne gjøres disponibel på relativt kort tid. De tyske minesveiperne brukte for eksempel «Bruno» til april 1946.

Det må presiseres at selv om valget falt på «Dora I», så synes det aldri som denne bunkeren ble vurdert som noe annet enn en midlertidig base. Bunkerne synes ikke å ha vakt noen stor begeistring blant dem som var ansvarlige for ubåtspørsmål i Marinen. De var for store for det norske behov, og de lå plassert inne i store byer, med den fare for skade

på sivil eiendom det representerte i krig. De var fuktige, klamme og uhygieniske, og egnet seg dårlig som forlegninger. Og endelig var det ikke usannsynlig at de i framtida ville bli mer sårbare overfor luftangrep enn de tidligere hadde vært.³⁴⁾ Det virker derfor som om det relativt tidlig vokste fram et ønske om at hovedbasen for UVB-våpnet så snart som mulig måtte bli flyttet til et annet sted.

Spørsmålet om alternativ permanent basering av ubåtene synes imidlertid ikke å ha vært gjenstand for noen inngående vurdering i SOK. Landets økonomiske situasjon var på dette tidspunktet slik at det sannsynligvis ikke kunne komme på tale å bygge nye anlegg.

På dette tidspunkt erklærte SOK også at «Dora II» ikke var av interesse for Sjøforsvaret.³⁵⁾ Det gjenstående problem ved årsskiftet 1945-46 var hva som skulle gjøres med bunkeren «Bruno» i Bergen.

Allerede på et tidlig tidspunkt etter frigjøringen forlangte Laksevåg kommune anlegget revet.³⁶⁾ Etter at UVB-stasjonen ble flyttet til Trondheim var det heller ikke noe stort militært behov for bunkeren eller de maskiner som var installert der. I begynnelsen av januar 1946 ble det derfor holdt et møte i Bergen der blant annet forsvarsminister Jens Chr. Hauge var til stede. På dette møtet ble det vedtatt å legge ned verkstedet i «Bruno» så snart vedlikeholdet av de tyske minesveiperne var over, og fordele det tekniske utstyret på sivile bedrifter i Bergen og på Vestlandet ellers.³⁷⁾ Forsvarsdepartementet frasa seg imidlertid ikke eiendomsretten til selve bunkeren og ba i februar SOK og Marinekommando Vestlandet (MKV) om å utrede saken nærmere.³⁸⁾ I et vedtak i formannskapet den 19. mars ba igjen Laksevåg kommune om at bunkeren ble revet,³⁹⁾ og dette hadde øyensynlig sin innvirkning på de militære myndigheter. I et notat bemerket nemlig den nye admiralstabssjefen, kommandør Skule Storheill, at MKV sannsynligvis ville anbefale at «Bruno» ble revet.⁴⁰⁾

I mai 1946 overtok imidlertid den tidligere admiralstabssjefen, kontreadmiral Danielsen, som sjef for MKV. Han hadde tidligere vist en spesiell interesse for å ta ubåtbunkerne i bruk for Marinen, og under hans ledelse endret MKV standpunkt. I sin innstilling anbefalte nemlig MKV at «Bruno» ble tatt i bruk som lager for MKV og Sjøforsvarets Intendantur.⁴¹⁾

Status sommeren 1946, på det tidspunkt britene igjen kontaktet de norske myndigheter, var dermed at Marinen betraktet «Dora I» som permanent eller midlertidig hovedstasjon for UVB-våpnet. «Dora II» hadde ingen militær interesse, mens «Bruno» sto i en mellomstilling. Den skulle ikke ha noen operativ rolle, men det ble antydning muligheter for en begrenset lagerrolle.

Til nå har vi stort sett betraktet dette spørsmålet fra en britisk-norsk synsvinkel. På dette tidspunkt, før de offisielle drøftelser i Norge kom i gang, kan det være nyttig å se hvilke resultater britene oppnådde i de andre land i Vest-Europa som hadde eks-tyske offensive installasjoner på sitt territorium.

Utviklingen i Frankrike og Nederland

Som vi allerede har vært inne på, var det bare i Belgia britene oppnådde et positivt resultat på sine henvendelser i 1944. Både Frankrike og Nederland ga tilsynelatende positive svar, men uten å binde seg i noen retning. Parallelt med sonderingene i Norge sommeren 1945, kontaktet britene også Frankrike. Det svar de fikk på sine konkrete henvendelser bekreftet imidlertid den tvil Foreign Office tidligere hadde følt. Til tross for britisk press, svarte franskmennene med stadig å utsette reelle drøftelser. Sommeren 1945 måtte derfor britene gi opp og DEILA anbefalte at saken ble utsatt til 1946.⁴²⁾

Samtidig med gjenopptakelsen av drøftelsene i Norge sommeren 1946 kontaktet britene Frankrike igjen. Denne gangen fikk de imidlertid en enda mer negativ reaksjon. De franske myndigheter ville under ingen omstendigheter godta hel eller delvis demolering av ubåtbasene i havner på Biscaya-kysten.⁴³⁾ Det eneste de kunne gå med på var en avtale hvorved de franske myndigheter garanterte at bunkerne ville bli sprengt i nødstilfelle. Og det var det maksimale britene oppnådde. Selv om de holdt saken mer eller mindre varm helt fram til 1952 oppnådde de aldri at franskmennene foretok arbeider som gjorde at anleggene ble demilitarisert på forhånd eller ble klargjort for hurtig demolering i nødsfall.

Årsaken til at britene ikke nådde fram med sine ønsker var sannsynligvis Frankrikes betydning for britisk sikkerhetspoli-

tikk. Frankrike var på dette tidspunkt Storbritannias viktigste allierte i Europa. Av den grunn måtte britene være forsiktede med å presse franskmennene for hardt i kontroversielle saker med lavere prioritet. Demolering av ubåtbasene var fra 1946 av en slik lavere prioritet.

Etter å ha møtt nedslående resultater i Frankrike og Norge sommeren 1945 vendte britene seg til Nederland. De håpet at et gjennombrudd her ville gjøre de norske og franske myndigheter mer medgjørige. Den britiske politikken overfor Nederland var til å begynne med den samme som overfor Norge. Den nederlandske regjering hadde sagt seg villig til å diskutere saken med britene når Nederland var blitt befridd. Britene var derfor villige til å gi dem tid til å komme seg i orden i hjemlandet først.⁴⁴⁾

Ettersom tida gikk og britene intet hørte, ble de imidlertid utålmodige. Den 21. september 1945 fikk derfor den britiske ambassadør instruks om å henvende seg til de nederlandske myndigheter for å presisere at tiden var inne for å drøfte spørsmålet om demolering av S-båtbasene i landet.⁴⁵⁾ Denne henvendelsen resulterte i et nederlandsk svar der man sa seg villige til å diskutere den framtidige bruk av basene i Nederland.⁴⁶⁾

Tonen i meddelelsen var imidlertid slik at den ga inntrykk av at nederlenderne kunne tenke seg andre løsninger enn demolering. På dette tidspunkt var en oppgivelsens ånd begynt å bre seg hos britene. Alle de vesteuropeiske allierte hadde definitivt gått imot fullstendig demolering, og det var få muligheter for å legge press på dem. Tidspunktet var derfor inne for den kompromissløsning Foreign Office hadde ønsket hele tida.⁴⁷⁾

Den løsning Foreign Office ønsket gikk i samme retning som det ambassadør Collier hadde foreslått sommeren 1945. Dette innebar at U- og S-båtbunkerne ikke skulle sprenges øyeblikkelig, men klargjøres på forhånd for hurtig ødeleggelse i nødsfall.⁴⁸⁾ I tillegg ville det kanskje være mulig å ødelegge deler av installasjonene på forhånd, forutsatt at det ikke var noe sivilt eller militært behov for dem. Dette var et kompromiss som tok hensyn til de berørte nasjoners minimumskrav, samtidig som i det minste deler av de britiske sikkerhetsbehov ble tilfredsstilt.

Admiralty var nok fremdeles oppsatt på å ødelegge så mye som mulig av anleggene på forhånd. I løpet av sin revurdering høsten 1945 hadde de imidlertid innsett av planene om fullstendig demolering var døde og maktesløse, og aksepterte derfor nå endelig det kompromiss-forslag Foreign Office la fram.

Det var med et slikt kompromiss for øye at DEILAs sjef, generalmajor Stone ble sendt til Nederland i desember 1945. Det viste seg at det var relativt bra samsvar mellom den reviderte britiske politikk og de nederlandske ønsker. I løpet av kort tid ble det derfor mulig å utarbeide en tre-trinns plan. Dette innebar at den del av S-båtbunkerne som den nederlandske marine hadde behov for, skulle bevares uendret. Andre deler, som hadde verdi for sivile formål, skulle ombygges og demilitariseres. Og endelig skulle anlegg uten sivil eller militær verdi fjernes så fullstendig som mulig.⁴⁹⁾ De nødvendige arbeider på anleggene i Nederland ble deretter utført i løpet av 1946. Det var denne avtalen som skulle danne mønsteret for britene i deres fornyede drøftelser med de norske myndigheter sommeren 1946.

IV. 1946: De offisielle drøftelser mellom Oslo og London

Som følge av den revurdering som ble foretatt høsten 1945, og de resultater forhandlingene med nederlenderne gav, kom britene til Norge i august 1946 med en noe modifisert målsetting i forhold til utgangspunktet i 1944. Admiralty hadde nå akseptert at DEILA skulle ha som mål:

- a) That we should try to obtain Norwegian agreement to neutralisation of the complete pens at Trondheim *if and when* (min understrekning - LHL) the Norwegians are able to provide alternative base facilities.
- b) That we should attempt to persuade them to prepare a demolition scheme to be put into effect in emergency.
- c) That whilst we should not prejudice any chances of getting what we want by pressing the Norwegians too

hard on the financial side, we should nevertheless try to persuade them to make some contribution towards the completion of the work.»⁵⁰⁾

Med dette for øye møtte ambassadør Collier og representanter for DEILA forsvarsminister Hauge og norske militære myndigheter i Oslo den 15. august 1946. På dette møtet kom det fram at nordmennene ville ha vanskelig for å oppfylle de britiske ønsker.⁵¹⁾ De grunner Hauge oppga var at dette spørsmålet måtte avklares på regjeringsplan. Videre var anleggene, særlig «Dora I», viktige for arbeidet med å bygge opp et troverdig norsk forsvar. Installasjonene var i bruk, og både regjering og Storting måtte konsulteres før tilsagn om ødeleggelse kunne gis. Hauge kunne heller ikke se forskjellen mellom ubåtbunkerne og for eksempel flyplasser, som også hadde offensivt potensiale.

Dette siste var et argument som både Collier og DEILA's sjef generalmajor Stone avviste. Det hadde vært mulig tidligere å skille mellom rent offensive anlegg og installasjoner av mer blandet karakter. Britene hadde imidlertid nå oppgitt å få et norsk tilsagn om demolering, men bad om at de i det minste skulle få lov til å inspisere anleggene. Dette gav forsvarsministeren med visse forbehold tillatelse til.

Hovedinntrykkene fra disse samtalen er at det ikke var sammenheng mellom de planer vi har sett at Forsvaret virkelig hadde for ubåtbasene, og det som det ble gitt uttrykk for overfor de britiske representanter. Tvertimot gav nordmennene inntrykk av at nasjonale norske planer stilte seg i veien for arbeider på ubåtbasene. Vi skal senere komme tilbake til årsakene til dette.

Britene fikk forøvrig ytterligere en skuffelse den 15. august 1946. Forsvarsminister Hauge kontaktet nemlig ambassadør Collier og meddelte ham at han, etter å ha konsultert sine kolleger (bl.a. statsminister Gerhardsen), hadde bestemt seg for å trekke tillatelsen til inspeksjon av ubåtbunkerne tilbake. General Stones nærvær i Bergen og Trondheim kunne føre til politiske komplikasjoner. Imidlertid kunne muligens norske myndigheter på visse vilkår akseptere demolering av «Bruno» og «Dora II». «Dora I» måtte derimot bevares uendret. Ambassadør Collier uttrykte sterk skuffelse over denne norske

beslutningen og spurte om de politiske komplikasjonene hadde forbindelse med russerne. Hauge svarte at:

«Frankly the Norwegian Government were afraid of creating a precedent for demands from the Soviet Government for the destruction of, say the aerodrome at Kirkenes which the Germans had constructed for aggression against the Soviet Union; and though he did not say so, I suspect that they feared, even more than specific Soviet demands, a general Soviet-inspired agitation against British activities on Norwegian soil.»

Forøvrig hevdet Hauge at Norges sikkerhetspolitiske situasjon var forandret i forhold til under krigen. Den kunne ikke sammenliknes med den landene på Kontinentet lå i. Disse var i en geografisk posisjon som gjorde det lettere for dem å gå med på britiske ønsker uten å risikere vanskeligheter fra sovjetisk side.

Til slutt aksepterte imidlertid Hauge at hvis Collier og Stone i fellesskap kunne utarbeide planer for demolering som tok hensyn til kravet om formell norsk kontroll, så ville han anbefale en slik løsning overfor sine kolleger.

Et slikt forslag ble oversendt Forsvarsdepartementet den 19. august 1946,⁵²⁾ og akseptert en uke senere. Den del av anleggene som Forsvaret ikke hadde bruk for skulle ødelegges, det britiske engasjement skulle være så diskret som mulig, og de norske myndigheter måtte ha full kontroll over arbeidet.

Dermed var enighet oppnådd om det ene hovedspørsmål britene tok opp i Norge. Det andre, forberedelser til hurtig demolering av de gjenstående anlegg i nødsfall, ble ikke behandlet på dette tidspunkt. Det må imidlertid antas at de britiske representanter underhånden reiste dette spørsmålet overfor de norske myndigheter, idet det senere på høsten skulle bli gjenstand for videre drøftelser.

Etter at det var oppnådd enighet om hvilke prinsipper som skulle følges, ble det oppnevnt en anglo-norsk kommisjon av eksperter. Denne undersøkte i løpet av de nærmeste ukene anleggene i Bergen og Trondheim for å utarbeide de nødvendige demoleringsplaner.

I Bergen ble det bestemt at to av dokkene og verkstedseksjonen i «Bruno» skulle beholdes. Resten av anlegget skulle

sprenges og planeres til kai for bruk av Marinen. Arbeidet skulle etter planen ta til i løpet av oktober 1946.⁵³⁾

I Trondheim møtte kommisjonen uforutsette vansker. Det viste seg at de norske militære myndigheter hadde overlevert «Dora II» til kommunen, som hadde investert store summer for å gjøre anlegget til en del av havneinstallasjonene i byen. I et telegram til Hauge protesterte derfor kommunen sterkt mot demoleringsplanene.⁵⁴⁾ Det var derfor nødvendig med et møte mellom forsvarsministeren og de kommunale myndigheter, og her ble det klart at det eneste som ville nytte var et nytt kompromiss. Det måtte bare utføres en begrenset demolering, slik at deler av anlegget ble stående. Det var opp til de britiske medlemmer av ekspertkommisjonen å avgjøre om dette kompromisset var akseptabelt, men av sine norske kolleger fikk de klar beskjed om at et avslag kunne få negative følger for arbeidet som helhet.⁵⁵⁾ Av hensyn til spørsmålet om framdrift i Bergen fant de britiske myndigheter å måtte akseptere en ytterligere reduksjon i omfanget av demoleringsarbeidene.

De norske myndigheter hadde hele tida ønsket å legge et hemmelighetens slør over disse diskusjonene. Til tross for dette sivet likevel rykter om dem ut til offentligheten. Disse ryktene fikk Press Telegraph til å henvende seg til forsvarsminister Hauge den 17. september, og uttalelsene hans kom på trykk dagen etter i flere av landets aviser.⁵⁶⁾

I intervjuet framholdt Hauge at «Dora I» inngikk i Marinens planer og ville bli beholdt som ubåtstasjon. De andre bunkerne inngikk ikke i noen militære planer. Av den grunn, og etter vurdering av såvel økonomiske faktorer som ønske fra de sivile myndigheter, var man derfor i ferd med å utarbeide planer for å fjerne anleggene. En endelig avgjørelse var imidlertid ikke tatt ennå. Forsvarsministeren fikk så et siste spørsmål:

«Deres uttalelse kan forstås slik at det ikke har vært rettet noen anmodning utenfra med hensyn til disse ubåtbunkerne, men at avgjørelsens utfall presses fram av norske interesser? For noen tid siden har det som kjent vært gjort antydninger om at også utlandet skulle være interessert. - Jeg kan absolutt erklære at det ikke fra noen fremmed

makt er rettet noen som helst henvendelse til oss i denne saken. Overveielserne er foretatt ut fra rent norske interesser, uttaler forsvarsminister Hauge.»

Ved senere anledninger gav både Sjefen for Sjøforsvaret og Sjefen for MKV uttrykk for liknende synspunkter. Det var hensynet til norske behov som var avgjørende. Blant annet ble demoleringsarbeidene i Bergen framstilt som en naturlig oppfølging av det arbeid som hadde startet i januar samme år da det ble bestemt å ribbe bunkeren for en stor del av det tekniske utstyret.⁵⁷⁾

I Bergen sentrum var det imidlertid i mellomtida blitt slått opp flygeblader uten tillatelse, som gav en noe annen framstilling av saken:

«Til det norske folk: - Er det fremmede makter som skal forsvare vårt land for framtiden. I så tilfelle får vi vel samme 'beskyttelse' som vi fikk av tyskerne - i all fall ikke bedre. Hvem er det som sender eksperter for å rive ned ubåtbunkeren i Bergen - et moderne anlegg som har kostet landet 86 millioner kroner - og som det koster 6 millioner å rive ned? Skal landet fremdeles forsvares med papir? Norske folk våkn opp før det er for sent!! Forlang kortene på bordet, enhver som svekker landets forsvar er forreder.»⁵⁸⁾

Dette var påstander som ble sterkt imøtegått av norske myndigheter, men øyensynlig uten virkning. I et brev til Sjefen for Sjøforsvaret, kontreadmiral Horve, kunne nemlig MKV's sjef, kontreadmiral Danielsen, fortelle at han hadde mottatt trusler mot medlemmer av sprengningskommandoen, mot selve bunkeren, og mot lageret der eksplosivene ble oppbevart.⁵⁹⁾ På dette tidspunkt ble imidlertid demoleringsplanene stilt i bero. Det var nemlig meldt en interpellasjon i Stortinget om spørsmålet.⁶⁰⁾

Demoleringsarbeidene påbegynnes

Interpellasjonen var meldt av Bergensrepresentanten Arthur Sundt (V) og lød:

«Akte Forsvarsdepartementet å iverksette nedrivningen av ubåtbunkeren i Laksevåg uten på forhånd å forelegge denne og liknende betydningsfulle saker for Stortinget.»⁶¹⁾

Utgangspunktet for Sundt var de motstridende meldingene som hadde framkommet i pressen i løpet av de foregående månedene. Han ønsket en avklaring i saken, og han mente at en slik sak med både sikkerhetspolitisk og økonomisk betydning allerede på et tidligere tidspunkt burde vært forelagt Stortinget. Dette var et synspunkt som ble støttet av andre borgerlige representanter.

Forsvarsminister Hauge avviste i Stortinget 7. november 1946 at demoleringsspørsmålet hadde videre implikasjoner. Arbeidet var tvertimot en naturlig del av nedbyggingen av den eks-tyske militære infrastruktur, og således en oppgave som falt innenfor regjeringens kompetanseområde. Med hensyn til de sikkerhetspolitiske implikasjoner var det klart at det var:

«...ganske utenkelig at den norske marine trengte mer enn en av de tre ubåtbunkers. Den fullt ferdig utbygde ubåtbunker i Trondheim har utpekt seg som den rette for Marinen. De to andre har ingen interesse som ubåstasjoner for oss. Og når det er så, så var det etter departementets oppfatning en klar norsk interesse å demilitarisere bunkeren i Laksevåg og den ufullførte i Trondheim. Vi er absolutt uinteresserte i å holde på militære installasjoner av denne art som går ut over vårt eget behov. De gir oss ingen fordele, men de kan skaffe oss ulemper og vansker.»

Dette svaret var lite tilfredsstillende for de borgerlige, som uttrykte håp om at slike irregularetter skulle bli mindre vanlige for ettertida. Det ble imidlertid ikke gjort noe for å hindre Forsvarsdepartementet i å fortsette på den linje det allerede hadde lagt seg på. Dette var eneste gang demoleringsspørsmålet ble gjenstand for debatt i Norge.

Et inntrykk fra debatten er at når Sundt tok initiativ til den, og de andre borgerlige representantene fulgte opp, så var det ikke primært for å få fram det egentlige saksforhold. Sundt nevnte for eksempel ikke med ett ord de påstander om utenlandsk innblanding som plakatene i Bergen hadde henvist til.

Et viktig motiv for de borgerlige synes tvertimot å ha vært at de så det som en kjærkommen anledning til å kritisere et regjeringsmedlem som også tidligere hadde irritert dem med sin egenrådighet. De kom imidlertid aldri nærmere inn på de reelle sider av saken.

Forøvrig må det bemerkes at de momenter som de norske sivile og militære myndigheter i sine offentlige uttalelser tidligere på høsten anga som årsaken til demoleringsplanene, jo var korrekte i og for seg, men de fortalte ikke *hele* historien. Interpellasjonsdebatten i Stortinget kan tas som et tegn på at de norske myndigheter ønsket å omgi demoleringsspørsmålet med sterk hemmeligholdelse. Når Arthur Sundt, som forøvrig var nestformann i Utenrikskomiteen, tok saken opp, så var det ifølge ham fordi han ikke visste hvorfor bunkeren i Laksevåg skulle ødelegges. Og så lenge en såpass sentralt plassert politiker ikke var informert, så må det antas at den norske regjering i dette spørsmålet valgte å spille med kortene tett inntil brystet. Vi skal senere komme tilbake til årsakene til dette.

På britisk side ble det gitt uttrykk for sterk misnøye med de stadige utsettelsene i Norge. Admiralty krevde derfor at det nå måtte komme fortløpende både i demoleringsarbeidene og forberedelser til sprengning av de gjenstående installasjoner i nødsfall.⁶²⁾ Ambassadør Collier anbefalte derimot britisk diskresjon. Han hadde inntrykk av at offentligheten var imot sprengningene, og at det var fare for kommunistisk agitasjon som ville framstille nordmennene som britiske nikkedukker. De britiske myndigheter måtte derfor la den norske regjering ta seg av saken på sin egen måte.⁶³⁾

Men i det minste var det etter interpellasjonsdebatten klart for å starte ombyggingsarbeidet på bunkeren i Laksevåg. Den 19. november begynte sprengningsarbeidene i Bergen.

Imidlertid ble det snart klart at heller ikke denne gang skulle det bli mulig å få arbeidet utført på en smertefri måte. Allerede dagen etter at demoleringen begynte, ble det offentliggjort et opprop i avisene hvor beboere i området protesterte mot sprengningene, siden disse påførte hus i nabolaget skader.⁶⁴⁾

Dette førte til at sjefen for MKV utsatte det videre sprengningsarbeidet,⁶⁵⁾ og i et brev til SOK og Forsvarsdepartemen-

tet ba han om tillatelse til å utsette resten av arbeidet til våren året etter.⁶⁶⁾

Danielsens forslag ble approbert av SOK den 2. desember,⁶⁷⁾ og Forsvarsdepartementet ga senere sin tilslutning til at alle videre sprengningsarbeider skulle utsettes til våren 1947.⁶⁸⁾

Ambassadør Collier så ingen annen løsning enn å akseptere enda en utsettelse. Han mente at Hauge når alt kom til alt var villig til å akseptere de britiske ønsker. Å presse ham hardere ville etter ambassadørens mening bare gjøre det vanskeligere å få demoleringsarbeidene utført. Forøvrig tvilte han ikke på Hauges vilje til å gjennomføre sprengningene:

«He still seems determined to see the work carried through, and is likely to be more confirmed in that determination, since, as has informed Colonel Garner-Smith, he has evidence that the agitation against it has been fomented by the Russians, but I cannot, of course, guarantee that unforeseen circumstances may not have effected his determination by that date.»⁶⁹⁾ (Våren 1947)

Henvisningen til russisk agitasjon må tas for det den er, annenhånds informasjon. Den henspeiler tydeligvis på blant annet flygebladene som ble spredd i Bergen i begynnelsen av oktober. Imidlertid har det ikke vært mulig å finne noe annet belegg for påstanden om russisk eller for den saks skyld norsk kommunistisk agitasjon. Det har ikke vært mulig å bringe på det rene om det noen sinne ble klarlagt hvem som sto bak flygebladene som ble spredt i Bergen.

For å undersøke nærmere hva den nye norske utsettelsen innebar, ble DEILAs nestkommanderende, brigader Fosbery sendt til Oslo i spissen for en delegasjon. Han hadde et møte med de norske myndigheter den 11. desember, og hadde etter møtet inntrykk av at nordmennene ikke hadde håndtert kritikken mot demoleringene fast nok.⁷⁰⁾ Videre viste det seg at geologiske komplikasjoner i Trondheim resulterte i at de lokale havnemyndigheter reviderte de tidligere demoleringsplanene for «Dora II». Fosbery og Collier var imidlertid enige om at britene ikke hadde annet å gjøre enn å akseptere Forsvarsdepartementets avgjørelse.⁷¹⁾

Et annet spørsmål som ble tatt opp av delegasjonen var

nødsprengning av de tre bunkerne. Diskusjonen om dette spørsmålet var etter norsk anmodning holdt på et uformelt plan, men britene fikk likevel inntrykk av at nordmennene var villige til å akseptere britisk deltakelse i planleggingsarbeidet, selv om selve utførelsen måtte ligge hos norske styrker.

I sine samtaler med Hauge hadde Sir Laurence forøvrig fått innsikt i en annen side ved demoleringssaken som etter det han kunne forstå opptok nordmennene sterkt:

«It should be mentioned in this connexion that M. Hauge, as was to be expected, showed some anxiety lest the insistence of the British authorities on early arrangements for emergency demolitions might imply that they had no hope of defending Norway if she were invaded. I presume that this is not the case and that he can, if necessary, be assured that the British authorities concerned have plans for the defence of Norway and will not be caught napping as in 1940; but I should be glad of confirmation on this point.»⁷²⁾

Denne uoffisielle forespørselen fra Hauges side kan tas som en indikasjon på at de norske myndigheter var klar over at en eller annen form for britisk sikkerhetsgaranti var nødvendig for å sikre Norges territorielle integritet, selv i denne perioden da brobyggingsidene var det bærende element i norsk sikkerhetspolitikk. Hvorvidt den norske regjering virkelig betraktet det britiske ønsket om demolering eller demilitarisering som et tegn på at denne sikkerhetsgarantien var i ferd med å svekkes, er det ikke mulig ut fra de foreliggende kilder å si noe definitivt om.

Anbefalingene om utsettelse ble tatt til følge av både Foreign Office og Admiralty, og videre arbeider ble utsatt til våren 1947.

Det var ikke før i mai 1947 at demoleringene i Bergen ble gjenopptatt. Sprengningene foregikk i tre måneder og ubåtbunkeren fikk dermed det utseende den har i dag. De gjenstående deler av de planlagte arbeider, ombyggingen av «Dora II» og forberedelser til hurtig sprengning i nødsfall av samtlige tre ubåtbunkere tok noe lenger tid, men ble sannsynligvis fullført i løpet av 1948.

V. Avslutning: Norge mellom øst og vest

Den sikkerhetspolitiske situasjon i Europa de første år etter krigens slutt stilte den britiske utenriksledelse overfor et alvorlig dilemma. På den ene side kunne ikke Storbritannia holde på sin posisjon som likeverdig med stormaktene USA og Sovjetunionen uten å ha de vesteuropeiske land i ryggen. Men den politiske gevinst av sterk innflytelse på Kontinentet måtte avveies mot den strategiske belastning et slikt forhold kunne bli. En isolert vesteuropeisk allianse kunne aldri bli et troverdig alternativ fordi Storbritannia ikke hadde militær styrke til å forsvare regionen alene, og fordi de vesteuropeiske land i overskuelig framtid ikke ville ha militær styrke til å kunne yte noe nevneverdig bidrag til et fellesforsvar.

Løsningen på dette strategiske og politiske problemet ble for de britiske *militære* myndigheter å gå imot et for sterkt britisk engasjement på Kontinentet. Man kunne neppe unngå at Europa ble okkupert i en fremtidig krig. Dette innebar at Storbritannia ville bli stående tilbake som en isolert utpost mot et Kontinent kontrollert av en fiendtlig makt.

I denne situasjonen framsto en demolering av de eks-tyske offensive installasjoner som en logisk militær sikkerhetsforanstaltning. En fiendtligsinnnet makt kunne igjen ta anleggene i bruk mot Storbritannia.

Den analyse *Foreign Office* foretok av den sikkerhetspolitiske situasjon beveget seg langs de samme tankebaner, men konklusjonene ble forskjellige. For dem ble ikke svaret på den potensielle russiske trusselen britisk avstand eller tilbakeholdenhet i forhold til de vesteuropeiske land. De gikk tvertimot inn for å opprettholde et nært forhold til de allierte fra krigens dager. Målet for en slik politikk skulle være å holde veien åpen for å organisere en militærallianse på Kontinentet på kortest mulig tid hvis det skulle vise seg at Sovjetunionen framsto som en trussel.

Også landene i Vest-Europa kunne tolke britisk tilbakeholdenhet som en begynnende isolasjonisme. De kunne ta det som et tegn på at Storbritannia frivillig abdiserte fra den lederposisjon i Europa som krigen hadde gitt dem, og at landet ikke ville være villige til å yte et bidrag for å forsvare dem mot

ny aggresjon. Resultatet av det kunne bli at landene i Vest-Europa, frivillig eller ufrivillig, så seg nødt til i sterkere grad å tilpasse sin politikk etter det russerne ønsket.

Den mulige virkning av de militære myndighetenes demoleringskrav sto mot denne bakgrunn fra første stund klar for Foreign Office. De gikk mot ønsket om en fullstendig demolering av U- og S-båtbunkerne nettopp fordi det kunne gi inntrykk av en begynnende britisk isolasjonisme.

For de militære myndigheter var imidlertid en fullstendig demolering til å begynne med en så høyt prioritert oppgave at de ikke kunne akseptere det kompromiss Foreign Office ønsket. Derfor bygget de opp en allianse med statsminister Churchill, som hadde det samme sikkerhetspolitiske og strategiske grunnsyn som dem selv. Med Churchills støtte i ryggen talte de militære med en slik tyngde at Foreign Office foreløpig måtte gi etter. Det var derfor de militære myndigheters krav om fullstendig demolering av de eks-tyske offensive installasjoner som ble lagt til grunn for de første britiske utspill i denne saken høsten 1944.

Etterhvert som forholdet til Sovjetunionen gradvis forverret seg i løpet av de første år etter den tyske kapitulasjon, forandret britisk sikkerhetspolitikk seg også. Det vokste etterhvert fram en sterkere forståelse for at det var nødvendig å skape en motvekt mot den russiske tyngde på det europeiske fastland.

For demoleringsspørsmålet generelt fikk denne utviklingen det resultat at de militære myndigheter måtte gi opp sine ønsker om full ødeleggelse av de eks-tyske offensive installasjoner.

Denne endringen over tid i Storbritannias operative sikkerhetspolitiske målsetting var den faktor som kanskje betydde mest for den omlegging av britisk politikk i demoleringssaken som fant sted mellom 1944 og 1947. Imidlertid er det også mulig å identifisere en rekke andre elementer som forsterket denne prosessen.

For Norges vedkommende synes det mulig å identifisere en dominerende faktor, som bestemte de norske myndigheters holdning i demoleringsspørsmålet. Dette var den overordnede sikkerhetspolitiske målsetting.

Det var forståelsen for at Norge lå i en utsatt posisjon, i

krysningspunktet mellom øst og vest, som bestemte den norske regjerings sikkerhetspolitiske mål de første år etter krigen. Denne posisjonen gjorde at Norge måtte ta hensyn til både vestmaktenes og Sovjetunionens interesser. På den ene side aksentuerte de norske myndigheter derfor landets alliansefrihet og uavhengighet. På den andre side tilsa sikkerhetspolitiske realiteter at man på en eller annen måte sikret seg støtte fra vestmaktene slik at disse kunne komme til unnsetning hvis det oppsto fare for ny aggresjon mot Norge. Denne støtten måtte imidlertid være uoffisiell. Det maksimale den norske regjering kunne akseptere var et teknisk-militært samarbeid med Storbritannia. Dette samarbeidet hadde klare begrensninger. Det var uformelt og de norske myndigheter la vekt på å presisere at norske og britiske representanter nok kunne snakke sammen, men formelle sikkerhetspolitiske drøftelser og avtaler var utelukket.⁷³⁾

I demoleringssspørsmålet kom de norske myndigheter til en viss grad i klemme mellom de to hovedelementer i norsk sikkerhetspolitikk.

Av hensyn til Sovjet måtte Norge unngå å gi for mye etter for britiske ønsker. Det kan også forklare hvorfor Hauge i første omgang den 15. august 1946 ga tillatelse til en britisk inspeksjon av ubåtbunkerne, for så å trekke tillatelsen tilbake senere samme dag etter at han hadde rådført seg med statsministeren.

At frykten for sovjetisk press var til stede i demoleringssaken går klart fram av et notat fra sjefen for Etterretningsavdelingen i SOK til sjefen for Sjøforsvaret, skrevet en gang i annen halvdel av september 1946.⁷⁴⁾ Sjefen for E-avdelingen henviste her til en uttalelse fra kontreadmiral Danielsen til Bergens Tidende den 7. august, hvor han gikk inn for å beholde bunkerene i Laksevåg, og en pressemelding fra forsvarsministeren den 17. september hvor han gikk inn for å fjerne bunkerene, som ikke var av interesse for Sjøforsvaret. Slike motstridende uttalelser var av flere grunner uheldige:

«For det første bør uttalelser fra de høyeste myndigheter vise enighet om såpass viktige spørsmål. For det annet kan det føre til uanede konsekvenser dersom en av marinens høyeste offiserer uttaler at ubåtbunkerene er av interesse for

Marinen og den så senere blir delvis demolert etter at en alliert kommisjon har vært på befaring. En fremmed makt vil da lett komme til det resultat at det er de allierte som dirigerer hva som skal være i marinens interesser, og samme fremmede makt vil kunne forlange et ord med i laget når det gjelder forsvarsanlegg andre steder på kysten, for eksempel nordpå.»

Admiralstabssjefen, kommandør Skule Storheill, sa seg i en randbemerkning enig i notatet.⁷⁵⁾

Den fremmede makt det her henvises til, kan vanskelig være noen annen enn Sovjetunionen.

Dette spørsmålet har imidlertid også en annen side. Så lenge forholdet til Sovjetunionen var preget av norsk tilbakeholdenhet, hva var da årsaken til at Norge i det hele tatt etterkom deler av de britiske ønsker?

Så lenge den uttalte forutsetning for norsk sikkerhetspolitikk var at den britiske sikkerhetsgaranti måtte være effektiv, så var det også i norsk interesse å forhindre at noe skjedde som kunne skade det gode forholdet til Storbritannia. Det synes derfor rimelig å slutte at det reelle utgangspunkt for Norge i forhandlingene med britene ikke var å forhindre en demolering av alle installasjonene. Norge måtte forsikre seg om at de norske vilkår ble etterkommet.

Etter alt å dømme var det norske hovedvilkår britisk diskresjon, og det synes som om det ble lagt stor vekt på at dette vilkåret ble overholdt. Vi har jo allerede sett at forsvarsminister Hauge i sine presseuttalelser benektet at det var andre enn rent norske interesser som lå til grunn for demoleringsarbeidet.

Denne diskresjon ble også gjort gjeldende i spørsmålet om forberedelser til hurtig demolering i nødsfall. I en DEILARapport⁷⁶⁾ ble det gitt uttrykk for at selv om de norske sjømilitære myndigheter virket ivrige etter å få utarbeidet planer om nødsprengning av de gjenstående installasjonene, så var det en klar betingelse som måtte oppfylles før de kunne akseptere britisk assistanse:

«They were also anxious that any proposals or arrangements should be handled on extremely confidential basis, and that the matter should be kept as a Norwegian naval responsibi-

lity, neither the Norwegian Army nor any other section of the Norwegian Navy being informed of the proposals or arrangements.»

Inntrykket av hvor viktig det var for de norske myndigheter at den britiske medvirkning ble holdt skjult, blir forsterket hvis utviklingen videre utover høsten blir nærmere studert. Admiralty aksepterte forsåvidt det norske ønsket, men var redd for at det kunne gi de norske myndighetene muligheter for å unndra seg sine forpliktelser om å sprengte bunkerne hvis det skulle vise seg nødvendig. De ønsket derfor en mer håndfast garanti.⁷⁷⁾

Ambassadør Collier mente imidlertid at det var lite sannsynlig at nordmennene ville strekke seg lenger enn til å gi et muntlig tilsagn. I sin konferanse med brigader Fosbery i desember 1946, etter at demoleringen i Bergen var blitt stan- set, presiserte Sir Laurence at:

«... it was felt that the Norwegian authorities would be most reluctant to give written confirmation of any understanding reached, since this would be tantamount to a secret Anglo-Norwegian military treaty, and this proved to be the case when Admiral Horve was approached through the Naval Attache and M. Hauge by Brigadier Fosbery direct.»⁷⁸⁾

Man minnes Hauges utsagn om at det nok var mulig for nordmenn og briter å snakke sammen, men formelle drøftelser mellom de to land var utelukket.

Fosbery ga forøvrig overfor Stone uttrykk for at han var overbevist om at den avtale som eksisterte var bindende, og at en slik uoffisiell ordning var det maksimale som kunne oppnås. Å forsøke å avpresse nordmennene en skriftlig garanti ville etter hans mening sette de videre drøftelser i fare:

«The Norwegian Minister of Defence explained that any attempt to secure a formal agreement regarding the demolition of the U-boat pens in an emergency would cause him and the Government considerable embarrassment. He gave the assurance, however, that plans for such action was being adopted as part of the defence measures of Norway, and

he welcomed our confidential assistance in the preparation of the necessary schemes.»⁷⁹⁾

De britiske myndigheter måtte bare akseptere denne norske innstillingen.

De slutninger det synes mulig å trekke er at Norge i denne saken ble fanget mellom de to hovedelementer i sin sikkerhetspolitikk. Løsningen på dette dilemmaet ble det kompromiss de norske myndigheter sannsynligvis ønsket helt fra begynnelsen av. Demoleringsarbeidene ble framstilt som et norsk foretak, for å oppfylle norske interesser; det skjedde på norsk initiativ, og det ble utført av norske mannskaper med norsk materiell. Den utenlandske innflytelse skulle offisielt maksimalt strekke seg til teknisk assistanse fra sivile eksperter, uten at sikkerhetspolitiske faktorer overhodet var inne i bildet.

Nordmennene ønsket derfor en pose-og-sekk løsning som tilfredstilte norske sikkerhetsinteresser og behov, ikke ga inntrykk av at Norge hellet for mye i britisk retning, og ikke la de norske myndigheter åpne for tilsvarende russisk press om demolering av forsvarsanlegg i Nord-Norge. Samtidig måtte en løsning tilfredsstillende britiske minimumskrav, slik at verdien av den britiske sikkerhetsgarantien ikke ble svekket. Den kompromissløsning som ble oppnådd viser at den norske regjering fikk nesten full uttelling for sine ønsker.

NOTER

1. Artikkelen bygger på min hovedoppgave i historie fra Universitetet i Bergen høsten 1984: «En trussel mot våre forbindelseslinjer». Ødeleggelsen av de tyske ubåtbaser i Norge 1944-1948.
2. FO 371/40815/COS (44)185(O), Cunningham memorandum, 21.feb. 1944.
3. FO 371/40815/COS (44)438, Referat fra COS-møte, 23.mai 1944; *ibid.* War Office paper, 15.mai 1944
4. FO 371/40815/U 7129/5257/70, Ward memorandum, 6.sep.1944.
5. FO 371/40815/U 5800/5257/70, Dixon (FO) til Earle (COS), 19.apr. 1944.
6. FO 371/40815/U 5850/5257/70, Churchill til FO, WO, 23.jun.1944.
7. FO 371/40815/U 7129/5257/70, Ward Memorandum, 6.sep.1944.
8. FO 371/40815/U 7670/5257/70, Allen notat, 5.okt.1944.
9. FO 371/40815/U 7505/5257/70, Collier til Ward, 21.sep.1944.
10. FO 371/40815/U 7701/5257/70, Eden til Collier, 9.okt.1944.

11. FO 371/40815/U 8122/5257/70, Nygaardsvold til Collier, 6.nov.1944.
12. Ibid., Collier til Ward, 7.nov.1944.
13. Viseadmiral Skule Storheill i samtale 23.nov.1983.
14. FO 371/40815/U 7701/5257/70, Eden til Collier, 9.okt.1944.
15. Norges forhold til Sverige under krigen, s. 160.
16. FO 371/40815/U 8193/5257/0, Jebb (FO) til Hollis (COS), 1.des. 1944.
17. FO 371/40815/COS (44)1029, COS til FO, 14.des.1944.
18. FO 371/40815/U 8654/5257/70, Ward notat, 19.des.1944.
19. FO 371/50821/U 2100/400/70, Direktiv for Delegation DEILA, 24.mar. 1945.
20. FO 271/50822/U 4966/400/70, Stockdale til Ward, 23.jun.1945.
21. FO 371/50822/U 5290/400/70, Collier til Ward, 29.jun.1945.
22. Ibid.
23. FO 371/50822/U 5289/400/70, Stockdale til Ward, 6.jul.1945.
24. FO 371/50822/U 5290/400/70, P.S. Falla (FO) notat, 7.jul.1945.
25. Ibid, Falla til Tewson (WO), 7.jul.1945.
26. FO 371/50822/U 5464/400/70, Collier til Ward, 7.jul.1945.
27. Ibid, Collier til Ward, 10.jul.1945.
28. FO 371/50822/COS (45)502, Annex II.
29. FO 371/50822/U 5464/400/70, Collier til Ward, 7.jul.1945.
30. Storheill/SOK J.nr. 722.3 IV/SS/ls., SOK til FD. 26.apr.1945.
31. FO/50822/COS (45)502, Referat fra møte. 28.jul.1945.
32. Storheill/SOK J.nr. 722.3 IV/SS/ls., SOK til FD, 26.apr.1945.
33. Adresseavisen, 3.jan.1946.
34. Kommandør Sigurd Valvatne i samtale 22.nov.1983.
35. FOK Arkiv 257/372/SOK J.nr. 19134/ECD/ls., SOK til FD, 17.nov. 1945.
36. Bergens Tidende, 11.jun.1945.
37. FOK Arkiv 257/376/SOK J.nr. 850/417.1, Hauge til MKV, 8.jan.1946.
38. Ibid/SOK J.nr. 4901/418.2/F.D.II.4. J.nr. 128.1946, FD til SOK, 13.feb.1946.
39. Ibid/F.D.II.5.J.nr. 3281.3606/46, Laksevåg kommune til Handelsdep. 13.apr.1946.
40. Ibid/SOK J.nr. 11090/418.2, Storheill notat, 27.apr.1946.
41. Ibid/SOK J.nr. 3010/46/ECD/FS, MKV til SOK, 27.jun.1946.
42. FO 371/50821/U 6975/400/70, DEILA Monthly Progress Report no. 3, 12.sep.1945.
43. FO 371/59915/Z 7020/353/72, Ambassadør Duff Cooper til utenriksminister Bevin, 6.aug.1945.
44. FO 371/50821/U 4439/400/70, Ward notat, 6.jun.1945.
45. FO 371/50822/U 6234/400/70, FO til ambassadør Bland, 21.sep.1945.
46. FO 371/50822/U 8519/400/70, Dutch Naval Cypher, 10.okt.1945.
47. FO 371/50822/U 8654/400/70, Allen notat, 1.nov.1945.
48. Ibid.
49. FO 371/59915/Z 353/353/72, Stone til War Office, 29.des.1945.
50. 371/56284/N 8942/219/30, Dodds (Adm.) til W.D. Allen (FO), 8.jul.1946.
51. FO 371/56286/N 11243/219/30, Referat fra møte, 15.aug.1946.
52. Ibid., Collier til Hauge, 19.aug.1946.
53. FOK Arkiv 257/376/SOK J.nr. 4530/46/BB/CP, «Befaring av ubåtpens i Bergen», 11.sep.1946.
54. FD Arkiv/FD J.nr. 10-46, Il-telegram 2083/12, Trondheim Havnevesen til FD, 12.sep.1946.

55. FO 371/56286/N 14739/219/30, Stone til War Office, 26.sep.1946.
56. Jfr. bl.a. Morgenavisen og Adresseavisen 18.sep.1946.
57. BT, 8.okt.1946 og Morgenavisen 9.okt.1946.
58. Morgenavisen, 2.okt.1946.
59. FOK Arkiv 257/376/SOK J.nr. 4530/46, Danielsen til Horve, 25.okt.1946.
60. Ibid., Horve notat, udatert.
61. St.t. 1945-46. bd. VIIB s. 1890-93.
62. FO 371/56286/N 14448/219/30, Dodds (Adm) til Lowe (WO), 8.nov.1946
63. FO 371/56286/N 14716/219/30, Collier til Bevin, 11.nov.1946.
64. BT og Morgenavisen, 20.nov.1946.
65. Morgenavisen, 22.nov.1946 og BT 23.nov.1946.
66. FOK Arkiv 257/376/SOK J.nr. 46/257/ECD/ms., Danielsen til Hauge, 26.nov.1946.
67. FOK Arkiv 257/376/SOK J.nr.SH. 31/257/376/l., Horve til Hauge, 2.des.1946.
68. FOK Arkiv 257/376/FD St 17/46, Påtegning av Hauge, 5.des.1946.
69. FO 371/56286/N 16119/219/30, Collier til Attlee, 6.des.1946.
70. FO 371/66025/N 95/95/30, Collier til Attlee, 18.des.1946.
71. Ibid., Fosbery memorandum, 11.des.1946.
72. FO 371/66025/N 95/95/30, Collier til Attlee, 18.des.1946.
73. Uttalelse fra daværende forsvarsminister Jens Chr. Hauge på FHFS-symposiet 1983.
74. FOK Arkiv 257/376/SOK J.nr. 4530/46, Sjefen for E-avdelingen til Sfs, udatert.
75. Ibid., Storheill notat, 3.okt.1946.
76. FO 371/56286/N 14739/219/30, DEILA-rapport, 26.sep.1946.
77. FO 371/56286/N 14448/219/30, Dodds (Adm) til Lowe (WO), 8.nov.1946.
78. FO 371/66025/N 95/95/30, Collier til Attlee, 18.des.1946.
79. FO 371/56286/N 16447/219/30, Stone til WO, 23.des.1946.

The demolition of the ex-German U-boat pens in Norway 1944-48

During the period 1944-48 the demolition of the ex-German offensive installations in occupied territory in Western Europe was an important goal for the British military authorities. These included among others bomb-proof shelters for U-boats and light coastal forces in France and the Netherlands, and three U-boat pens in Norway, two in Trondheim and one in Bergen.

The reason for this goal was the perception of British military weakness harboured by the Chiefs of Staff. They felt that even if a military alliance under British aegis was organized, Western Europe would be unable to present a credible deterrent to potential Russian aggression. In addition there existed a real uncertainty whether the United States would remain engaged in post-war European affairs.

With this in mind the Chiefs of Staff advocated British reticence as far as involvement on the Continent was concerned. They felt there was a real threat that Russia would attack Western Europe, and that Britain would be unable to prevent a new occupation of the European mainland. What they envisioned was a new 1940-situation, with the Continent used as the base for a renewed attack on Britain and her vulnerable Atlantic lines of communication.

Consequently they felt it imperative to reduce the potential for offensive operations from Western Europe before the expected occupation took place. The destruction of the ex-German naval facilities were a natural part of this policy.

The Foreign Office also saw the threat from Russia as real. Their conclusions as to British strategy, however, were different. Instead of reticence they wanted an active British involvement in European affairs. They pointed to the fact that a seeming British isolationism could push the Europeans, voluntarily or involuntarily, into the arms of the Russians. They also pointed to the fact that a British withdrawal from Europe could tempt the Russians into expanding their sphere of in-

fluence westwards. In order to strengthen the Europeans and to have a barrier against the Russians if necessary, the Foreign Office wanted Britain to maintain the good-will and influence in Europe that the war had given her.

As far as the demolition scheme was concerned, the Foreign Office therefore recommended a British policy which took this primary goal into consideration. In approaching the concerned nations the British consequently had to avoid antagonising them while at the same time fulfilling their own minimum requirements.

The Chiefs of Staff initially opposed this «soft» approach. In order to strengthen their own hand they therefore forged an alliance with Prime Minister Winston Churchill, who shared their overall strategic views. With Churchill's support they forced the Foreign Office to give in to their own demands.

The reply from the countries concerned, however, was almost uniformly negative. This forced the military authorities to relinquish their maximum goals and to fall back on the position held by the Foreign Office. During 1945-46 it was the strategic views of the Foreign Office which became dominant. This resulted in a gradual strengthening of Britain's commitment to European defence. Partially as a result of this switch the military authorities had to accept a compromise in the demolition issue in Norway and the Netherlands. Only those parts of the installations which had no military or civilian utility were demolished. Installations which could be of use for civilian purposes were converted and demilitarized, while installations of military value remained unchanged. In the case of France no demolition or demilitarisation work whatever was carried out. The reason for this was probably the fact that France's value as Britain's most valuable ally precluded a sufficient amount of pressure on French authorities.

The policy of the Norwegian government was also determined by considerations of security policy. This policy had two main points. On the declatory level Norway maintained a policy of independence and non-alignment, professing to work for improved relations between East and West. On the other hand Norway's exposed position made it virtually

certain that the country would be involved in any European conflict. In order to ensure the likelihood that an attack could be repulsed it was necessary to rely on outside help. This help could only come from the West, initially only Britain. The foundation for the Norwegian government's policy was that Britain would aid Norway, irrespective of Norway's professed neutrality. This unofficial security guarantee had to be operational at any time.

In the demolition issue the government's policy consequently was not to prevent the demolition of all the U-boat pens, of which the Navy only needed one anyway. The government's goal instead was that Norwegian preconditions for carrying out the demolitions had to be met.

These above all centered on the issue of discretion. The demolitions had to be seen as carried out on Norwegian instigation, by Norwegian personnel, to fulfill Norwegian national interests, without any active foreign involvement whatsoever. Only thus could Russian pressure for similar demolitions in Northern Norway, or complaints that Britain exercised undue influence in Norway, be avoided.

At the same time, however, Britain must not be alienated. Consequently a compromise between Norwegian and British wishes had to be worked out, which could satisfy the minimum requirements of both countries.

The softening of the British position which took place as result of the increased influence of the Foreign Office on the demolition issue, met these requirements very well. The partial demolitions carried out in Bergen and Trondheim during 1946-48 showed that the Norwegian government succeeded in reaching its goals, probably without endangering its relations with either Russia or Britain, and without the information about the British interest in this question becoming public knowledge.

ROLF TAMNES

Kamp mot russerne på tysk jord?

Tysklandsbrigaden og den kalde krigen 1947 - 1953

Innledning

Den 8. mars 1946 fremla regjeringen Gerhardsen en hemmelig proposisjon hvor den ba om Stortingets velsignelse til å inngå avtale med britene om norsk deltakelse i okkupasjonen av Tyskland. Samme vår var amerikanerne i ferd med å utforme en krassere politikk overfor Sovjet, blant annet med bakgrunn i George Kennans knapt tre uker gamle «long telegram» fra Moskva hvor gjennomgangsmelodien var oppdemning. Den endelige avtale med britene om Tysklandsbrigaden ble undertegnet 7. juni 1947, samme dag som utenriksminister George Marshall holdt sin berømte tale ved Harvard; Vest-Europa, herunder Tyskland, trengte en økonomisk vitamininnsprøytning for å kunne motstå presset fra Moskva og lokale kommunister.

Først i april 1953 ble Brigaden trukket hjem. Da var Stalin død, og NATO var opptatt av «the long haul»: Det var økonomisk nødvendig, men også mindre risikofyllt å trekke gjennomføringen av forsvarsprogrammene noe ut i tid.

Dette innebar at Brigaden sto i Tyskland da den kalde krigen var som kaldest. Denne geografiske plassering skapte hodebry på to måter: Vi kunne risikere at norske soldater ble trukket inn i kamp på tysk jord uten våre myndigheters velsignelse. Samtidig trengtes styrken hjemme. Her fantes det ytterst lite av både stående styrker og øvde mobiliseringsavdelinger i de første etterkrigsårene. Brigaden sto, snevert militært sett, på feil sted.

Hvordan kunne vi akseptere dette? Mange gjorde det ikke. Brigaden voldte mye hodebry og var et tilbakevendende konflikttema i innenrikspolitikken. Både kommunister og høyrefolk krevde at den måtte trekkes hjem. Storebror England rynket derimot på nesen hver gang slike tanker ble lansert.

Til grunn for Regjeringens politikk om å *bli* lå det hele tiden klare sikkerhetspolitiske motiver, men de skiftet - som hovedoppgavene.

Jeg skal i denne artikkelen skissere Brigadens skiftende roller: Fra å være en okkupasjonsstyrke for å overvåke tyskerne til å ende opp som en kampstyrke med front mot russerne. Denne endringen skyldtes den kalde krigen hvor venn ble fiende og fiende ble venn. Den kastet lange skygger inn over både Tyskland og Norge - to sentrale politiske arenaer man kan plassere Brigaden innenfor.

1. Kald krig i Tyskland

Vest-Tyskland rehabiliteres

Brigaden som sikkerhetspolitisk problem hadde en «fot» i Tyskland, og kom til å ta farge av den utvikling som der fant sted. Da krigen ebbet ut i 1945, var det fortsatt Tyskland som ble betraktet som den farligste urostifter også for fremtiden. Derfor besluttet stormaktene i Potsdam i august 1945 at Tyskland skulle avvæpnes og demilitariseres. Dette var et valg som Norge var fullt ut enig i. Alt i september 1944 hadde London-regjeringen i et memorandum slått til lyd for avvæpning og okkupasjon, og denne linjen ble bekreftet i januar 1947 i et nytt memorandum.¹⁾

Denne politikken ble utfordret av den kalde krigen. Tyskland og spesielt Ruhr representerte et økonomisk og militært potensiale, et «strongpoint»²⁾ som Vest for all del måtte forhindre at kommunistene fikk kontroll over. En økonomisk rehabilitering av Tyskland ble derfor alt fra 1946 et viktig mål for USA og særlig England, både for å lette okkupasjonsbyrden og for å gi landet økonomisk og psykologisk tyngde til å motstå trykk utenfra og innenfra.³⁾ Historikeren John

Gimbel hevder at Marshall-planen nesten utelukkende var motivert i et amerikansk ønske om å gjenoppbygge Tyskland raskest mulig, men at denne politikken bare kunne «selges» overfor europeerne hvis den ble pakket inn i en almen-europeisk plan.⁴⁾ Det synes å være en betydelig overdrivelse, men nyere forskning tyder på at Tyskland var viktig for USA i planleggingen av bistanden, men at man av taktiske grunner fant det hensiktsmessig å tone dette aspektet ned ved lanseringen av planen, særlig på grunn av stemningene i Frankrike og frykten for at kommunistene kunne dra nytte av det.⁵⁾

Neste fase i rehabiliteringen var først og fremst knyttet til det politiske, nemlig gjenopprettelsen av en nasjonal politisk struktur og representative organer på tvers av de vestlige okkupasjonssoner, og med ansvar for et samlet (Vest)-Tyskland. London-konferansen fra februar 1948 var den viktigste forhandlingsarena for denne rehabilitering. Den la grunnlaget for opprettelsen av Forbundsrepublikken i 1949.⁶⁾

Våren 1948 var det derfor klart at Vest-Tyskland var i ferd med å bli trukket inn i den vestlige blokken, symbolisert ved tre tildels sammenknyttede forhandlingsarenaer: London-konferansen om *Tyskland*, Paris-konferansen knyttet til *Marshall-planen* og til sist de begynnende vestlige *forsvarsforhandlinger*, nemlig Brüssel-forhandlingene om Vestunionen og sonderingene i Washington med sikte på et atlantisk forsvarssamarbeid. Tyskland ble også berørt av de forsvarsmessige sonderingene fordi de blant annet inkluderte de allierte okkupasjonsstyrkene som sto på tysk jord. En direkte militær rehabilitering av Tyskland var fortsatt helt uakseptabelt for de aller fleste. Men ved inngangen til 1950 ble også denne kjetteriske tanke luftet fra flere hold.

Den tyske historikeren G. Wettig fremholder at Marshall-planen og den vest-tyske innlemmelse i denne førte til at russerne intensiverte arbeidet med å skape en sentralisert politistyrke i sin sone.⁷⁾ Kort tid etterpå etablerte de Grensepolitiet, som ble garnisonert og organisert i paramilitære formasjoner. Enda et skritt i militariserende retning beveget man seg ved opprettelsen av det kasernerte folkepoliti som ved slutten av 1950 utgjorde 70.000 mann. De var rent militære, og det går en direkte linje fra disse og frem til etableringen av den nasjonale folkehær i 1956. Frem til 1950 var de til-

tenkt en rolle i «indre» tyske anliggender, nemlig som en innsatsstyrke som kunne settes inn i de vestlige soner i en krisesituasjon. Dermed kunne man spare den sovjetiske krigsmakt og forhåpentligvis unngå unødig opptrapping.⁸⁾

Det var denne militære utfordring fra østsonen som primært skapte usikkerhet på vestlig side på slutten av 40-tallet, og som aktualiserte spørsmålet om tilsvarende styrker i vest-sonene. Her fantes ingen militære styrker før opprettelsen av de kasererte beredskapsenheter i 1950, og de ble ikke så tungt bevæpnet som styrkene i østsonen. Men også her øyner man en gradvis militarisering. Etableringen av tyske grensepolitivdelinger fra februar 1951 representerte i så måte et nytt skritt i den retning. De avdelinger som ble utdannet i Eutin i Nord-Tyskland, hvor vår egen brigade da sto, ble etterhvert utstyrt med tyngre infanterivåpen og panserkjøretøyer.⁹⁾

Parallelt med dette begynte tyskerne selv forsiktigvis å sondere mulighetene for et mer rendyrket tysk forsvarsbidrag. Et tidlig initiativ var et memorandum fra den innflytelsesrike Speidel-Heusinger gruppen av 5. april 1949 hvor man presenterte en totalplan for forsvaret av Kontinentet, og der man forestilte seg at Vest-Tyskland stilte på bena 15 divisjoner. Her finner man de grunntanker som ble nedfelt i det tyske «Himmeroder Denkschrift» av oktober 1950 som i sin tur spilte en viktig rolle da remilitariseringen endelig tok til fra 1954.¹⁰⁾ Også på vestlig militært hold luftet man tanken om et vest-tysk forsvarsbidrag i 1948-1949; det gjaldt både den britiske og den amerikanske sjefsnemnda og USAs militærguvernør i Tyskland, general Lucius Clay. Men disse anbefalingene var fortsatt politisk- psykologisk uakseptable, og demilitariseringspolitikken ble derfor fastholdt og bekreftet i mai 1950.¹¹⁾

Det var utbruddet av Korea-krigen i juni 1950 som førte til at spørsmålet ble satt på den politiske dagsorden, og etter betydelige tautrekninger innad i den amerikanske administrasjonen ble et tysk forsvarsbidrag stilt som vilkår for at USA skulle sende flere divisjoner til Europa og stille øverstkommanderende for NATO-styrkene. Prinsipp-vedtaket om tysk opprustning ble tatt på et rådsmøte i Pakten i september 1950, men saken kom fra 1951 inn i en bakevje på grunn av fransk motstand, og den endelige beslutning ble derfor først tatt i

1954.¹²⁾ På grunn av disse tautrekningene sto tyske operative styrker klare til innsats først i 1957.

Opprustningen av Vest-Tyskland var motivert i behovet for å etablere et fremskutt forsvar, i en doktrine fundert på at forsvarskampen skulle tas opp ved «jerneteppe» for dermed å skape en sammenhengende forsvarslinje i Europa som også kunne dekke inngangen til Danmark og Norge. Sålenge tyskerne ikke bidro, var dette opplegget ugjennomførbart. De allierte okkupasjonsstyrker på tysk jord var det eneste som fantes. Men de var tiltenkt en okkupasjonsrolle. Burde de tildeles en ny oppgave - fra å ta hånd om tyskerne og til å kjempe i det minste oppholdende mot russerne? Spørsmålet ble stadig mer akutt etter som den kalde krigen førte til et mer forgiftet klima mellom øst og vest. Og fordi Brigaden inngikk i den britiske okkupasjonsstyrke, berørte spørsmålet også norske sikkerhetspolitiske interesser.

Allierte styrker med front mot russerne

Frykten for et militært oppgjør mellom øst og vest var ikke særlig stor i de første etterkrigsår. Den vestlige oppdemningsstrategi som tok form fra 1946-47 - ofte kalt Kennan-doktrinen - var tuftet på forestillingen om en sammensatt ikke-militær fare: Redselen for at russisk påtrykk i samvirke med pågående nasjonale kommunister kunne velte de mest utsatte regimene i et Vest-Europa preget av økonomisk ustabilitet og sosial uro. Marshall-planen var et botemiddel mot denne type trusel.¹³⁾

Frykten for krig ble imidlertid sterkere etterhvert, og det stilte krav til vestmaktens militære beredskap. Denne var på mange måter trøsteløst dårlig. Både amerikansk og britisk forsvarstenkning i 1948 var basert på at mesteparten av Kontinentet ville bli overrent av russerne meget raskt, hvis det først ble alvor.¹⁴⁾ Denne manglende tiltroen til at Kontinentet kunne holdes overlevde langt inn i NATO-tiden. Den kom til uttrykk i den amerikanske krigsplanen «Offtackle» av desember 1949 og ble bekreftet i det sentrale policy-dokumentet NSC 68 fra april 1950.¹⁵⁾

Denne klare underlegenheten avfødte krav om tiltak og

koordinering på vestlig side. I lys av klimaforverringen på tampen av 1947, Tsjekkoslovakia/Norge/Finland-krisen i februar-mars 1948 og Berlin-krisen ble det mer alvor i drøftingene om et sikkerhetspolitisk samarbeid. Samvirke ble påbegynt på to plan med klar tilknytning til hverandre: Våren 1948 startet forhandlingene om en *atlantisk* pakt. Her var man opptatt av de storstrategiske og diplomatiske perspektiver. Operativ militær planlegging ble ikke viet oppmerksomhet. Omtrent samtidig ble det mer fart i det militære samarbeidet på *Kontinentet*, og her var mye av interessen knyttet til koordineringen av taktiske planer for å kjempe oppholdende. I begynnelsen fant disse drøftingene sted mellom de vestlige okkupasjonsmaktene i Tyskland, men fra høsten 1948 ble virksomheten overført til Vestunionen. Jeg skal ikke komme inn på atlantehavs-forhandlingene her, men derimot dvele ved det kontinentale planarbeidet fordi det berørte den norske brigaden: Den inngikk i en av de berørte okkupasjonsstyrkene, nemlig the British Army of the Rhine (BAOR).

Klimaskiftet fra årsskiftet 1947-48 gav støtet til to prinsippdiskusjoner omkring Kontinent-strategien: Skulle de vestlige okkupasjonsstyrkene ta opp kampen mot russerne eller trekke seg ut hvis det kom til et væpnet oppgjør? Burde de anglo-amerikanske maktene øremerke forsterkninger til Kontinentet for rask innsetning og understøttelse av okkupasjonsavdelingene?

Frem til 1947 forelå ingen plan for hvordan BAOR skulle bete seg i tilfelle militær konflikt med russerne. Okkupasjonsoppgaven fortsatte å dominere. I desember 1947 kom det i gang samtaler mellom sjefene for de britiske og amerikanske okkupasjonsstyrker, og en enkel koordineringsplan ble laget for å møte et fremstøt fra øst med de styrker som allerede sto på Kontinentet. Her øyner man konturene av det planleggingsalternativ som etterhvert tvang seg frem, nemlig tilbaketrekning under kamp: For å kunne evakuere styrken, var det nødvendig å bite fra seg. Men ennå i 1948 manglet dette alternativet helt substans. Den britiske forsvarsminister fremholdt i et memorandum 26. juli dette året, midt under Berlin-krisen: «If we had no time for preparation, present forces on the Continent could be swamped if the Russians chose to do so. The present force in Germany is primarily equipped not

for war but for an internal security role, and units consists mainly of young soliders. There are stocks of main supplies and equipment for one month of war». ¹⁶⁾

Spørsmålet om ekstra ørmerkinger for innsats på kontinentet i tilfelle krig avfødte skarpere tautrekninger. I USA sto saken knapt på dagsorden. Britene drøftet saken meget inngående alt i januar 1948, og det fortsatte å være et stridsspørsmål i de neste 2-3 år. Statsminister Clement Attlee med støtte av et klart flertall i sjefsnemnda ønsket ikke slike ørmerkinger og ville slett ikke forplikte seg overfor franskmennene. Montgomery opponerte meget sterkt mot denne tilbakeholdenheten. I denne første runden endte man på et kompromiss som klart hellet mot Attlees syn: Hvis man kunne finne styrker for oppgaven, var det ingen prinsipielle innvendinger mot et slikt engasjement. Ballen ble dermed sparket over til utrederne, og britene unngikk å forplikte seg da de militære samtalenene med Frankrike og Benelux-landene kom i gang.

Utover våren 1948 fortsatte Montgomery å presse London for å utvide de britiske forpliktelsene, og lyktes til en viss grad; i mars godtok den britiske sjefsnemnda at Vestunionens mål måtte være å forsvare Europa så langt mot øst som mulig, og at britene i en krise skulle kjempe med hva de hadde på Kontinentet. Det innebar at BAOR ville bli satt inn i oppholdende strid. I begynnelsen av april instruerte han også sjefen for de britiske styrker i Tyskland, general Brian Robertson, om å utarbeide kriseplaner i samvirke med de amerikanske og franske okkupasjonsstyrkene hvor siktemålet var å forsøke å klore seg fast ved Rhinen.

Problemet i denne fasen var at amerikanerne ikke var innstilt på kamp, men ønsket å samordne planleggingen omkring alternativet evakuering, og presset på for å innlede såkalte «Dunkirk talks». Men her sa britene nei, kanskje mest fordi man fryktet følgene hvis det lekket ut. Stabssamtaler i Washington mellom USA og Storbritannia førte likevel i første omgang frem til et planutkast basert på evakuering. Og selv om alternativet ble forkastet i London etterpå, tok det lang tid før Washington tilpasset seg kamp-alternativet. ¹⁷⁾

Disse begynnende skritt henimot et Kontinent-forsvar skjedde før Berlinkrisen. Men denne skapte større fart i plan-samarbeidet. Krisen begynte i det små med den såkalte «mi-

niblokaden» i april 1948, men det ble først alvor i juni. Det kom ikke som noen overraskelse at det blåste opp til storm om Tyskland, de strategiske varsler var mange og tildels entydige. Men man var først og fremst på vakt mot russiske fremstøt mot de vestlige okkupasjonssonene, ikke så mye en krise knyttet til Berlin. Muligheten ble imidlertid ikke utelukket. Bevin tok opp spørsmålet alt i januar 1948.¹⁸⁾ CIA rapporterte 24. april at russerne antakelig ville prøve å tvinge vestmaktene ut av byen og styrke sin innflytelse over hele Tyskland med ikke-militære midler. Sannsynligheten for krig var liten, men den offensive Kremleske presspolitikken kunne lede til at aktørene feilbedømte situasjonen eller skapte utilsiktede komplikasjoner.¹⁹⁾

Juni-krisen 1948 var mer alvorlig, og faren for militær konfrontasjon ble hos enkelte bedømt som adskillig større, men bare for en kort tid. Først og fremst var krisen en utfordring ut fra perspektivet krisehåndtering. Washington var nærmest paralyisert de første dagene, og det ga den handlekraftige general Clay i Tyskland vidt spillerom for å iverksette mottiltak - en handlefrihet som han visste å utnytte. Britene, anført av utenriksminister Bevin, var ikke naget av samme tvilrådighet, og trykket på amerikanerne for at vestmaktene samlet måtte opptre med fasthet. Etter kort tid var Washington på linje med britene.²⁰⁾

Krisen avfødte reaksjoner på tre plan:

1. Luftbroen, som foruten sikringen av forsyningene (lagrene i byen ville strekke til for 30 dager) tok sikte på å vise politisk fasthet. Politikken var fundert på at russerne ikke var interessert i eller forberedte et militært oppgjør. Det nasjonale sikkerhetsråd, NSC, fastslo 23. august at Sovjet neppe ønsket en tilsiktet væpnet aksjon, derimot forelå det en viss fare for ukontrollert opptrapping.²¹⁾ Den amerikanske sjefsnemnda var høsten 1948 skeptisk til «stå fast»-politikken nettopp ut fra tanken om at Vest umulig kunne leve opp til dette hvis det først ble blodig alvor.²²⁾
2. Klare signaler til Moskva om at Vest satt med trumfesset, nemlig monopol på atombomben. Høsten 1948 overførte amerikanerne B-29 bombefly til Tyskland og England. Senere er det blitt klart at nettopp disse fly ikke var utstyrt

med kjerneladninger, ikke engang modifisert for slikt bruk. Det viser klart at vi her var vitne til psykologisk krigføring og signalpolitikk og ikke forberedelser for bruk av atomvåpen.²³⁾

3. Intensivering av planarbeidet med sikte på å skape en viss konvensjonell motstandsevne på Kontinentet på lengre sikt, og koordinerte tilbaketrekningsplaner for det korte perspektiv. I vår sammenheng er dette moment av spesiell interesse.

Evakueringsalternativet ble gradvis oppgitt. Selv amerikanerne erkjente at det var politisk-psykologisk nødvendig å søke å klore seg fast. Fra høsten 1948 ser det ut til at diskusjonen var konsentrert om Rhinen som den sentrale forsvarslinje, med en ambisjon om fremskutt forsvar enda lenger mot øst. Til det trengtes betydelige styrker, og det ble et av de store diskusjonstema. Rent organisatorisk foregikk dette arbeidet tidlig på høsten innen rammen av en felles planstab som lederne for okkupasjonsstyrkene etablerte og som hadde sitt første møte i Wiesbaden i begynnelsen av september.²⁴⁾ I slutten av samme måned ble Montgomery utnevnt til formann i Vestunionens Commanders-in-Chief Committee - i praksis innebar det at han ble øverstkommanderende for denne forsvarsstyrken. Fra nå av overtok denne institusjonen med Montgomery i spissen hovedansvaret for planleggingen, med amerikanerne, ledet av general Lemnitzer, som et innflytelsesrikt «non-member».

Vestunionens garanti-bestemmelse gjaldt også i tilfelle av at okkupasjonsstyrkene i Tyskland ble angrepet fra øst. Det innebar at de også formelt hadde fått som oppgave å kjempe mot russerne hvis de ble angrepet. Disse styrker representerte det viktigste og - ifølge briter og tildels amerikanere - det eneste seriøse forsvarselement på Kontinentet.

Da Montgomery åpnet det første møtet i Vestunionens sjefsnemnd 12. oktober 1948, hvor hovedoppgaven var å utarbeide en kortsiktig forsvarsplan, fastslo han at man måtte sikte seg inn på å holde Rhin-linjen. Denne første planen var ferdig i mars 1949, og her ble denne målsettingen nedfelt.²⁵⁾

Rhin-konseptet ble imidlertid utfordret. På den ene side fra fransk side anført av sjefen for Vestunionens landstyrker,

general de Lattre de Tassigny, som ville ta opp forsvarskampen ved sonergrensen mot øst for å vinne mer tid. Denne linjen vant etterhvert sterk tilslutning hos politikerne i flere land og ble i 1950 retningsgivende for NATO- planleggingen og tesen om det fremskutte forsvar. På kort sikt vant imidlertid ikke dette synet særlig gehør da det ble ansett å være høyst urealistisk. Kritikken fra den andre fløy veide adskillig tyngre. Amerikanerne så ingen mulighet til å holde Rhinen, og dette syn ble trolig fastholdt i de amerikanske krigsplaner til et stykke inn på 50-tallet. Det fantes imidlertid tidlig kritiske røster til dette pessimistiske konseptet også på amerikansk side. Sjefen for US Air Force i Europa, generalløytnant John K. Cannon, begynte på egen hånd å forberede kamp fremfor evakuering fra senhøstes 1948.²⁶⁾ Fungerende formann i den amerikanske sjefsnemnda, general Eisenhower, foreslo i februar 1949 at planleggingen burde baseres på Rhinen.²⁷⁾

Amerikanerne, som sto utenfor Vestunionen, foretok i begynnelsen av 1949 likevel visse justeringer i de retningslinjer som dannet grunnlaget for operasjonsplanene til sin øverstkommanderende i Europa (CINCEUR). Frem til da kunne CINCEUR først iverksette kriseplanene ved et direkte angrep på de amerikanske styrkene. Med hjemmel i NSC 39 ble han nå instruert om å iverksette planene også ved angrep på britiske og franske styrker, installasjoner og kommunikasjonslinjer hvis dette var viktig for sikkerheten til de amerikanske styrker. Denne utvidelsen, ble det bemerket, ville også gi staben mer tid til å gjennomføre en planlagt og ordnet tilbaketrekning.²⁸⁾

Tanken om et fremskutt forsvar ble som nevnt knesatt som prinsipp fra 1950, kanskje først og fremst fordi det var politisk-psykologisk nødvendig å arbeide ut fra en visjon om at Kontinentet ikke måtte oppgis og raseres. Striden om det fremskutte forsvar var en tautrekning om mål, men reflekterte en strid om midler og det forhold at de anglo-amerikanske maktene nølte med å øremerke forsterkninger til Kontinentet. Dette tærte hardt på samholdet innen Vestunionen.²⁹⁾

Presset ga etterhvert resultater. Etter at saken hadde stått på dagsorden utallige ganger gjennom mer enn to år, besluttet den britiske Defence Committee den 23. mars 1950 å øremerke to infanteridivisjoner til Kontinentet i tilfelle krig. Her la

man vekt på at det kunne bidra til å gi kontinentstatene en moralsk oppkvikker, den militære verdi var ifølge britene ikke stor. På denne tid forsikret også amerikanerne at de ville tilføre forsterkninger raskt hvis det ble alvor.

Først etter utbruddet av Korea-krigen ble det mer substans i de britiske og amerikanske ekstra-satsinger til Kontinentet.

³⁰⁾ Men selv etter dette tok det tid før BAOR-styrken fullt ut ble reorganisert for å kjempe mot russerne fremfor å overvåke tyskerne. Forsyningslinjen fra øyriket og til BAOR gikk gjennom Hamburg, og russerne kunne avskjære den ved å rykke frem i Nord-Tyskland. Først i mars 1951 ga regjeringen i London sitt prinsipielle samtykke til å satse på Antwerpen fremfor Hamburg. Amerikanernes forsynings situasjon var ikke bedre - de baserte seg primært på Bremen.³¹⁾

Store vyer uten meget substans: Det var de militære autoriteters bedømming av situasjonen langt inn på 50-tallet. Selv Montgomery, som hadde vært en av pådriverne for tanken om et fremskutt forsvar, endte opp som kritiker: Målet lot seg ikke realisere fordi ressursene som ble tildelt oppgaven forble alt for begrensede. Høsten 1950 ba han derfor om nye direktiver fra de beslutningspolitiske organer i Vestunionen i lys av at Rhin-linjen ikke kunne holdes, men forgjeves.³²⁾

Kort oppsummert kan man si at Vest-Tyskland fra 1948 var i ferd med å bli rehabilitert økonomisk og politisk. Samtidig ble okkupasjonsstyrkene forsiktigvis omformet til dekningsstyrker, til forsvar av tysk jord og med front mot øst. Det var denne virkeligheten som Brigaden sto midt oppe i, og som stilte regjeringspartiet i Oslo overfor vanskelige valg: Var vi politisk-psykologisk forberedt på å bli en faktisk alliert med Vest-Tyskland? Hva med Brigaden i tilfelle konflikt? Skulle vi - i likhet med britene - revurdere Brigadens rolle? Svaret på disse spørsmålene avhang ikke bare av bedømmingen av den politiske og militære situasjon i Tyskland, men også av i hvilken grad Brigaden trengtes hjemme. La oss derfor vende blikket mot den militære situasjon i Nord-Europa.

2. Norsk forsvar uten ryggrad - 1945-1948

I de første etterkrigsår var den norske forsvarsevnen svært begrenset. Når det gjaldt øvde feltavdelinger, begynte man i stor grad på bar bakke. Først i 1950 kunne man sette opp 6 brigader - en for hver distriktskommando - foruten noen feltavdelinger utenfor forband. Det stående beredskap i Norge var ikke stort. Tysklandsbrigaden slukte mer enn 1/3 av årsklassen for Hæren.³³⁾ Først da de internasjonale stormskyene ble mørkere, forsøkte man å bøte noe på dette ved å foreta ekstrainnkallelser for å styrke kuppberedskapet. Med en viss rett kan man si at Norge var et militært tomrom.

Avveiningen mellom brigade og beredskap voldte hodebry fra første stund. I det foreløpige norske svaret til britene den 2. september 1944 uttalte man at Norge var villig til å delta i okkupasjonen, «dog med det forbehold at den norske regjering ikke derved hindres i å ivareta landets vitale nasjonale interesser, og at deltakelsen ikke legger beslag på styrker som trenges til ordenes opprettelse i Norge eller til norsk krigsførsel».³⁴⁾

På denne bakgrunn manglet det ikke på kritikere da Regjeringen bestemte seg for å delta og sende en betydelig del av Hærens årsklasse ut av landet. DNA-regjeringens viktigste argument til fordel for Tysklands-engasjementet var hensynet til seiersmaktene og spesielt britene som ønsket oss med, med andre ord en politisk forpliktelse. Regjeringen fremholdt i mars 1946 at «det avgjørende synspunkt blir ...at Norge - som i vesentlig grad er blitt befridd ved de allierte styrkers innsats i krigen - har en sterk moralsk plikt til å ta en forholdsmessig byrde ved okkupasjonen av Tyskland, ...».³⁵⁾ Her var norsk og dansk politikk sammenfallende.³⁶⁾ Meget tidlig øyner man to helt klare sikkerhetspolitiske og således egennyttige argumenter til fordel for Brigaden, nemlig som uttrykk for vår aktive medvirkning for å sikre den internasjonale rettsorden og i økende grad som symbol på vår kopling til Storbritannia og tilhørighet i Vest. Det første argumentet knyttet an til en gammel norsk tradisjon, nemlig forestillingen om at det særlig var de små land som høstet fordel av en sterk internasjonal rettsorden. Nå gjaldt det i særlig grad å bevare prinsippene

for den kollektive sikkerhet tuftet på samarbeid mellom seiersmaktene i både øst og vest, fra starten med brodd mot Tyskland. Utenriksminister Trygve Lie formulerte det slik i oktober 1944 i forbindelse med et skarpt utspill fra Hambro mot deltakelse i Tyskland: «Det er ... i Norges interesse å utbygge samarbeidet mellom de allierte, selv om dette skulle føre til et mindre vennskapelig forhold til Tyskland».³⁷⁾ Så sent som i 1948 kom Regjeringen tilbake til dette, og fremholdt at «Norge er som et lite land, spesielt interessert i at solidariteten mellom nasjonene blir hevdet som ledende prinsipp i løsningsen av etterkrigsoppgavene».³⁸⁾ Slik sett inngikk Brigaden i brobyggingspolitikken.

Likevel: Det var forholdet til Storbritannia som avgjorde. I den første tiden ble det nok mest følt som en tung plikt, men etterhvert som skismaet internasjonalt ble mer tydelig, ble også Brigaden et symbol på tilhørighet i Vest og et redskap for å sikre ryggdekning eller forsikringer fra Storbritannia om assistanse i krig. Britene var opptatt av det samme, også for dem var Brigaden primært et spørsmål om tilhørighet. Ambassadør Collier uttrykte i mai 1946 tydelig utålmodighet over at Norge betenkte seg både vel og lenge før de kunne bestemme seg; Collier fryktet en «prorussisk» orientering.³⁹⁾ Man kan si at britene spilte på argumentet tilhørighet overfor den norske regjeringen, som i sin tur anvendte det overfor de hjemlige kritikerne av Brigaden.

Det var et annet viktig argument som talte til fordel for Brigaden, nemlig utsiktene til gode øvingsmuligheter i samvirke med britene og mulighetene for å skaffe landet billig forsvarsmateriell fra Storbritannia - ikke bare til avdelingene i Tyskland, men også for å dekke de kolossale behov hjemme. I hele perioden fra 1945 til 1951, da amerikanerne overtok ansvaret for materielltilførselen, kan man øyne en offensiv norsk kjøpslångspolitikk overfor britene: Vi kunne tilby norsk deltakelse i Tyskland, men forventet å få tilbake våpen og utstyr på rimelige vilkår. Men nå var også britene klar over denne sammenhengen og håpet å utnytte den til *egen* fordel. De satt imidlertid ikke med de aller beste kort, fordi de la så sterk vekt på både å knytte Norge til seg og å sikre norsk deltakelse i Tyskland, og fordi det til dels dreide seg om

overskuddsmateriell. Som en av de britiske forhandlerne skal ha sagt til sine landsmenn under en forhandlingsrunde med nordmennene: «But my friends, what would you do with all this, if the Norwegians don't buy it? I know you will just send it for scrap». ⁴⁰⁾ Alt i alt kan man derfor si at Norge fikk mye forsvar for hver krone. ⁴¹⁾

Mye forsvar for hver krone var ekstra viktig i en tid da det var kamp om midlene på grunn av mange gjenreisingsoppgaver, og samtidig med at forsvarsledelsen og i særdeleshet forsvarsminister Jens Chr. Hauge slo til lyd for at Forsvaret måtte bygges opp til en helt annen standard enn hva tilvante forestillinger skulle tilsi. Det måtte nødvendigvis koste penger. Krigens erfaringer med et gjennombrudd for mer effektive stridsmidler gjennomsyret allerede det grunnleggende dokumentet «Forberedelser for reisning av Norges nye forsvar» som Forsvarets Overkommando fremla i London i april 1944. ⁴²⁾ I den første Treårsplanen som ble fremlagt i september 1946 og som bar Hauges umiskjennelige preg, ble dette understreket enda tydeligere. ⁴³⁾ De nye tanker stilte strengere krav til materiellet, men også til soldater og befal. Kvalitet fikk forrang fremfor kvantitet: Når man av økonomiske grunner så seg nødt til å prioritere strengt, foretrakk den nye forsvarsministeren å kalle inn bare en årsklasse om gangen og gi denne 12 måneders førstegangstjeneste, fremfor tre måneder for flere årsklasser. Selv med en slik streng prioritering, ble det snart klart at man ikke maktet å leve opp til ambisjonene fordi midlene var knappe og ungdommen trengtes til andre oppgaver. (Således ble tjenestetiden for de fleste redusert fra 12 til 9-10 måneder i begynnelsen av 1947). ⁴⁴⁾ Likevel: Opplæringen i Tyskland og tilførselen av billig materiell gjorde det mulig å bygge opp et kvalitativt bedre beredskap, langsomt, men systematisk.

Brigaden bedret således Norges sikkerhetspolitiske ryggdekning i bred forstand - som et bidrag til fred og et redskap for å sikre assistanse i krig. Og den hjalp Norge til å bygge opp et moderne forsvar. Men det var en slett løsning hvis det skulle bryte ut krig på kort sikt, og det på to måter: Ved å satse på kvalitet fremfor kvantitet, ville det gå mange år før man hadde en felthær av noen størrelse å snakke om. Og ved

å plassere en vesentlig del av hva man hadde av stående beredskap på hærsiden i Tyskland, var man dårlig rustet for å møte et lynangrep.

Når dette ikke representerte noe akutt problem i de første etterkrigsår frem til 1948, skyldtes det at Regjeringen anført av utenriksminister Halvard Lange og forsvarsminister Hauge anså krigsfarens for å være meget liten. Treårsplanen av september 1946, som satte hensynet til kvalitet fremfor en rask utvidelse av Forsvarets omfang og som forutsatte norsk deltakelse og opplæring i Tyskland, bygde på en rolig vurdering av den internasjonale situasjon. Symptomatisk nok var det ikke forutsatt repetisjonsøvelser i treårsperioden; mobiliseringsstyrkene skulle derfor forberedes administrativt.⁴⁵⁾ Denne trusel- bedømmning ble fastholdt gjennom hele 1947, og så sent som den 4. februar 1948 fremholdt forsvarsminister Hauge at det nettopp fremlagte forsvarsbudsjett bygde på forutsetningen om at man ikke regnet med noen umiddelbar fare for krig mellom stormaktene.⁴⁶⁾

Bedømmingen var i tråd med britisk og amerikansk tankegang på denne tiden. Men den bygde på en kalkulert risiko som mange fant uakseptabel eller ubehagelig. Om dette ble det derfor strid i den hjemlige debatt, like mye bak som på scenen. Tysklandsbrigaden ble kastet inn i denne debatten.

Fra militært hold og tildels fra Høyre ble det gjennom 1946-47 hevdet at den internasjonale situasjon var så labil at man måtte søke å skape et troverdig beredskap raskest mulig, hvilket i praksis innebar innkalling av krigsårsklassene i tillegg til de ordinære årskull. Helst så man at alle fikk en tjenestetid på minimum ett år. Men hvis den økonomiske situasjonen ikke tillot det, fikk man i første omgang greie seg med 3 måneder for krigsårsklassene. Resonnementet bygde på 1933-ordningen, og innebar at man kunne fylle mobiliseringsoppsetningene i løpet av en treårs periode. Tanken om en Tysklandsbrigade, som forutsatte lengre tjenestetid og deployering utenfor landet, var i sterk strid med dette «Ruge-Hansson»-konseptet.

Planleggingen av etterkrigsforsvaret bygde på disse mer tradisjonelle tanker helt frem til våren 1946.⁴⁷⁾ Hærens Overkommando's forslag til Treårsplan av november 1945 tok utgangspunkt i krigsårsklassene, bare enkelte spesialfunksjo-

ner skulle fylles med 1946-48 årsklassene.⁴⁸⁾ Men etter at Hauge overtok styringen av departementet i 1946, ble det snart klart at han ikke sluttet seg til dette opplegget. På et DK-sjefsmøte i Oslo den 5. og 6. mars 1946 kom det til et alvorlig oppgjør mellom de fagmilitære og Hauge etter at den siste i meget klare ordelag informerte forsamlingen om at Treårsplanen måtte revideres og ta utgangspunkt i at man i første omgang måtte nøye seg med de ordinære årskull, droppe krigsårsklassene og ta hensyn til oppsetting av en Tysklandsbrigade. En av dem som opponerte var sjefen for Distriktskommando Vest, generalmajor R. Roscher Nilsen: Ingenting ville være lettere enn å starte med 1946-årsklassen. «Forutsetningen må da være at vi har foran oss en lengre fredsperiode. Personlig tror jeg ikke vi kan regne med dette. Det må være vår plikt så snart som mulig å skaffe et forsvarsberedskap, hvilket vi ikke har i dag. Kan ikke undlate å utdanne 40/45», hevdet generalmajoren. Disse innvendinger fant imidlertid ikke Hauge rom for i planen, og den 18. mars instruerte han de militære sjefer om å utarbeide nye forslag.⁴⁹⁾

De fagmilitære ledere ga seg imidlertid ikke uten sverds slag, og fremmet nå flere forslag til kompromisser hvor ihvertfall deler av krigsårsklassene burde gis opplæring og fungere som beredskapsstyrker i Norge.⁵⁰⁾ Sjefen for forsvarsstaben, generalmajor Halvor Hansson og hær sjefen, generalmajor Ole Berg, gjorde flere fremstøt overfor ministeren hvor de påpekte hullene i beredskapet. Berg skrev: Hauges konsept med «en så langsom oppbygging av vårt landmilitære krigsberedskap er mer enn betenkelig i den periode vi nå står foran».⁵¹⁾ Helset betonte den risiko som lå i Hauges modell, som nok kunne gi oss et forsvar av høy kvalitet i midten av femtiårene, men som i mellomtiden ville legge landet åpent.⁵²⁾ Men Hauge lot seg ikke rokke, og med fremleggelsen av den endelige Treårsplanen høsten 1946 var det klart at de fagmilitære hadde lidd nederlag.

I den offentlige og politiske debatt førte Høyre med Sven Nielsen an i opposisjonen mot Hauge. Det var betenkelig, fremholdt Nielsen, å delta i Tyskland hvis man ikke først øvde opp krigsårsklassene for å dekke et minimum av beredskapet hjemme.⁵³⁾ Kommunistene var enige, om enn på andre premisser. I DNA-gruppen fantes det mange tvilere.

Fra slutten av 1947 stilnet den fagmilitære kritikken mot Brigaden noe. Det kan skyldes at de hadde resignert. Men like viktig var det nok at de så stadig større fordeler ved å stå i Tyskland på grunn av utdanningsmulighetene. Kritikken mot det lave beredskapet hjemme fortsatte imidlertid. Den 5. september 1947 fremla general Otto Ruge sitt «militære testamente» for statsministeren. Her kritiserte han Regjeringen for manglende «contingency planning»: Regjeringen overså at den kunne ta feil i bedømmingen av krigsfaren. Etter Ruges mening var man i ferd med å gjenta feilene fra 1940.⁵⁴⁾

Disse fagmilitære søkelys mot beredskapet ble imidlertid ikke så ofte som tidligere satt i sammenheng med Brigaden; de militære sjefer så helst at man heller styrket beredskapet på andre måter. Det var det som ble gjort under februar-mars krisen i 1948.

Hauges konsept var altså fundert på at krig ikke var like om hjørnet, hvilket ga rom for å delta i Tyskland og få bygd opp et kvalitativt bedre forsvar. Men helt fra starten av syslet forsvarsledelsen med ulike løsninger for hvordan man skulle kunne utnytte Brigaden for å styrke det hjemlige beredskap, både før, men kanskje særlig fra og med 1948. For det første representerte Brigaden et visst om ikke betydelig potensiale i opplæringstiden før styrken ble sendt til Tyskland. For å få enda mer ut av denne tiden, drøftet man tanken om å forlegge mest mulig av den til Nord-Norge som en beredskapsstyrke. Man var videre inne på tanken om å beholde avdelingen samlet som en beredskapsstyrke i 2 måneder på norsk jord etter oppholdet i Tyskland.⁵⁵⁾ For å oppnå maksimal beredskapseffekt arbeidet forsvarsledelsen også med tanken om å sette opp hele Brigaden samlet som en egen feltbrigade i mobiliseringsoppsettene, men her støtte man på store praktiske problemer.⁵⁶⁾

Men det var andre alternativer som ble diskutert med større alvor: Burde avtalen med britene avbrytes, enten ved utløpet av avtaleperioden eller endog i perioden? Eller skulle man heller satse på en løsning hvor forholdene ble lagt til rette for raskt å kunne trekke styrkene tilbake i en krise? I et aide-mémoire som Lange overrakte ambassadør Collier den 28. februar 1946, og hvor Norge sa ja til å delta, forbeholdt Regjeringen seg retten til å trekke Brigaden raskt ut hvis

Regjeringen seg retten til å trekke Brigaden raskt ut hvis forholdene hjemme tilsa det.⁵⁷⁾ I den hemmelige proposisjon til Stortinget i mars fastslo man at det ville bli tatt forbehold om at Brigaden kunne trekkes hjem etter å ha gitt britene et rimelig varsel. Man refererte til Forsvarets gjenreisning og landets forsvarsberedskap.⁵⁸⁾ Dette ble godtatt av britene, og i den endelige avtale av 5. juni 1947 het det at britene anerkjente vår «rett til å tilbakekalle kontingenten på meget kort varsel, hvis hensynet til Norges sikkerhet skulle gjøre dette nødvendig».⁵⁹⁾

Hvor gode var disse retrett-alternativene hvis det raskt bygget opp til en internasjonal krise? Burde man heller bøte på det hjemlige beredskapsproblemet med andre styrker? Meget tidlig i 1948 ble Regjeringen stilt overfor vanskelige valg.

3. 1948: Kald krig på kroppen

Februar-mars krisen: Rykter om pakt-tilbud til Norge

Tsjekkoslovakia, Finland, Norge: Med ett fikk man den kalde krigen ubehagelig nær innpå kroppen. Ville Kreml søke å avtvinge Norge en pakt som bandt oss til den sovjetiske sfære? Ryktene svirret, og tanken ble ikke utelukket. Våren 1948 iverksatte derfor myndighetene kortsiktige tiltak for å være rustet overfor et mulig kupp. Stortinget stilte 100 mill. kroner til disposisjon for beredskapsformål. En stor del av sjøstridskreftene ble overført til Nord-Norge. Forlenget tjenestetid og ekstra innkallelser ble funnet påkrevet, herunder av 1944 årsklassen i den nordlige landsdel.⁶⁰⁾ Krisens art gjorde det umulig å kalle hjem Brigaden for å løse deler av denne oppgaven.

Krisen blåste nytt liv i striden om beredskapet, og debatten tok farge av at Undersøkelseskommissjonen av 1945 i sin nylig fremlagte rapport hadde reist kritikk mot Kohts handlemåte i 1940. Dette oppgjøret toppet seg våren 1948 ved at sjefen

for Hæren, generaløytnant Olaf Helset, gikk i protest mot beredskapssituasjonen. For første gang ble offentligheten kjent med at det i lang tid hadde fremkommet sterk misnøye fra fagmilitært hold på grunn av situasjonen.⁶¹⁾ Opposisjonen til høyre og venstre krevde at Hauge måtte gå.⁶²⁾

Februar-mars krisen gled raskt over. Men det medførte at forsvarsledelsen så seg tvunget til å holde ekstra styrker inne for å fylle beredskapsbehovet hjemme for en lengre tidsperiode. Samtidig aktualiserte krisen på nytt spørsmålet om å trekke Brigaden hjem for å bøte på problemet. For forsvarsledelsen dukket det imidlertid opp et mer akutt problem: Berlin-krisen skapte frykt for at norske styrker skulle komme i kamp på tysk jord.

Berlin-krisen: Brigadens første møte med kald krig

Tysklandsbrigaden var fra begynnelsen av plassert i Harzområdet innenfor den britiske okkupasjonssonen, og sorterte operativt under britenes 5. Divisjon. Foruten overvåkningsrollen var den sammensatt for å kunne øves som en kombinert brigade, og for å fylle behov i de hjemlige mobiliseringsoppsettingene. Noen fullgod enhet ble det ikke, blant annet fordi myndighetene hjemme satte snevre tak for hvor mange mann som skulle sendes til Tyskland. Og noen god operativ enhet for kamp på stedet var det ikke.⁶³⁾

Tanken om å kjempe var da heller ikke aktuell. Da det spisset seg til i Tyskland i 1948, var hovedspørsmålene: Hvordan unngå at Brigaden kommer i kamp? Var det mulig å endre avtalevilkårene og operativt lette mulighetene for raskt å kunne trekke styrken hjem?

Harz lå kritisk til i skjæringspunktet mellom okkupasjonssonene. Høsten 1947 ble Brigadens stilling enda mer utsatt ved at den fikk ansvar for et område opp mot sonегrensen mot øst. Det skjedde som en utilsiktet konsekvens av at britene reduserte sine styrker i Tyskland ytterligere og bestemte seg for å legge ned 5. Divisjon og enkelte brigader under denne. I september 1947 henstilte de britiske okkupasjonsmyndighetene til Norge om å fylle deler av tomrommet og overta et nabo-område til Brigaden. Det innebar sonekontakt østover,

selv om Norge ikke ble tillagt noen kontrolloppgaver ved selve grensen. Den norske regjeringen sa ja, og ansvaret for det nye og sterkt utvidede område ble overført til Brigaden den 18. desember 1947.⁶⁴⁾ Dette norske samtykket viser med all tydelighet at våre myndigheter ennå ikke fryktet noen konflikt med militære overtoner i Tyskland.

Men allerede senhøstes 1947, mens forhandlingene om å utvide området pågikk, fikk Brigaden den første føling med den kalde krigen på grunn av den sterkt økende flyktningestrømmen fra øst, et problem som ikke ble lettere å håndtere ved at en del av flyktningene var forkleddes sovjetagenter.

Dette var situasjonen da Hauge skrev et personlig brev til sin britiske kollega den 10. januar 1948. Bakgrunnen var at avtalen måtte sies opp innen 1. september hvis den ikke skulle bli automatisk forlenget. Hauge understreket at Norge hadde hatt klare fordeler av oppholdet, samtidig som det bevarte det gode forholdet mellom de to land fra krigstiden. Men det var også klare ulemper: På grunn av det stramme arbeidsmarkedet var det vanskelig å avdele personell til forsvarsoppgaver hjemme, hvilket innebar en svekkelse av det umiddelbare beredskapet. Hauge berørte også de kritiske stemninger på Stortinget.⁶⁵⁾

Britene var fortørnet, de oppfattet brevet som et utspill med sikte på å trekke Brigaden hjem. Forsvarsminister Alexander tok opp saken med utenriksminister Bevin den 24. januar. Ministrene så på fremstøtet som en ubehagelig utfordring mot det nære forhold mellom de to land, og ble enige om å advare nordmennene på grunn av smittevirkningen overfor de andre vestlige okkupasjonsmakter i Tyskland. Den britiske militærguvernøren i Tyskland advarte også, fordi han anså Brigaden for å være et meget verdifullt bidrag i den britiske styrken i Tyskland.⁶⁶⁾ Den 29. januar hadde ambassadør Collier en samtale med Lange. Samtalen rokket ikke ved det britiske inntrykk at Hauge med sitt utspill hadde tatt sikte på å forberede retretten fra Tyskland. Lange hadde imidlertid advart Hauge om at han måtte regne med å få «a dusty answer» av britene. Den eneste grunnen til Hauges utspill var, ifølge Lange, en aksentuert skepsis i Stortinget på grunn av det skjerpede klimaet mellom øst og vest. Hverken Lange eller Hauge delte denne sterke uroen, og Lange antydet også at han

ville bidra til at det ikke ble noe mer ut av saken. Colliers kommentar til det hele var at han vanskelig kunne se hvordan Hauge kunne bruke dette brev-diplomatiet for å styrke sin parlamentariske posisjon, men det kunne tenkes at korrespondansen med London kunne stagge Høyres Smitt Ingebretsen ved å appellere til hans pro-britiske grunnholdning. Collier håpet nå at Lange ville makte å ri stormen av.⁶⁷⁾

Dagen etter, den 30. januar, henvendte Collier seg igjen til Foreign Office med beskjed om at Hauge var blitt misforstått og at han med sitt utspill 10. januar ikke hadde hatt til hensikt å trekke Brigaden hjem.⁶⁸⁾ Det er høyst sannsynlig riktig. Det er ingenting i Hauges initiativ som kan gi holdepunkter for å trekke en så vidtgående konklusjon som britene gjorde. Snarere synes det som om den norske forsvarsministeren i god tid før fristen løp ut ville presentere det norske utgangspunkt, de problemer som var forbundet med engasjementet og dermed også implisitt muligheten for at avtalen ikke ble forlenget. Situasjonen ved inngangen til 1948 var såvidt flytende både internasjonalt og hjemme at alternativene måtte holdes åpne: Rehabiliteringen av Tyskland hadde skutt fart. Britene reduserte sin egen okkupasjonsstyrke. I oktober 1947 sa de ifra til amerikanerne at de endog ville trekke seg helt ut, f.eks. fra 30. juni 1948, hvis USA ikke overtok en større del av den finansielle byrden knyttet til okkupasjonen.⁶⁹⁾ Det internasjonale klimaet var forverret etter at utenriksministermøtet mellom de «fire store» i London endte i fiasko i desember 1947. Tiden var inne til kritisk prøving av etablerte posisjoner, men ikke definitive avgjørelser. At Hauge i tillegg kan ha hatt andre og mer taktisk betonte motiver for utspillet, kolliderer ikke med en slik fortolkning.

I løpet av vinter- og vårmånedene 1948 ble Brigade-saken drøftet i de sentrale hjemlige beslutningsfora. I en redegjørelse til Stortinget 4. februar fastslo Hauge at Regjeringen ennå ikke hadde tatt stilling til spørsmålet om forlengelse.⁷⁰⁾ Trykket fra særlig Høyre ble opprettholdt.⁷¹⁾ Men i et møte i den militære sjefsnemnd den 14. februar uttalte de fagmilitære seg positivt til Brigaden, og signaliserte at de helst så at beredskapsproblemet hjemme ble løst på annen måte enn ved å trekke styrken hjem.⁷²⁾ Dette var kjærkomne signaler for

Hauge, og han sørget for at bemerkningene ble tatt med i Brigademeldingen som ble fremlagt i april.

I april bestemte så Regjeringen seg for å fortsette og sikret seg politisk ryggdekning for dette. Saken ble drøftet i Arbeiderpartiets stortingsgruppe 7. april. Hauge foreslo forlengelse. Natvig Pedersen ønsket - i likhet med ihvertfall enkelte militære sjefer - å begrense forlengelsen til ett år. Et viktig spørsmål i diskusjonen var åpenbart beredskapsproblemet hjemme, der Hauge viste til avtalen som ga Norge rett til å kalle styrkene hjem på kort varsel. Mot 8 stemmer sluttet gruppen seg til Hauges anbefaling.⁷³⁾ To dager senere fremla så Regjeringen en stortingsmelding hvor den gikk inn for å forlenge oppholdet med to nye år. Utenriksdepartementets syn var blitt innhentet, og de betonte de generelle sikkerhetspolitiske synspunkter: «Vår egen sikkerhet kan med adskillig rett sies også å ligge i oppfyllelsen av våre internasjonale forpliktelser både etter deres bokstav og ånd». Våre allierte ville ikke forstå at vi trakk oss ut, «en oppsigelse vil medføre utenrikspolitiske tilbakeslag», uttalte departementet. Forsvarsdepartementet dvelte ved de beredskapsmessige ulemper, men betonte at dette problemet ville bli mindre etterhvert som årsklassene ble utdannet og man dermed fikk en øvet mobiliseringsstyrke som raskt kunne settes på krigsfot. Men som ledd i utvidelsen av tjenestetiden fra 10 til 12 måneder, vurderte FD å forlegge Brigaden i Norge de to siste måneder for å styrke beredskapet.⁷⁴⁾ Dette ble likevel ikke fulgt opp.⁷⁵⁾ I meldingen fant FD igjen grunn til å understreke at Brigaden kunne trekkes hjem raskt og at den bare hadde plikter «som står i samband med selve okkupasjonen».⁷⁶⁾

Det tok over to måneder før den forsterkede Utenriks- og konstitusjonskomitéen avga sin innstilling. I denne perioden ble det stilt stadig mer kritiske spørsmål ved Brigadens posisjon i lys av februar-mars krisen, den partielle blokade av trafikken til Berlin som russerne iverksatte fra 1. april, og den store Berlin-krisen i juni 1948.

Alvorlig tvil fremkom fra flere hold allerede da saken kom opp i Stortingets Spesialkomité den 10. april, dagen etter fremleggelsen av meldingen. Hambro spurte hva som ville skje i en konflikt. Ville vi automatisk bli en britisk alliert?

Eller kunne Regjeringen gripe inn? Formelt hadde vi nok rett til å bestemme hva vi skulle gjøre med Brigaden i en slik situasjon, hevdet Sven Nielsen, men denne retten ville lett bli et stykke tomt papir fordi vi ville bli involvert, endog som den første. Hvis Brigaden skulle trekkes hjem ved konflikt, måtte det skje nå - det ville være for sent når krigen var et faktum, hevdet Høyres arge skeptiker. Natvig Pedersen gjen-tok sine betenkeligheter. Hvis Regjeringen av utenrikspolitiske grunner ikke kunne si opp avtalen, burde man ikke binde seg utover ett år og si fra alt nå om at det av beredskapsmessige grunner kunne bli aktuelt å si opp avtalen. Det falt på Lange å forsvare meldingen og Brigaden som et symbol på vår tilhørighet i vest. Hvis vi trekker oss ut, hevdet Lange, ville det bli oppfattet som om vi mente at Brigaden var i faresonen. Et nei ville ikke bli forstått i London og innebære et grunnskudd for tillitsforholdet til britene, som han vurderte «som et av de vesentligste aktiva fra et sikkerhetssynspunkt». Meningsutvekslingen i Spesialkomitéen endte med at Hauge ble anmodet om å redegjøre for saken på et senere møte.⁷⁷⁾

Dette møtet fant sted tre dager senere. Hauge og Torp forsvarte Regjeringens standpunkt. Torp fremholdt at selv om det var en fare knyttet til engasjementet, pliktet vi å løpe den risiko «i det forhold vi står i i internasjonal politikk, og i det forhold vi sto i under krigen». Han siktet her åpenbart til våre forpliktelser overfor både den internasjonale rettsorden og hensynet til britene mer spesielt. Både Torp og Hauge understreket at engelskmennene gjorde hva de kunne for å skåne Brigaden fra å bli trukket inn i en åpen konflikt. Men skulle det komme til et væpnet oppgjør mellom øst og vest, var det «ingen grunn til å kjenne noen form for optimisme», erkjente forsvarsministeren. Natvig Pedersen hadde samtidig stilt ham et annet ubehagelig spørsmål som Hauge ba om å få besvare senere: Hvis Brigaden ble trukket inn, kunne Norge fortsatt stå utenfor krigen? Men Hauges hovedtese var fortsatt at krig var lite sannsynlig.⁷⁸⁾

På dette tidspunkt ser det ut til å ha formet seg en «uren» allianse som stilte seg kritisk til å fortsette i lys av det skjerpede klima internasjonalt. Den besto av kommunister og Høyre med tilslutning fra deler av venstrefløyen i DNA og vesentlige deler av det fagmilitære etablissement - men ikke toppen.

Mens generalene nå foretrakk å bli, uttalte Norges forsvarsforening i slutten av april at Brigaden måtte trekkes hjem.⁷⁹⁾

Da komitéen fremla sin innstilling til Brigademeldingen i midten av juni, hadde den meislet ut et kompromiss som tilfredsstilte ihvertfall enkelte av kritikerne innad i DNA og Høyre. Flertallet gikk inn for forlengelse, men med en viktig reservasjon som gjenspeilte opptrappingen i Berlin-krisen: «En går ut fra at det fra norsk side under forhandlingene søkes oppnådd slike endringer m.h.t. oppsigelsesfrist og vilkårene for øvrig som er hensiktsmessige og rimelige etter avtalens formål og de erfaringene en nå har».⁸⁰⁾ Dermed var det gitt et klart signal til forsvarsministeren om å påse at avtalen ble endret for klarere å markere styrkens rolle for beredskapet hjemme. Komitéens formann, Terje Wold, gjentok dette signalet da saken kom opp i Stortinget den 29. juni.⁸¹⁾ Bare kommunistene og fire tingmenn fra regjeringspartiet stemte for å avbryte oppholdet. Kommunistene la vekt på det svake beredskap hjemme og faren for at Norge kunne bli bundet til en «imperialistisk maktgruppering» som nå tok form. Høyres forslag om å forlenge avtalen med bare ett år oppnådde 36 stemmer.⁸²⁾

Forlengelsen av avtalen forutsatte, som Lange nok en gang understreket, at Brigaden bare hadde okkupasjonsfunksjoner og heller ikke hadde noe ansvar for overvåkingen av selve sonegrensen.⁸³⁾ Det var en viktig presisering i lys av Berlin-krisen. Fem dager før debatten i Stortinget iverksatte Sovjet den massive blokaden av Berlin. Faren for en militær konflikt med Brigaden i brennpunktet rykket med ett mye nærmere, og situasjonen aktualiserte en enda mer drastisk omprøving enn hva Stortinget hadde signalisert. Problemet oppsto på to forskjellige nivåer og steder, dels i Tyskland som en militær og operativ hodepine og dels i Oslo i forbindelse med forberedelsene til en revisjon av avtalen med britene.

Flukten fra den kalde krigen

Det var i Tyskland at krisen ble følt mest direkte på kroppen, og det første utspillet kom derfra. I et brev til sjefen for Hæren den 30. juni 1948, ba sjefen for Tysklandskommando-

en, generalmajor W. Hansteen, om at Brigadens rolle ved et væpnet oppgjør måtte avklares.

Utgangspunktet var nok klart. Som Hauge uttalte overfor Stortingets Spesialkomité i april 1948, måtte sjefen for Tysklandskommandoen ved en krise bestrebe seg på å gjennomføre «en meget rask tilbaketrekning mot utskipningshavn», inntil han fikk andre direktiver.⁸⁴⁾ Men dette hovedalternativ var fundert på en muntlig forståelse, ikke nedfelt i noe direktiv, og det var svært vagt. Nå etterlyste Hansteen et direktiv hvor man innen avtalens ramme utdypet under hvilke forutsetninger Brigaden skulle trekkes hjem. En rask tilbaketrekning forutsatte også at man forberedte transporten, klarerte adgangen til å gå gjennom Belgia og Holland til utskipningshavn og sørget for nødvendig tonnasje for hjemsendelse. Hvis Hansteen ikke hørte noe hjemmefra, ville han starte planlegging med utgangspunkt i dette alternativ. Men han var også innstilt på å kjempe: «Hvis det politiske standpunkt til her reiste spørsmål blir at vi skal bli med vestmaktene og slåss hernede er saken grei og det vil være en væsentlig fordel å få dette meddelt på forhånd».⁸⁵⁾

Regjeringen ville ikke kjempe. Den 10. juli ble Hansteen instruert om å forholde seg slik han selv hadde skissert, nemlig tilbaketrekning til «passende havn i Holland eller Belgia». Instruksen ble gitt i påvente av at spørsmålet ble gjennomdrøftet med britene i forbindelse med de forestående avtale-forhandlingene. Britene måtte ikke gis beskjed om instruksen før situasjonen eventuelt ble akutt.⁸⁶⁾

Alt i midten av juli 1948 ble det imidlertid reist alvorlige innvendinger mot denne instruksen. Fungerende sjef for Hæren, generalmajor Johan Beichmann, ønsket prinsipalt å kjempe sammen med britene mot et sovjetisk angrep, subsidiært å trekke Brigaden ut og hjem. Han var i alvorlig tvil om det ville være mulig å trekke styrken ut i tide ved en krise.⁸⁷⁾ Den politiske og militære ledelsen i Oslo erkjente problemet, men var ennå ikke beredt til å trekke så vidtrekkende konklusjoner. Kamp-alternativet var utelukket av politiske årsaker, og fordi Brigaden var svært lite stridsdyktig. Utenriksministerens personlige rådgiver, Arne Ordning, noterte i sin dagbok 13. juli: «Vår brigade står ved grensen. Jeg tror det ville være ganske uforsvarlig om vi på det nåværende tidspunkt automa-

tisk lot oss vikle inn i en krig på vestmaktenes side. Vi har ingen forsyninger, ingen beskyttelsesrum, intet luftvåpen». ⁸⁸⁾ Så fikk man leve med den nagende tvil om det egentlig lot seg gjøre å trekke styrkene hjem i en krise.

For å bøte på dette dilemma ble aktiviteten i første omgang konsentrert om å utforme taktiske planer for evakuering og samtidig reformulere avtalen med britene for å skaffe Regjeringen en størst mulig diplomatisk åpning for å trekke seg ut i en krise. I dette lå en erkjennelse av at den kalde krigen var kommet oss ubehagelig nær, men at man fortsatt håpet å kunne flykte unna, også i fysisk forstand.

Den 3. juli 1948 ba Hauge om at UD måtte overveie eventuelle endringer i avtalen. ⁸⁹⁾ En uke senere forelå et notat ført i pennen av Erik Colban. Her finner man en prinsipiell høyttenkning omkring hva som skulle vise seg å bli de viktigste problemstillingene under forhandlingene. Colban fastslo at vi ikke var forpliktet til å delta i eventuelle kamphandlinger mellom britiske og sovjetiske styrker. Men på grunn av den spente situasjonen, kunne det kanskje være en idé å gjøre teksten enda klarere for å unngå å bli automatisk innblandet. Her hadde Lange gjort en påtegning: «Enig». Colban var likevel i tvil: Norges deltagelse er «jo pant på vårt vennskap med Vestmaktene. Hvis vi for sterkt understreker at norske soldater ikke skal kjempe sammen med britene under en eventuell krig, vil dette kanskje legge en demper på Vestmaktenes bestrebelse på å støtte oss militært». Han dvelte også ved styrkens plassering ved sonегrensen mot øst. Ved åpen konflikt ville Brigaden med stor sannsynlighet bli innblandet. Derfor burde Norge kanskje overveie å få plassert styrken lenger bort fra sonегrensen slik at muligheten for å trekke Brigaden tilbake under en krig ble større. Men igjen var det et åpent spørsmål om et slikt norsk utspill var politisk klokt. ⁹⁰⁾

Det tok ennå noen tid før den norske forhandlingsposisjonen var meislet ut. Men man følte uro over å være plassert så nær skuddlinjen i Tyskland, og man ønsket å fremskynde forhandlingene med britene for å få revidert avtalen - hvilket ble meddelt britene den 13. juli 1948. ⁹¹⁾ Samtidig satte man seg i kontakt med danskene for å få avklart hvordan de ville forholde seg i tilfelle åpen konflikt. ⁹²⁾ Den 19. juli hadde Hauge en samtale med den politiske ledelse i København for

om mulig å komme frem til et felles standpunkt. Det viste seg vanskelig. Danskene ville helst ikke fornye avtalen. Hauge sto imidlertid fast på at Norge foretrakk å bli, blant annet på grunn av vårt forhold til britene. Derimot ønsket Norge å revidere avtalen hvis situasjonen ble akutt. Hauge nevnte også Hansteens utspill 30. juni og «understreket at den norske regjering idag ikke var beredt til å ta stilling til spørsmålet om hva den ville gjøre i tilfelle krig i Mellom-Europa, og at den derfor under alle omstendigheter måtte bevare sin handlingsfrihet. Brigaden måtte derfor så sant det var mulig trekkes tilbake, og bare forsvare seg i nødverge». Den danske statsminister, Hans Hedtoft, fryktet at britene likevel satte inn tropene og hindret retrett, men det anså Hauge som tvilsomt. Å bli stående i Tyskland representerte imidlertid en betydelig risiko, men ifølge Hauge var det «en konkret risiko man tok i et generelt sikkerhetsøyemed», dvs. for ikke å underminere forholdet til britene.⁹³⁾

I dagene 20-23. juli 1948 ble så de norske vilkår formulert. Den 20. møttes den politiske ledelse hos statsministeren, et utkast ble utarbeidet og senere på dagen konfirmert i regjeringskonferanse. Senere på kvelden troppet en større norsk delegasjon, anført av Hauge, opp hos Collier. Norge hadde allerede tidligere signalisert at forhandlingene burde fremskyndes på grunn av den spente situasjonen. Nå ba man om å begynne 30. juli. Den norske delegasjonen ville ta opp spørsmålet om en «escape clause» i en mulig ny avtale eller sikre seg en adskillig større åpning for tilbaketrekning i den gjeldende. Norge var ikke beredt til å kjempe mot russerne nå; her ble britene informert om Hansteens utspill og evakueringsinstruksen. Ifølge Collier hadde nordmennene bemerket: «It might well be that Norway would find herself allied with Britain again against the Soviet Union but that would require a separate agreement and could not be allowed to come about merely through the presence of occupation troops in Germany». I dette lå det et klart signal om vår tilhørighet, og det er symptomatisk for forhandlingsopplegget at Norge samtidig ønsket å drøfte leveranser av materiell, særlig radar, hvor all fornuft tilsa at vi ble prioritert før Sverige, og samtidig ønsket å få et mer presist bilde av hvordan britene tenkte seg forsvaret av Norge.⁹⁴⁾ Når denne brede problemstillingen om vår

tilhørighet til vest og spørsmålet om ryggdekning nå ble reist, må man se det i lys av den spente situasjonen og tilsvarende norske initiativ tidligere på året for å få avklart vår plass i vestmaktens strategi.⁹⁵⁾

For å foregripe forhandlingene på dette punkt, viste det seg at britene vek tilbake for å drøfte forsvaret av Norge på generelt grunnlag.⁹⁶⁾ Derimot var utbyttet noe bedre når gjaldt materiell, særlig på bakgrunn av at britene hadde lite å tilby. Men britene ga seg ikke uten sverdslag, og Norge måtte sette hardt mot hardt.⁹⁷⁾ Den betingende suksess skyldtes i høy grad at Hauge spilte på den risiko Norge tok ved å bli i Tyskland; Brigaden ble brukt for å kjøpslå. Britene så koplingen, og erkjente at det begrensede tilbudet om materiell influerte på Brigade-saken. Det fremgår av en senere uttalelse fra den innflytelsesrike R.M.A. Hankey i Foreign Office, som bemerket at britenes manglende evne til å tilfredsstille Norge når det gjaldt materiell «made it harder to resist some of their requests in connection with the brigade».⁹⁸⁾

Den norske instruks til forhandlingsdelegasjonen ble fastsatt ved Kgl. res. den 23. juli. Norge ønsket å få presisert at Brigaden bare var tiltenkt okkupasjonsoppgaver, og ville ha britisk bistand hvis det ble nødvendig å trekke seg tilbake og ut. Avtalen ville bli fornyet med to nye år, men uten at den ble automatisk forlenget utover det tidspunkt. Ifølge den gjeldende avtale kunne Norge kalle Brigaden hjem hvis hensynet til landets sikkerhet gjorde det nødvendig. Her ønsket Norge å utvide kriteriet for hjemkallelse til også å gjelde utviklingen i Tyskland, den alminnelige internasjonale situasjon eller andre betydningsfulle årsaker. Man ønsket også etterretnings-samarbeid i Tyskland.⁹⁹⁾

Et nytt moment, som kom med i løpet av de aller siste dagene, var ønsket om å flytte Brigaden til et annet område i Tyskland som ikke støtte opp mot sonegrensen. I regjeringskonferansen 23. juli ble det bestemt å foreslå Schleswig-Holstein, så nær moder Norge man kunne komme uten å trekke seg ut. Det var åpenbart sjefen for Hærens stab, oberst Aage R. Pran, som først lanserte dette alternativ under de fellesmøter som ble avholdt mellom UD og FD rundt 20. juli for å utforme en instruks. Beichmann mente det heftet klare problemer også ved denne løsningen «fordi en må regne

med at et framstøt fra øst mot vest også straks vil bli rettet nordover mot Kiel-kanalen og kanskje videre mot og over den danske grense». Området egnet seg heller ikke for treningsformål. Beichmann foretrakk heller Ardennene opp mot Belgia-Luxembourg.¹⁰⁰⁾ Siden stedsvalget ikke ble gjennomdrøftet til bunns før delegasjonen dro til London, valgte man ikke å låse seg helt på dette tidspunkt.

Hovedposisjonene var imidlertid klarlagt: Norge ønsket primært å bedre mulighetene fysisk og diplomatisk for raskt å kunne trekke Brigaden ut - for å flykte unna den kalde krigen i Tyskland, og for å kunne disponere styrkene hjemme hvis det ble alvor i Norge.

London-forhandlingene

Forhandlingene, som på norsk side ble ledet av Hauge, ble skjøvet frem til 26. juli og varte ut måneden. De ble meget harde, helt til det aller siste var det uklart om partene kunne meisle ut et kompromiss godt nok til at Norge kunne fornye avtalen. Britene motsatte seg modifikasjoner i avtalen og flytting av Brigaden, ikke så mye av militære grunner som av politiske. Var Norge i ferd med å «hoppe av»? Sovjet ville kunne bruke det med hell i sin propaganda. Slitne «signs of faint-heartedness» ville gjøre et meget dårlig inntrykk i USA.¹⁰¹⁾ Forsvarsminister Alexander betonte også at i lys av det gryende forsvarssamarbeid mellom landene i Vest-Europa ville en fornyelse av avtalen være mest naturlig. Endringer derimot, ville bli oppfattet som «dissension».¹⁰²⁾ Disse britiske ytringer i retning av å se Brigaden som et mulig element i et organisert vestlig forsvarssamarbeid, appellerte ikke til Norge, selv om man var klar over at Brigaden funksjonelt ikke kunne isoleres fra en slik sammenheng. Også Collier hadde understreket dimensjonen tilhørighet på møtet med nordmennene den 20. juli, men Hauge hadde nøye understreket at avtalen «ikke kunne bli noen militærallianse»; Norge ville stå fritt.¹⁰³⁾

I løpet av 30. og særlig 31. juli spisset forhandlingene seg til. Det var stor uenighet på en rekke punkter, men spørsmålet om flytting var mest kinkig. Norge ga nå beskjed om at

de britiske innrømmelser var så beskjedne at de ikke var forenlige med de norske utgangsposisjoner nedfelt i instruksene; et slikt resultat kunne heller ikke «selges» overfor Stortinget. Derfor overveide delegasjonen å avbryte forhandlingene og reise hjem for å innhente nye instruksjoner, som det het i den diplomatiske sjargong. Dokumentene tyder på at dette ikke bare var ment som en taktisk påtrykning, men rammealvor.¹⁰⁴⁾

Den 31. juli lyktes man å komme frem til enighet som sikret forlengelse av avtalen. Norge fikk gjennomslag på de aller fleste punkter. Avtalen skulle gjelde for to nye år og utløpe i 1951 med mindre partene ble enige om å fornye den. Britene godtok også at Norge kunne kreve forhandlinger om tilbaketrekning før utløp og på kort varsel, eksempelvis 2 måneder, også av andre grunner enn hensynet til Norges sikkerhet. I tilfelle uenighet kunne Norge trekke seg ut uten britisk samtykke. Her ønsket Hauge opprinnelig en mere vidtgående «escape clause», og dette punkt ble fra norsk side først godtatt senere på høsten. Britene bekreftet samtidig at hensikten med Brigaden hele tiden hadde vært at den bare skulle brukes til okkupasjonsformål, og de ville gi en håndrekning i tilfelle tilbaketrekning.

Heller ikke lokaliseringsspørsmålet ble avklart fullt ut under London-forhandlingene. Partene ble enige om at Brigaden snarest råd skulle flyttes til et område som ikke støtte opp mot sonegrensen. Norge fikk nedfelt i et godkjent referat at området nord for Kiel-kanalen i Schleswig-Holstein måtte bli vurdert.¹⁰⁵⁾

Norge hadde som nevnt ikke definitivt avklart stedsvalget før delegasjonen dro til London. Denne tankeprosessen fortsatte derfor parallelt med selve forhandlingene. Den 29. juli fremla general Hansteen som talsmann for de militære representanter et PM om de militære sider knyttet til flytting. Man tok utgangspunkt i Regjeringens ønske om å komme vekk fra sonegrensen for å vinne tid og unngå at Brigaden umiddelbart ble viklet inn i strid eller måtte la seg internere. Denne Hansteen-gruppen var enig i at styrken var meget utsatt slik den sto i Harz-området, og det var vanskelig å komme til utskipningsområde i tide. Alternativet Schleswig-Holstein var imidlertid ingen god erstatning. Området sør for Kiel-kanalen

ville trolig bli overrent av russerne i løpet av timer. Å plassere den på nordsiden var betydelig gunstigere, særlig med sikte på å få styrken hjem tidsnok - forutsatt at russerne skånet Danmark og Norge i den innledende fase av krigen og dermed ikke sperret passasjene nordover. Øvelsesmessig var Schleswig-Holstein en dårlig løsning. Man bemerket også at britene neppe ville ha særlig sans for en så perifer plassering av styrken sett i forhold til okkupasjonsrollen. Gruppen vurderte derfor alternativer lenger mot vest, og kom til at det var å foretrekke: Her kunne man forene Regjeringens vekt på «sikkerhet» med kravene til øvelsesforholdene.¹⁰⁶⁾

Regjeringen og Hauge tok ikke hensyn til dette råd, men ble stående ved Schleswig-Holstein. Valget var diktert av bredere sikkerhetspolitiske hensyn. Forholdet til Danmark ser ut til å ha spilt en viktig rolle. Danskene ønsket denne flyttingen velkommen. Dette til tross for at den norske hovedhensikten var å lette mulighetene for å komme hjem - hvilket innebar, som Hansteen-gruppen påpekte, at Danmark ble blottlagt i sør.¹⁰⁷⁾ Regjeringen, anført av Hauge, ser imidlertid ut til å ha lagt vekt på den solidarisering med danskene som lå i en slik plassering og mulighetene for en sikkerhetspolitisk koordinering mellom de to land. Hauge fremholdt under Londonforhandlingene at «the proximity of Norwegian brigade to Denmark would give a useful impetus to move towards closer defence arrangements between the two countries ...».¹⁰⁸⁾ Arne Ording noterte i sin dagbok at en slik flytting «betyr vel ikke egentlig at den blir mindre utsatt, men det er en gestus overfor DK».¹⁰⁹⁾ Hauge fremholdt selv i Stortinget senere på høsten i 1948 at en flytting til Schleswig-Holstein ville gjøre veien hjem kortere. «Den kommer også nærmere vårt naboland Danmark, hvilket jeg synes jeg kan nevne i denne forbindelse som en fordel».¹¹⁰⁾ Det er rimelig å se disse signaler på bakgrunn av de nordiske sonderinger fra våren 1948 med sikte på et nordisk forsvarsalternativ. Senere dukket synspunktet opp igjen med større tyngde, men da i sammenheng med det dansk-norske samvirke innen A-pakten.

Britene på sin side ville altså ikke gi en endelig velsignelse til å flytte Brigaden til Schleswig-Holstein mens Londonforhandlingene pågikk. Umiddelbart etterpå søkte de råd hos sin militærguvernør i Berlin. Ifølge ham hadde ikke Brigaden

noen militær verdi, spørsmålet var politisk. Han var beredt på å godta en flytting mot vest, men det var nødvendig å vente til det internasjonale klimaet ble bedre, fordi en flytting lett kunne bli oppfattet som svakhet og fordi vestmaktene trengte kasernene i området i forbindelse med luftbroen til Berlin.¹¹¹⁾ I august 1948 ble det imidlertid klart at London godtok Schleswig-Holstein, men hadde liten sans for å lokalisere den nord for Kiel-kanalen i sin helhet. Høstforhandlingene munnet på denne bakgrunn ut i enighet om flytting, men bare deler av styrken ble forlagt nord for kanalen.

De norske påtrykninger for å få hele styrken til nordsiden representerte neste fase i bestrebelsene på å oppnå maksimal fleksibilitet. Men det tok tid.¹¹²⁾

Det fremgår ikke av dokumentene hvorvidt britene nølte fordi flytting kunne lette en norsk flukt fra den kalde krigen. Dette hensynet var imidlertid fremme i forbindelse med de samtidige overveielser om å forflytte den danske styrken nordover - på bakgrunn av press fra København. A.J. Newling i Foreign Office bemerket 30. september at «it might be easier for the Danes to pull back their Brigade into Denmark from Schleswig-Holstein at a very short notice if developments in the international field caused them to get «cold feet».¹¹³⁾ Når argumentet brukes overfor Danmark og ikke Norge, kan det skyldes at regjeringen i København, ifølge britene, hadde dårligere nerver.

London-forhandlingene ga Norge større handlefrihet til å velge hvilken rolle Brigaden skulle spille i en mulig militær konflikt. Utfallet oppfylte også to norske delmål: 1) Større mulighet til å komme seg vekk fra den sannsynlige hovedfronten, og 2) Bedre forutsetninger for, om ønskelig, å trekke styrkene ut og bruke den i beredskapsøyemed hjemme. At den harde mannjevningen med britene ga et bra resultat sett med norske øyne, fremgår også av at Stortinget senere på høsten sanksjonerte de nye overenskomstene med overveldende flertall.¹¹⁴⁾

4. 1948-50: Forspill til kamp

Det neste halvannet år ble en usikkerhetens tid. Den internasjonale situasjon forble uavklart. Det var også tilfelle når det gjaldt Brigadens status. Først etter utbruddet av Korea-krigen i 1950 ble det endelig bestemt at styrken skulle omformes til en kampstyrke med front mot russerne i Schleswig-Holstein. Med det kulminerte en endringsprosess som man finner spirene til alt i 1948.

Jeg skal her ta for meg to innledende akter med direkte interesse for spørsmålet om å omforme Brigaden til en dekningsstyrke: Lokaliseringen i Nord-Tyskland og utformingen av evakueringsplanene.

Lokaliseringsstriden

Under London-forhandlingene i juli 1948 forsøkte Norge å få britenes velsignelse til å forlegge hele Brigaden nord for Kiel-kanalen. Kanalen representerte en naturlig fysisk forsvarslinje. De taktisk-operative fordeler var således åpenbare, særlig hvis det ble kombinert med planer for sperrer ved og demolering av kanalen. Danskene var sterkt opptatt av det samme for sin egen Tysklandsstyrke, og høsten 1948 ba de om at den ble flyttet fra Ost-Friesland til Vest-Holstein, helst nord for kanalen.

Britene var betenkte. De hadde liten sans for å forlegge hele den norske og i særdeleshet den danske styrken i Schleswig-Holstein, og var kritisk til å plassere store deler av avdelingene nord for kanalen. Fortsatt måtte man se lokaliseringen i lys av okkupasjonsrollen, og da var det meningsløst å fylle opp Schleswig-Holstein med norske og danske avdelinger, i tillegg til britiske. Dermed kolliderte de norske og danske ønskemål. For å unngå bråk med tyskerne i det ømtålige nasjonalitetsspørsmålet så London også ugjerne at danske styrker ble plassert i området. Under Berlin-blokaden var dessuten forlegningskapasiteten sprenget.

For Norge fortonte spørsmålet seg anderledes. Øvingsmulighetene i området var utilfredstillende, men kunne delvis

oppveies av den operative fordel knyttet til å forlegge hele styrken nord for kanalen. Da britene ikke lot seg bevege, rettet Hauge en henvendelse til hærminister Shinwell i et brev i april 1949, og reiste spørsmålet overfor forsvarsminister Alexander under hans besøk i Oslo samme måned.

Først på høsten 1949 fikk man til en slags kabal der danske- ne flyttet inn i Itzehoe i Holstein (sør for kanalen) og nok en norsk bataljon ble forlagt nord for kanalen. Først i 1951 lyktes det Norge å få plassert hele Brigaden nord for kanalen.¹¹⁵⁾

I storpolitisk sammenheng var lokaliseringsstriden en bagatell. Fra vårt perspektiv er det imidlertid viktig at de nye plasseringer - som skyldtes et norsk/dansk ønske om å kunne komme raskest mulig hjem - fysisk la forholdene til rette for at styrkene kunne omformes til en dekningsstyrke ved inngangen til Danmark da det ble aktuelt.

Tilbaketrekning under strid

Den omforming i brigadens formål og rolle som offisielt fant sted i 1950-51, da Brigaden ble en del av en større dekningsstyrke ved inngangen til Danmark, kan kalles en *strategisk omforming*. Siktemålet var oppholdende strid overfor russiske fremrykninger for å dekke mobiliseringen i Danmark og Norge. Men alt fra 1948 ble man vitne til en endringsprosess som nok hadde et annet formål, men hvis resultat ble det samme: Ut fra erkjennelsen av at evakuering fra Tyskland neppe kunne skje smertefritt, ble beredskapsplanene utformet med sikte på tilbaketrekning *under strid*. Dette planarbeidet ble initiert på stabsnivå, uten at det ble satt inn i et storstrategisk perspektiv for forsvaret av Nord-Europa. Man kan kalle dette en *taktisk omforming*.

Fra midten av 1948 øyner man to til dels konkurrerende, men samtidig sammenvevde prosesser for beredskapsplanlegging: For det første arbeidet med Brigade-planer innen rammen av den *britiske* styrken, BAOR; for det andre en mer selvstendig *norsk* planlegging sentrert om problemet: Hvordan få Brigaden hjem i en krise eller krig?

Den første planprosessen var basert på at Brigaden i krig ville stå under britisk kommando og hadde sitt utspring i det direktiv som BAOR hadde pålagt Hamburg District i «Inter-

nal Security Instruction No 4» av 30. september 1947. Det ble også gjort gjeldende for den norske brigaden etter flyttingen til Schleswig-Holstein, og spesifisert i «Operational Instruction No 5» av 11. februar 1949. Brig 491 fremla på dette grunnlag en beredskapsplan den 20. april 1949, som trådte i kraft fra 1. mai. I realiteten var den basert på Brigadens opprinnelige primæroppgave, nemlig årvåkenhet overfor tysk uro, men var likevel klart relevant i tilfelle et fremstøt fra østsonen. Først da ble det aktuelt å foreta en strategisk omforming av Brigaden og definere den som en dekningsstyrke til forsvaret av Nord-Europa, var tiden inne til å revidere denne planen.¹¹⁶⁾

For oss er den andre plan-prosessen langt mer interessant. Denne særnorske planaktiviteten sprang ut av den isnende kalde krigen og Hansteens initiativ midtsommers 1948 om tilbaketrekning til Norge. Disse opprinnelige tanker ble foreldet som følge av flyttingen fra Harz til Schleswig-Holstein - evakuering via Belgia/Holland svarte ikke lenger til realitetene. Derfor tok man fatt på nytt grunnlag høsten 1948 like etter omplasseringen.

Initiativet kom nå, som under Berlin-krisen, fra Tyskland. Brigadesjefen var blitt instruert om å forberede og innøve en rask evakuering av hele styrken til nordsiden av Kiel-kanalen. Sjefen for Brigaden, oberst Odd Lindbäck-Larsen, kvitterte med å lage et utkast som også inneholdt en skisse for evakuering hjem fra Tyskland - utkast til plan for krisemessig evakuering, som dette planarbeidet fra nå av ble omtalt som. Tilbaketrekningen var sentrert om to alternativer, sjøveis evakuering eller transport gjennom Danmark.¹¹⁷⁾ Sjefen for Tysklandskommandoen, generalmajor Ragnvald Roscher Nielsen, fulgte opp initiativet overfor HOK den 9. august 1949. «Fortjenestefullt» var hans kommentar til brigadesjefens initiativ.¹¹⁸⁾ Nå lå utspillet hos hær sjefen, general Hansteen, som svarte med en større betraktning overfor Forsvarsstaben den 21. september. Her sa han seg enig i at hele Brigaden, inkludert Tysklandskommandoen i Neumünster, ble gruppert nord for kanalen i en krisesituasjon. Viktigere var imidlertid hans tanker om mulighetene for evakuering hjem: Det kunne tenkes at man fikk tilstrekkelig tid. Men en stormaktskonflikt kunne utvikle seg meget raskt. Da ville Brigaden få knapt

med tid til å områ seg; høyst sannsynligvis ville den bli overrent. Brigaden befant seg i nærheten av eller innenfor et sannsynlig krigsområde, og kunne risikere i selvforsvar å bli innblandet i stridens første faser.

Dette representerte likevel ingen ny erkjennelse. Det nye i Hansteens notat er at man nå i den operative, taktiske planlegging begynner å ta konsekvensen av dette. Situasjonen medførte, hevdet Hansteen, at tilbaketrekningen måtte utføres som en fullstendig militær krigsoperasjon, hvor det bl.a. kunne være aktuelt å avbryte broene over Kiel-kanalen. Evakueringen burde etter generalens mening skje over land via Danmark. Han skisserte to alternativer for den videre planlegging: 1) Ordnet hjemtransport under fredsforhold (relativ sikkerhet), 2) Tilbaketrekning i en krigssituasjon hvor det verste tilfelle ble lagt til grunn, men som kunne tillempes etter gunstigere omstendigheter.¹¹⁹⁾ Saken ble imidlertid ikke behandlet i Forsvarsstaben på dette tidspunkt.¹²⁰⁾ Imens fortsatte planleggingen innenfor forsvarsgrenene hvor også Sjøforsvaret ble trukket inn for å utrede sjøverts evakuering.

Hansteens notat hadde igjen påvist problemet, nemlig de små utsiktene til å komme hjem i en krigssituasjon, men avfødte ikke planlegging ut fra dette alternativ. Den manglende oppfølging hjemme avfødte derfor et nytt initiativ fra Tyskland, nå fra den nye sjefen for Tysklandskommandoen, generalmajor A. D. Dahl. Generalen initierte i begynnelsen av oktober 1949 beredskapsplanlegging med utgangspunkt i at BAOR hadde tildelt Tysklandskommandoen Schleswig-Holstein som forsvarsdistrikt, med oppdrag å forberede forsvaret mot et eventuelt angrep over sonegrensen nordover mellom Lübeck og Hamburg. Forarbeidet ble gjort av hans stabssjef, som en uke senere formulerte et opplegg for tilbaketrekning under kamp.¹²¹⁾ Den 28. november kom så Dahls utspill overfor Oslo og HOK hvor han ba om at alternativet tilbaketrekning måtte revideres fordi det var fundert på en urealistisk situasjonsoppfatning. Et angrep ville komme overraskende og med store styrker uten at Brigaden kunne gjøre meget. Man manglet luftvern og ville få store problemer med å slippe unna; styrken ville bli innhentet eller bombet. «TK-sjefens oppfatning er derfor den at Tysklandsbrigaden i tilfelle må slåss hvor den er, i forbindelse med de allierte etter

en på forhånd lagt plan». Dahl ba om snarlige direktiver for å kunne forberede en slik eventualitet.¹²²⁾

Dahl slo dermed til lyd for en entydig endring av Brigadens rolle, i retning av en taktisk omforming: Brigaden burde ta opp kampen mot russerne som ledd i en vestlig oppdemningsstrategi. Dette var tanker som Beichmann hadde streifet allerede i midten av 1948. Men ennå i slutten av 1949 var det for drøy kost for Oslo. Det fremgår av Hansteens svar den 13. desember. Hansteen var - som før - enig i situasjonsanalysen, men holdt fast ved at planleggingen måtte ha som siktemål å få Brigaden hjem.¹²³⁾ Men heller ikke nå ble dette signalet fulgt opp i form av konkrete evakueringsplaner. Dermed ble den ballen lagt død for en tid. Det politiske klima var ennå ikke modent for tanken om å omdefinere Brigaden til en ren dekningsstyrke.

Krigsutbruddet i Korea i juni 1950 skapte imidlertid et nytt, akutt behov for å få fastlagt en klar forholdsordre for Brigaden. Først nå var Oslo beredt til å godta en instruks basert på kamp mot russerne - altså en faktisk taktisk omforming. Sjefen for Hæren tok opp spørsmålet i Forsvarsrådet 6. juli. Forsvarsdepartementet svarte to dager senere med å presisere Brigadens rolle i tilfelle konflikt. Man tviholdt på at Brigaden måtte holde fast ved sin okkupasjonsstatus, der britene ikke kunne kreve at den tok del i forsvaret av Tyskland. Men Brigaden fikk nå en klarere definisjon av hvordan man skulle forholde seg hvis det ble alvor. Brigadesjefen skulle - hvis det ikke var tid til å innhente nærmere ordre fra Oslo - trekke hele Brigaden til nordsiden av Kiel-kanalen og søke å hindre at fienden kom etter og videre nordover. Om nødvendig måtte Brigaden trekke seg nordover inn i Danmark under oppholdende kamp. Departementet bad om at planer ble utformet i samvirke med danskene for å møte en slik situasjon.¹²⁴⁾ Forholdsordren ble referert i regjeringskonferansen 12. juli.¹²⁵⁾

General Dahl skred straks til handling - ennå før han mottok formell instruks fra sine militære overordnede i Oslo. Kontakt ble tatt med sjefen for BAOR og Det danske Kommando, som det nå het. De ble enige om at den norske og danske styrke i tilfelle kamp i første omgang skulle søke å bite fra seg ved Kiel-kanalen. Teiggrensener ble avtalt. Styrkene

skulle underlegges sjefen for den norske Tysklandskommando inntil nærmere ordre ble gitt. Dahl bad brigadesjefen, A.R. Pran om å lage en detaljplan.¹²⁶⁾ Den 8. august forelå Prans forslag hvor truselen ble skissert og en forsvarsstrategi med utgangspunkt i Kiel-kanalen formulert.¹²⁷⁾

Først henimot en måned senere, den 2. september 1950, forelå den nye instruks fra sjefen for Hæren. Den var basert på Regjeringens forholdsordre, men tanken om en interalliert forsvarsstrategi i Schleswig-Holstein var mer spesifikt utformet enn i Regjerings-ordren, hva som gjenspeilte den tanke- og planprosess som hadde funnet sted siden midten av juli. Den konfirmerte Dahls plan-strategi om oppholdende strid: Tysklandskommandoen skulle i tilfelle krig forsøke å hindre en øst- og sørfra kommende fiende i å gå over Kiel-kanalen. Hvis denne linje måtte oppgis, skulle fienden oppholdes nordover. Man skulle likevel unngå strid som kunne medføre at styrken ble revet helt opp eller tillintetgjort. Ordren var basert på et intimt samvirke mellom norske, danske og britiske styrker i området, og styrken ville ved krigsutbrudd få tilført et dansk luftvernatteri. Hensikten med denne operasjonen, fremholdt Hansteen, var først og fremst å gi den danske krigsmakt i Jylland tid til å mobilisere. Han anslo at det trengtes ca 3 dager til det. Kommandosystemet ble bekrefte: Denne tre-nasjonale styrken ble stilt under sjefen for Tysklandskommandoen som igjen ble underordnet den danske øverstkommanderende i Jylland.¹²⁸⁾

Tilbaketrekning under kamp i samvirke med de danske og britiske styrker: Det var konklusjonen på den prosess som nå kulminerte. Man erkjente og tok konsekvensen av at evakuering hjem neppe kunne gjennomføres uten at styrken bet fra seg. Samtidig hadde instruks tatt farve av den doktrine som nå var i ferd med å knesettes, nemlig opprettelsen av en dekningsstyrke ved inngangen til Danmark for forsvaret av Nord-Europa. I Forsvarsdepartementets ordre av 8. juli bemerket man at også dette spørsmål var i støpesjeen, tanken om å organisere en slik dekningsstyrke ville trolig bli avgjort i nærmeste fremtid, ble det sagt.¹²⁹⁾ Da Hær-sjefen utformet sin instruks i begynnelsen av september, var beslutningen tatt om å opprette «the South Jutland Covering Land Force». Det var det første skritt på veien mot en strategisk omforming.

5. Brigaden som forsvarsstyrke i Tyskland

General Hansteens instruks av september 1950 representerte begynnelsen til slutten, det første entydige skritt i retning av en dekningsstyrke i Schleswig-Holstein. Denne prosessen, denne strategiske omforming, kulminerte med beslutningen våren 1951 om å innlemme Brigaden i en inter-alliert kampstyrke innen NATO. Det innebar at styrken ble satt inn i en storstrategisk ramme for forsvaret av Nord-Europa. I det lå også en beslutning om at Brigaden ikke skulle trekkes hjem i en krise eller krig.

Hvorfor ble det opprettet en dekningsstyrke i Schleswig-Holstein? Hvorfor var det i Norges interesse at Brigaden ble med i denne? Hvorfor ble alternativet tilbaketrekning oppgitt?

Svarene ga seg ikke på forhånd. Langt inn i 1950 veide Regjeringen og Hauge for og imot. Det grunnleggende premiss for det endelige valg lå i truselanalysen. La oss derfor stoppe ved den, før vi går inn på den problemfylte avveining mellom satsningen på Tyskland og tilbaketrekning.

Fienden angriper fra sør

Fra 1948 ble Nord-Norge tillagt betydelig vekt i norsk forsvarsplanlegging. Det rokket likevel ikke det ved den grunnleggende tese: Enten fienden het Tyskland eller Sovjet, så ville hovedfremstøtet komme fra sør, som en del av en stormaktskrig sentrert om Kontinentet. Alt under krigen utkrystalliserte det seg to sannsynlige hovedalternativ for angrep fra sør: For det første faren for kupp ført frem til sjøs og/eller luftveien mot sentrale steder i Sør-Norge; for det andre et anfall med tyngde på landsiden i form av et angrep mot Danmark og ført videre mot Norge.

Derfor var Danmark også viktig for forsvaret av Norge. Fra de danske øyer kunne Vest kontrollere utløpene fra Østersjøen og dermed begrense utsiktene til et vellykket sjøverts angrep vestover. For Norge gjaldt det særlig overflate- og amfibietruselen, våre allierte var vel så opptatt av ubåt-faren. Danmark var nøkkelen til forsvaret av Nord-Europa, hevdet general Eisenhower i en samtale med Hauge i Paris i novem-

ber 1951; hvis Danmark holdt, kunne en lukke Østersjøen og «hindre at en fikk u-båter i håret».¹³⁰⁾ Men kontroll over Danmark var også uhyre viktig for landmilitære operasjoner mot Norge; det kunne sinke fienden, og - som britiske militære planleggere fremholdt: «An attack on Southern Norway is more likely to be launched through Sweden», hva som kunne bety svensk motstand og dermed en betydelig styrkelse av den nordeuropeiske forsvarsevnen.¹³¹⁾

I et slikt perspektiv fremsto det som litt av et mareritt at våre vestlige allierte i Paktens tidlige periode planla ut fra en forsvarslinje på Kontinentet så langt mot vest (i beste fall forsvar langs Rhinen) at inngangen til Danmark ikke ble dekket. I praksis innebar det at Danmark måtte oppgis umiddelbart.¹³²⁾ Ifølge britene kom det som et sjokk på de skandinaviske land at Schleswig ikke var tenkt forsvart av vestmaktene.¹³³⁾ Norge og Danmark arbeidet fra nå av iherdig for å få godtatt en plan basert på en forsvarslinje så langt mot øst at inngangen til Danmark ble dekket av den fellesallierte innsats på Kontinentet. Her utkrystalliserte det seg to alternativer, som dog ikke utelukket hverandre: En fremskutt linje langs Elben - hvilket forutsatte tysk forsvarsmedvirkning, og en forsvarslinje langs Kiel-kanalen bygd på norske, danske og størst mulige allierte bidrag. I det siste tilfelle kom Brigaden inn med full tyngde.

Elben-alternativet ble nedfelt som mål for forsvarsplanleggingen i A-pakten fra høsten 1950. På samme tid og i nær sammenheng med dette reiste amerikanerne krav om at Bonn måtte rustes opp. I tautrekningene om tysk remilitarisering, som tok til på Paktens utenriksminister-møte i New York i september, kom Norge tidvis til å spille rollen som en aktiv pådriver, med en refsende holdning overfor nølende franskmenn. Det reflekterte sterke norske sikkerhetspolitiske interesser.¹³⁴⁾ Tysk medvirkning var imidlertid kontroversielt, og en endelig beslutning ble først tatt i 1954. Imens slet man med et akutt problem, nemlig at inngangen til Danmark sto åpen. Det aktualiserte spørsmålet om en dekningsstyrke basert på Kiel-kanalen som første linje. Brigaden, som alt sto i området, ble lansert som det norske bidrag. Men fortsatt ble dette alternativ stilt opp mot gevinsten ved å ha styrkene hjemme.

Bør Brigaden hjem eller kjempe i Tyskland?

London-forhandlingene i 1948 ga Norge større albuerom. Hovedtesen var nok at styrken ville bli trukket hjem i en krise eller krig. Men allerede i 1948-49 fremkom signaler om at Norge kanskje var best tjent med å kjempe i Tyskland. Beichmann og Dahl var, som jeg har nevnt, inne på det. Også forsvarsminister Hauge dvelte ved alternativet så tidlig som høsten 1948. I et møte i Stortingets Spesialkomité den 4. oktober uttalte han: Hvis det ble krig, var det overveldende sannsynlig at vi tok styrken hjem. Det forutsatte imidlertid at man var herre over situasjonen, og det var på ingen måte sikkert. Man kunne heller ikke etterlate en åpning uten at det var avtalt med de andre. Det militære bilde var også komplisert. Hva nå hvis Nord-Norge ble angrepet, men ikke Sør? Kanskje kunne Brigaden da yte Sør-Norge det beste forsvar om man f.eks. hjalp til å holde Sjælland eller Jylland nord for Limfjorden; det var gjennom beltene og Øresund at angrepet over sjøen mot Norge måtte komme. Eksemplet viste, ifølge Hauge, at det i gitte situasjoner kunne være hensiktsmessig å delta i et ytre forsvar. Men skulle Norge bli angrepet - og ikke bare i nord - måtte Brigaden uten opphold trekkes hjem. Britene hadde ordre om å unngå at styrken ble viklet inn i stridshandlinger; Norge måtte selv få avgjøre om vi ville delta i krig eller ikke. Men ved krig ville vi ha «vår plass i et større system».¹³⁵⁾

Dette var høyttenkning i en uklar internasjonal situasjon. Foreløpig var det ikke utmeislet noe formalisert «større system» på vestlig side. Men tenkningen og drøftingene var kommet igang. Tanken om en atlantisk forsvarspakt dukket opp som et reelt alternativ fra høsten 1948. Rehabiliteringen av Tyskland gjorde også betydelige fremskritt. Det aktualiserte spørsmålet om Brigadens fremtidige rolle. Hauge tok opp saken med sin kollega, britenes Alexander, under et møte i Oslo den 2. mai 1949. Ville Brigadens status bli endret på grunn av A-pakten eller rekonstruksjonen av Tyskland? De norske myndigheter hadde ingen umiddelbare planer om å trekke seg ut i løpet av avtaleperioden frem til 1951, men bildet kunne endre seg på grunn av disse forhold, fremholdt Hauge. Alexander ville ikke gi noe bestemt og entydig svar,

men han antydte at han kunne tenke seg Brigaden som en del av et vestlig forsvarsarrangement, koplet fra selve grunnoppgaven om overvåking av tyskerne: Rehabilitering av Vest-Tyskland ville ikke nødvendigvis berøre okkupasjonspolitikken, tvert om kunne det i en slik prosess være uheldig å trekke styrkene ut, sa Alexander og henviste til et entydig signal fra USA om at de ikke ville trekke seg ut.¹³⁶⁾

Alexanders betraktninger gjenspeilte det faktum at britene selv hadde sterke militære interesser knyttet til Nord-Tyskland, i særdeleshet kontrollen over Østersjø-utløpene og Kielpassasjen. Derfor ble de også stadig mer opptatt av at de skandinaviske land medvirket i forsvarsoppgaver i regionen. Slike strategiske vurderinger gjorde at London ble medgjørlig i forhandlingene høsten 1948 om å forflytte de norske og danske Tysklandsstyrkene nordover og inn i Schleswig-Holstein.

London godtok, etter noen nøling, at danskene fikk flytte fra Ost-Friesland til Holstein. Man var betenkt på grunn av nasjonalitetsproblemet, og fordi flyttingen kunne oppfattes som en flukt fra den kalde krigen. På den annen side argumenterte man med at styrken betydde svært lite for forsvaret av hovedlinjen, nemlig Rhinen, men kunne spille en viss rolle for forsvaret av Danmark hvis den ble plassert nord for Elben og dermed kunne trekke seg inn i Danmark under oppholdende strid.¹³⁷⁾ Militærguvernøren i Tyskland, general Robertson, fremholdt at styrkens plassering i Ost-Friesland umuliggjorde en tilbaketrekning til hjemlandet. Foreign Office hadde også stor sans for en omplassering; det passet inn i det langsiktige mål om å oppmuntre til en skandinavisk blokk - tilsluttet Vestunionen eller en atlantisk union.¹³⁸⁾ Da den danske forsvarsminister Hansen og Alexander møttes i London i begynnelsen av desember 1948 for å drøfte de danske krav om å trekke styrken hjem, viste samtalene hvor opptatt britene var av å se styrken i et bredt «kald krig» perspektiv. For det første mente Alexander at danskene overdrev frykten for åpen konflikt - Sovjet «had no intention of overstepping the bonds of a «cold war». Og hvis danskene holdt styrken i Tyskland som en del av en større samlet alliert styrke, ville truselen om angrep bli mindre - brigaden ble altså oppfattet som et avskrekkinginstrument.¹³⁹⁾

Ut fra det samme sikkerhetspolitiske perspektiv arbeidet London for en tysk-dansk forsoning. Da nasjonalitetsproblemet i Schleswig-Holstein ble drøftet i London høsten 1948 fremholdt lord Henderson: Truselen fra øst og Danmarks kritiske plassering ved utseilingen fra Østersjøen tilsa at København søkte et tillitsfullt forhold til Tyskland, og satset på støtte fra både sør, nord og vest.¹⁴⁰⁾

Britene hadde en spesiell interesse knyttet til Kiel-kanalen; man måtte for all del sikre at kanalen ble stengt i en krig for å hindre brysomme russiske flåteenheter fra å trenge ut. Her forventet de en viss medvirkning fra skandinavene, men var ved inngangen til 50-tallet beredt til å bære hovedbyrden selv. Planer for demolering av kanalen ble forberedt allerede i 1949, men så ble arbeidet forsømt inntil juni 1950 da den britiske sjefsnemnda vedtok en plan for ødeleggelse av sluseportene ved Brunsbützel. Tiltakene skulle utføres av «a naval demolition party» i Hamburg, eskortert av to britiske infanterikompanier. Senere samme høst ble denne virksomheten knyttet sammen med de dansk-norske forsvarsbestrebelsene i området, med sikte på å lage en totalplan for å demme opp for en russisk fremrykning både gjennom kanalen og til lands inn i Skandinavia. Høsten 1951 utarbeidet man en ny plan hvor man foruten britisk medvirkning innkalkulerte deltakelse av en dansk bataljon. Ødeleggelsesprogrammet ble også utvidet til andre deler av kanalen.¹⁴¹⁾ På denne tid ble oppgaven formelt tildelt NATOs kommandosystem. Men ansvarsforholdet mellom de ulike kommandoer i dette grenselandet mellom Sentralavsnittet og Nord- flanken, og mellom sjø og land, forble lenge uklare. Derfor så britene seg tvunget til å bære en større byrde her enn hva de strengt tatt ønsket.

Trass i den åpenbare britiske interesse: Norge og Danmark var i tvil om det var riktig å bli i Tyskland. Danskene reduserte sin styrke - delvis i frustrasjon over at de ikke fikk forlegge den nord for kanalen. På norsk side avfødte uklarheten omkring de storstrategiske perspektiver og Tysklands status flere til dels motstridende signaler utover i 1949 og inn i 1950. På det taktisk operative plan ble det arbeidet for å styrke Brigadens kampevne, blant annet ved å omforme en lett pansret oppklaringskvadron til en armert avdeling - helst som del av et britisk «armoured car regiment».¹⁴²⁾ Parallelt

med dette trykket fagmilitære kretser på for å omdefinere evakueringsplanene i retning av tilbaketrekning under kamp. Men fortsatt var Regjeringen og Hauge i tvil om Brigadens fremtidige rolle: Burde styrkene hjem ved avtalens utløp i 1951 eller var det utsikt til og også hensiktsmessig å forme en mer permanent dekningsstyrke i Schleswig-Holstein som innbefattet Brigaden?

Ved inngangen til 1950 var man mentalt stadig mer innstilt på at engasjementet i Tyskland var i ferd med å ebbe ut. I HOKs budsjettforslag for 1950-51, som ble fremlagt høsten 1949, la man til grunn at okkupasjonsoppgaven ville opphøre og styrkene trekkes hjem i mars 1951.¹⁴³⁾ Det ble bekreftet i departementets endelige forslag.¹⁴⁴⁾ På den annen side ble det ikke gjort noen byggetekniske forberedelser for å kunne ta i mot og øve denne betydelige styrken hjemme. Forsvarskommisjonen foreslo i oktober 1949 et ambisiøst byggeprogram på 200 millioner kroner for planens 6 årsperiode, men Hauge understreket vinteren og våren 1950 at det ikke var realistisk, og det innebar at Brigaden vanskelig kunne trekkes hjem til akseptable øvingsforhold med det aller første.

Våren 1950 ble spørsmålet trukket inn i A-paktdiskusjonen for alvor, samtidig som tiden var moden for å sondere med britene hvordan avtalen burde se ut etter mars 1951 - om den skulle løpe videre. I denne dialogen forlot Norge gradvis tanken om å trekke styrkene hjem, og konsentrerte interessen om å omforme den til en dekningsstyrke i Schleswig-Holstein, men bare under forutsetning av at den fikk en kampevne som ga den en flik av forsvarsmessig troverdighet. Og det betinget britisk militær medvirkning.

Den 3. mars tok Hauge et initiativ for å få avklart britenes syn på Brigadens fremtid. Utspillet avfødte et norsk aide-mémoire til den britiske regjering, som ble overbragt av vår London-ambassadør, Per Prebensen, den 17. mars.¹⁴⁵⁾ Britene kunne ikke gi endelig beskjed; det var påkrevet å se hele komplekset i sammenheng med A-pakt-forhandlingene, og her var ennå det meste uklart.

Våren 1950 fremla de militære staber i A-pakten den første skisse til en forsvarsplan - den mellomlange planen med planhorisont til midten av 1954 (MTDP). Planen var mer ambisiøs enn hva briter og amerikanere til da hadde lagt til grunn

i sin planlegging. Alliansen ville søke å demme opp for den første sovjetiske offensiven langs Kiel-kanalen, og i alle tilfelle ta opp en avgjørende forsvarskamp i en del sentrale baseområder. Med dette hadde man alt fra begynnelsen konsentrert en viss oppmerksomhet omkring forsvaret av inngangen til Danmark. Dette momentet ble enda mer tydelig i den endelige planen som ble fremlagt og konfirmert av A-paktens beslutende organer høsten 1950. Siktemålet var nå forskjøvet fra tanken om å holde mindre baseområder i Norge og Danmark og til fremskutt forsvar, i sør langs Kiel-kanalen, Sjælland og Bornholm. Bak denne ytre forsvarslinjen ville man forsøke å bringe forsyninger inn i fase to av forsvarskampen.¹⁴⁶⁾ Konseptet innebar en seier for Norge og Danmark, men det fulgte også forpliktelser med, nemlig at denne forsvarslinjen for å være rimelig troverdig måtte tilføres en større motstandsevne. Det tilsa økt britisk satsing i området, men det reiste også spørsmålet om ikke Brigaden måtte inn i denne kabalen. Det var den viktigste problemstillingen da de konkrete forhandlingene om Brigadens rolle ble satt på dagsorden våren 1950.

På et uformelt møte mellom Paktens forsvarsministre i Haag den 2. april 1950 sa Hauge seg beredt til å la Brigaden forbli i Tyskland hvis den inngikk som en del av en forsvarsplan, hvor britene også bidro, og hvor hele denne styrke om nødvendig ville bli trukket nordover under oppholdende strid og ikke dratt vestover for å forsvare Rhinen.¹⁴⁷⁾ Spørsmålet ble nå inngående drøftet i den Nordeuropeiske planleggingsgruppen (NERPG) i London hvor kontreadmiral Thore Horve representerte Norge. Men det viste seg at britene fortsatt var lite villige til å ta konsekvensen av prinsipp-tanken om et fremskutt forsvar langs kanalen, men foretrakk en rask og skånseløs tilbaketrekning og endog evakuering fra Danmark.¹⁴⁸⁾

På et møte i sjefsnemnda den 17. april ga forsvarsministeren en redegjørelse om møtene i Haag; igjen understreket Hauge at Norge burde være villige til å la Brigaden bli, men bare som ledd i en integrert plan og bare dersom britene økte sitt bidrag. Dette syn ble støttet av Hansteen og Berg.¹⁴⁹⁾ Omtrent samtidig ble saken drøftet mellom Hauge, Lange og en del ledende byråkrater. Herrene veide for og imot, men betonte de økonomiske besparelser som lå i å bli og erkjente

at man ikke hadde tilsvarende treningsmuligheter i Norge.¹⁵⁰⁾ På den annen side var det ingen tegn til britiske innrømmelser. Spørsmålet om Brigadens fremtid etter mars 1951 forble derfor uavklart.¹⁵¹⁾

Neste ikke så altfor intime stevnemøte med dansker og briter for å få avklart posisjonene ble møtet i sjefsnemnda for Nordregionen i København 8. mai. Hauge la stor vekt på å få inn spørsmålet på dagsorden - og igjen ut fra perspektivet om at forlengelse av avtalen måtte sees i sammenheng med etableringen av et samordnet og integrert fellesforsvar ved regionens sørgrense. Møtet brakte imidlertid ingen avklaring.¹⁵²⁾

Regionens forsvarsministre møttes igjen 2. juni, uten at saken kom ut av bakevjen. Hauge la vekt på å få til en dekningsstyrke, men la til at Regjeringen og Stortinget etter hans mening ville godta forlengelse av avtalen bare hvis dette var ledd i en knesatt A-paktstrategi hvor de øvrige berørte land også stilte styrker til disposisjon.¹⁵³⁾

De norske påtrykninger overfor Storbritannia ga til slutt visse resultater. Britene sa seg beredt til å stille et «armoured car regiment» til disposisjon for dekningsstyrken. Hauge var likevel ikke tilfreds, men uttellingene ble minimale da forsvarsministrene for Nordregionen kom sammen til et nytt møte den 23-24. juni 1950. En åpenbart meget frustrert Hauge ga derfor beskjed om at hele spørsmålet ville bli tatt opp i Regjeringen med sikte på å gjennomdrøfte Brigadens rolle. Selv kunne han ikke foreslå forlengelse hvis britenes bidrag forble så magert. Shinwell lovte å se nærmere på saken, men uten å gi konkrete løfter.¹⁵⁴⁾

Dekningsstyrken opprettes

Presset på London vedvarte. I løpet av forsommeren 1950 modnet imidlertid den tanke at Norge så seg tjent med at oppholdet ble forlenget. Hansteen fortalte den britiske militærattasjéen i Oslo den 10. mai at det var en fair sjanse for at Brigaden ville bli. For tre måneder siden, sa generalen, var alle norske myndigheter innstilt på å trekke den hjem. Ifølge Hansteen hadde opinionen nå endret syn, og generalen hadde

selv anbefalt at Brigaden burde bli stående i Tyskland - på grunn av mangelen på innkvarteringsmuligheter og budsjettmessige forberedelser.¹⁵⁵⁾

Den regionale tanke - med basis i den truselbedømming jeg har skissert - gjennomsyret hele den norske forsvarsplanlegging på denne tid. Hauge var den mest markante talsmann for tanken. Fra våren 1950 arbeidet han målrettet for å få etablert en dekningsstyrke i Schleswig-Holstein. Ifølge britiske kilder ble dette arrangementet «*originated and very strongly pressed by Mr. Hauge,...*».¹⁵⁶⁾ (Min uth.). Men også den norske fagmilitære ledelse trodde på idéen. I tråd med denne tankegang uttalte general Berg på et møte i vår hjemlige sjefsnemnd 4. mai: «Hvis man kunne holde Danmark, ville Norge få en respitt. Det kan bli spørsmål om å avse ikke bare brigaden, men også fly- og sjøstrids-krefter».¹⁵⁷⁾

Solidaritet med Danmark var ett aspekt ved denne regionale strategien; Norge mente at danskene trengte en slik håndrekning såvel militært som politisk-psykologisk. I en samtale med ambassaderåden ved den amerikanske ambassaden 9. juni understreket Lange den uro som gjorde seg gjeldende i Danmark. Landet var utsatt og det fantes en understrøm av misnøye med at Norge hadde dratt dem med i Pakten. «Danish nervousness was increased according to Lange by lack of conviction as to US and UK intentions with respect to defence of Denmark». «As measure to allay Danish anxieties Norwegians were endeavouring to make clear that first line of defence for Norway on the Danish-German border».¹⁵⁸⁾ Denne solidariteten med Danmark var imidlertid samtidig god norsk forsikringspolitikk fordi det økte sannsynligheten for at danskene økte sitt forsvarsengasjement. Det ville gi tanken om en fremskutt forsvarslinje økt troverdighet - en ytre linje i god avstand fra Norge.

Derfor besluttet Regjeringen midtsommers 1950 under visse forutsetninger å forlenge avtalen om Brigaden for å innlemme den i en dekningsstyrke ved inngangen til Danmark. Man ønsket imidlertid å redusere styrken til ca 3000 mann. En ytterligere reduksjon til 2500 ble også luftet i sjefsnemnda, hvor spørsmålet ble drøftet den 14. og 15. juni. Hansteen tenkte seg at styrken i første hånd ble underlagt Tysklandskommandoen, som igjen ble underordnet sjefen for

Jylland. Det fant Hauge uakseptabelt; Brigaden kunne ikke underordnes den danske regjering. Han understreket samtidig at prinsipp-beslutningen om å bli, var betinget: Hvis man ikke fikk et tilfredsstillende svar fra britene under møtet i København, kunne grunnlaget for fortsatt nærvær i Tyskland falle bort. De militære sjefer var enige.¹⁵⁹⁾ Hansteen formidlet dette syn til sjefen for Tysklandskommandoen den 14. juni: Spørsmålet om fortsatt deltakelse var ennå ikke definitivt avgjort, men styrken ville i tilfelle bli redusert til ca 3000 mann.¹⁶⁰⁾ Dahl advarte mot reduksjoner, men uten foreløbig å vinne gehør.¹⁶¹⁾

I realiteten var Hauge i ferd med å resignere og innstille seg på at avtalen måtte forlenges uten britiske innrømmelser. Partiets stortingsgruppe ble orientert om situasjonen den 19. juni. Her fikk Regjeringen grønt lys for sitt nye opplegg - to nye år i Tyskland utover mars 1951, men samtidig en reduksjon til 3000 mann.¹⁶²⁾ Tre dager senere redegjorde Hauge for Regjeringens syn i Stortingets utvidede Utenrikskomité. Han la her vekt på de gode øvingsforholdene; at okkupasjonsoppgaven ikke var avsluttet; at det var en billig løsning; og at det var praktiske vansker forbundet med å trekke den hjem. Brigaden passet godt inn i den regionale planlegging, men den burde reduseres til 2-3000 mann. Igjen understreket han den overordentlig store betydning dette bidraget hadde overfor Danmark, både faktisk og moralsk; det kunne bidra til at danskene gikk helhjertet inn for å utnytte sine ressurser. Stemningen i komitéen ser ut til å ha vært svært delt, og Hauge uttalte ved møtets slutt sin skuffelse over reaksjonene, fordi Brigaden jo ville sinke fienden og dermed sikre mobiliseringen i Sør-Norge.¹⁶³⁾

Utbruddet av Korea-krigen i slutten av juni 1950 fjernet den tvil som fortsatt var til stede. Med denne internasjonale krisen bortfalt også planen om å redusere Brigaden. Britene pustet lettet ut.¹⁶⁴⁾ På den annen side ble kritikerne hjemme enda mer opptatt av at styrkene ble brukt i beredskapsøyemed i Norge. Sven Nielsen talte i så måte i klartekst da spørsmålet ble drøftet i den utvidede Utenrikskomité den 4. juli. Men Hauge advarte mot slik eventyrpolitikk i en spent internasjonal situasjon. Tyskland var den store prøvesteinen, hevdet han. Var det virkelig forsvarlig å svekke Tyskland nå? Solida-

ritet med Danmark var et annet viktig argument; Brigaden passet godt inn i planopplegget for Nordregionen og burde derfor bli på stedet.¹⁶⁵⁾

Hauge hadde bestemt seg, og politisk ryggdekning var sikret. Men overfor britene var han fortsatt steil, svingte riset og fremholdt at et fortsatt norsk nærvær betinget britiske innrømmelser. At han ikke ga seg uten et endelig sverdslag, fremgår tydelig av uttalelser i sjefsnemnda 11. august. Da spørsmålet om revisjonsforhandlinger med britene ble brakt på bane, fastslo Hauge at slike drøftinger måtte utstå til man fikk full klarhet i om det britiske bidraget til dekningsstyrken kunne forsterkes.¹⁶⁶⁾

London sto fast. Forsvarsministermøtet for Nordregionen i slutten av september innebar at punktum ble satt for denne feiden med britene. Dermed var det heller ingen grunn til å utsette forhandlingene med Storbritannia ytterligere. Den 19. september henvendte Hauge seg til UD, rekapitulerte argumentene for å beholde Tysklandsbrigaden og antydte som en hensiktsmessig åpning at britene fikk et signal om å rette en henvendelse til Norge med bønn om å fortsette.¹⁶⁷⁾

På Nordregionens forsvarsminister-møte i september ble derfor også den endelige beslutningen tatt om å opprette dekningsstyrken i Schleswig-Holstein. Det ble en tre-nasjonal styrke, og besto i fred av knapt 6000 mann. Den ble underlagt sjefen for den norske Tysklands-kommandoen, som igjen ble underordnet den danske sjefen på Jylland.¹⁶⁸⁾ Hauge hadde avvist denne kommando-linjen og underordningen under den danske regjering da spørsmålet ble drøftet i sjefsnemnda i midten av juni. Men her måtte han slå retrett, og den endelige løsning ble nedfelt i Hansteens kriseinstruks til Tysklands-kommandoen allerede den 2. september. Nå ble denne linjen bekreftet som et fastere arrangement.

Etableringen av styrken skjedde i forkant av planprosessen i NATO. Men høsten 1950 ble det større fart i arbeidet med å gi denne taktiske styrken en strategisk overbygning eller begrunnelse som del av A-pakten. To impulser møttes: På den ene side Hauges tanke om en lokal dekningsstyrke, som var unnfanget våren 1950; på den annen side den strategiske planleggingen i NATO med sikte på å forme stående styrker

og kommandosystemer alt i fred, en prosess som for alvor kom i gang i september 1950 i lys av Korea-krisen.

Det var amerikanerne som tok initiativet til å omforme NATO, og utspillet skjedde på Rådsmøtet i Pakten i New York i midten av september. Amerikanerne krevde at Vest-Tyskland ble rustet opp og slo til lyd for en stående fellesstyrke med en øverstkommanderende alt i fred. Lange godtok prinsippene, men forutsatte at det ble etablert en fremskutt forsvarslinje på Kontinentet som dekket inngangen til Danmark, og at styrken i Schleswig-Holstein ble trukket inn i Danmark hvis den ble presset, og ikke brukt til forsvaret av Rhinen lenger vest. I praksis innebar det at styrken også måtte underlegges Nordkommandoen og ikke sentralavsnittet, når eller hvis et slikt kommandosystem ble opprettet. Under disse forutsetninger ville det være naturlig å la Brigaden inngå som vårt bidrag til fellesstyrken. Forutsetningene harmonerte med det opplegg som alt var utformet for dekningsstyrken i Schleswig-Holstein.

Offentligheten ble orientert om de nye strategiske planer og Brigadens innpassing i disse den 20. september. Hauge uttalte i Stortinget at Brigaden ville bli i Tyskland. Primæroppgaven var ikke løst, og styrkens nåværende plassering gjorde at den «kan spille en verdifull rolle også i den felles planlegging som vi har innenfor A-pakten».¹⁶⁹⁾ Dette syn ble godtatt av DNA og Stortinget i de drøftinger som fant sted rundt 20. september, og posisjonene ble presentert for samarbeidspartnerne under det gjenopptatte ministermøtet i New York den 26. september.¹⁷⁰⁾ Planene ble endelig konfirmert på det felles møte mellom A-paktens råd og forsvarsministre den 18. og 19. desember.

Hauge fremholdt i et møte i den utvidede Utenrikskomité 23. september at Norge hadde få betenkeligheter med å satse på fellesstyrken, hvis den dekket Danmark og om nødvendig falt tilbake inn i Jylland. I realiteten var det en bekreftelse på det regionale opplegg som alt var formulert. Men styrken burde få en større slagkraft, selv om det neppe ble tale om ytterligere norske bidrag.¹⁷¹⁾ På forsvarsminister-møtet for Nordregionen få dager senere, hvor man tok den endelige beslutning om å etablere den lokale dekningsstyrken, ble den

tentative NATO-planen også bekreftet. Hauge fremholdt i et notat etterpå at det var naturlig at Brigaden ble med i fellesstyrken. Britenes posisjon så ut til å være at de ville godta at styrken i Schleswig-Holstein om nødvendig falt tilbake til Danmark, men de ville ikke øke sitt eget bidrag.¹⁷²⁾

Dermed var brikkene i realiteten falt på plass. Opplegget ble godtatt i detaljforhandlingene innen Pakten: Kritikken hjemme var også begrenset. Natvig Pedersen var imidlertid fortsatt i tvil, med henvisning til det dårlige kuppberedskapet i Norge. Høyres Kjøs godtok opplegget, men poengterte at en brigade var et tilstrekkelig norsk bidrag til fellesstyrken. Hensikten var å kjempe oppholdende, hevdet Kjøs. Det ville bli vanskelig å bringe styrken hjem, og det tilsa at den ble minst mulig.¹⁷³⁾

Det endelige signal om strategisk omforming til en NATO-styrke ble presentert i St.prp. nr. 20, som ble fremlagt 19. januar 1951 - en måned etter Brüsselvedtakene i Pakten. Regjeringen fastslo at det var svært viktig for Norge (og Norden) at forsvarslinjen ble etablert «så langt øst at den dekker inngangen til Danmark fra Kontinentet. Styrker som blir organisert med det formål for øye å forsvare Europa så langt øst som mulig vil derfor yte et direkte og overmåte viktig bidrag til Norges forsvar.» Og her falt Brigaden inn som en naturlig brikke; den «vil med sin nåværende plassering gå naturlig inn i en dekningsstyrke for den nordeuropeiske region og Norge, med plassering i Nord- Tyskland». Man bemerket samtidig at det ikke ville medføre store endringer sammenliknet med situasjonen som rådet.¹⁷⁴⁾ Stortinget sluttet seg til opplegget den 12. mars 1951.¹⁷⁵⁾

Fra 1. april ble styrken tildelt SACEUR som Norges eneste bidrag til den stående fellesstyrken da Eisenhower nå overtok kommandoen. Norge presiserte ved denne anledning at plasseringen i Schleswig-Holstein ikke måtte forhindre at styrken senere kunne bli forlagt til et annet område i Nord-Europa, hvis det tjente forsvaret av regionen og Norge på en bedre måte.¹⁷⁶⁾ I dette lå det et ønske om handlefrihet, og en erkjennelse av at styrken sannsynlig ville bli trukket hjem før eller senere. På den annen side var nå Brigaden satt inn i et bred sikkerhetspolitisk sammenheng med utsikter til at den kunne komme til å bli i Tyskland i lengre tid.

For byråkratene ble Brigaden fra høsten 1950 og i lang tid fremover først og fremst en vrien folkerettslig og kontraktsrettslig nøtt i krysningpunktet mellom Storbritannia, Tyskland og NATO. Kunne eller burde den fortsatt stå i Tyskland med hjemmel i okupasjonsavtalen med britene? Ville det være riktig og mulig å definere den som en NATO-styrke fullt og helt? Hva med det avtalerettslige forhold til Vest-Tyskland? Norge ønsket å få styrken omformet også i folkerettslig forstand, men stanget hodet mot veggen. Hovedproblemet var at den tyske remilitariseringen ble trenert av Paris, og en formell endring i Brigadens status forutsatte at Tysklands plass ble avklart også militært. På grunn av disse forhold ble hjemmelen for å bli, hentet i en strøm av kortsiktige fornyelser av gjeldende avtale. Hele sakskomplekset var vanskelig, men hadde ikke de helt store sikkerhetspolitiske dimensjoner.¹⁷⁷⁾

6. Forsvarsstyrke uten slagkraft

Det var et felles britisk, dansk og norsk ønske å opprette dekningsstyrken i Schleswig-Holstein, men alle kviet seg for å tilføre den avdelinger i større omfang. Om dette ble det strid og interalliert frustrasjon.

Jeg skal her se på to forhold ved dette problemet: 1) de dansk-norske påtrykninger for å oppnå økte britiske bidrag, og 2) de norske og danske styrkers kampevne.

Fremstøt for å nagle britene til Schleswig-Holstein

Hauge ønsket seg en britisk divisjon i Schleswig-Holstein, hvor den norske brigaden og en tilsvarende dansk kunne inngå som to av divisjonens brigader. Den tredje og britiske brigade burde ha stridsvogner. En slik styrke kunne hatt en betydelig avskrekkende funksjon, og representert et kamp-potensiale som monnet i forhold til primær oppgaven, nemlig å dekke mobiliseringen i Danmark og Norge. Men disse ambisjoner

lot seg ikke realisere. Dekningsstyrken som ble organisert høsten 1950 var på knapt 6000 mann, og besto av den norske brigaden, en dansk infanteribataljon og den britiske motoriserte styrken, et «armoured car regiment». Det var meningen å forsterke den med to danske infanteribrigader ved mobilisering; danskene ville også tilføre styrken luftvern.¹⁷⁸⁾ Kampevennen ble således liten, men ikke helt uten verdi; avskrekkings-elementet ble bevart - styrken ble en «tripwire», en snare, som ville bringe Vestmaktene inn i krigen; den var samtidig en politisk-psykologisk oppstiver.

Britene ønsket i utgangspunktet ikke å bidra i det hele tatt, og ville begrense sine forpliktelser til det å stenge Kiel-kanalen. Det var for smått for Hauge; i en slik situasjon var det liten hensikt å bruke også Brigaden for dette formål. Her hadde han derfor et forhandlingskort.

Kravet om at britene måtte bidra med landstyrker ble tatt opp med kraft første gang på det uformelle forsvarsministermøtet i Haag den 2. april 1950, hvor Hauge ifølge britiske referater «linked the maintenance of the Norwegian Brigade in Germany to the broader question of the integration of British forces in the Northern Regional Defence Plan». Norge var innstilt på å bli i Tyskland utover mars 1951, men bare hvis Brigaden inngikk i en forsvarsplan som også «allow for the earmarking of part of the British forces to retire with the Norwegian and Danish forces, if that became necessary, into Schleswig and Jutland». Alt i alt burde den britiske styrken være like stor som den norske Brigaden.¹⁷⁹⁾

Hauges utspill avfødte en grundig gjennomdrøfting av hele spørsmålet i den britiske sjefsnemnda og i Foreign Office. Konklusjonen var nedslående sett fra et norsk synspunkt: Storbritannia måtte konsentrere sitt engasjement til Kontinentet og til Rhin-linjen. Schleswig-Holstein representerte en strategisk avkrok, som det i alle tilfelle ikke var noen utsikt til å kunne holde. Det britiske bidrag til dette operasjonsområde måtte derfor bli «strictly limited», som sjefsnemnda uttrykte det 24. april. På den annen side la de stor vekt på at Brigaden ble stående; en tilbaketrekning ville være psykologisk uheldig i den kalde krigen og for de dansk-norske bestrebelsene på å forsvare kanalen.¹⁸⁰⁾

Hauge var sterkt misfornøyd med britenes lunkne holdning,

og på Nordregionens forsvarsministermøte i London 2. juni 1950 økte han trykket mot britene. Forsvarsminister Shinwell lovte derfor å vurdere spørsmålet på nytt.¹⁸¹⁾ Da den britiske sjefsnemnda drøftet spørsmålet i nye møter den 7. og 14. juni, så de seg motvillig nødt til å strekke ut en hånd; Britene kunne tilby en motorisert styrke på 800 mann, et «armoured car regiment», som for øyeblikket sto i Hamburg-området. Det var et bidrag for å sinke tilbaketrekningen, men like mye et signal for å bøte på skandinavenes vaklende moral. Plasseringen ble oppfattet som militært uriktig, men politisk nødvendig. Derimot kom det ikke på tale å bidra med en hel brigade, slik Hauge ønsket. Storbritannia måtte først og fremst tenke på forsvaret av Rhin-linjen. Det sto to britiske divisjoner i Tyskland; rent operativt var det uakseptabelt å stykke opp og svekke en hel divisjon, mente de militære, som antok at skandinaven ville slå seg til tåls med dette tilbudet. Men slo ikke det til, måtte ballen sparkes opp til regjeringens Defence Committee, og således drøftes i et bredt sikkerhetspolitisk perspektiv.¹⁸²⁾ Feltmarskalk Slim uttalte senere til Hauge at admiral Fraser hadde forært Norge den motoriserte styrken i hans fravær og mot hans vilje.¹⁸³⁾

I et møte i den norske sjefsnemnda 15. juni fremholdt Hauge at det britiske tilbudet var uakseptabelt. Hvis de ikke viste større generøsitet under det forestående forsvarsministermøtet for Nordregionen i København, «kunne vi komme til å si at vi heller ikke kunne delta». De militære sjefene var enige.¹⁸⁴⁾ En uke senere ble spørsmålet drøftet på ny i nemnda og finpussen gjort før møtet i København. Hansteen satte et stort spørsmålstegn ved stridsevnen til den motoriserte styrken, og møtet munnet ut i følgende krav: Et stridsvognelement, en infanteribataljon og eventuelt noe artilleri (kanskje fra Danmark) - i tillegg til den motoriserte avdelingen. Norge la imidlertid ikke opp til et definitivt brudd; Brigaden ville bli stående selv med et britisk nei.¹⁸⁵⁾

Overfor britene fortsatte man imidlertid å kjøpslå med Brigaden, og på møtet i København lovte Alexander å vurdere om det var mulig å øke det britiske bidraget med et stridsvognelement. Norge ville slå seg til tåls med det, fremholdt Hauge. Men uten et slikt britisk offer, måtte saken vurderes i Regjeringen på et åpent grunnlag.¹⁸⁶⁾

Men London sto fast. Den britiske sjefsnemnda fant det uriktig å svekke BAOR-styrken ved å legge en stridsvognenhet til Schleswig-Holstein. Nemnda innså likevel at det var nødvendig å yte nok et soneoffer for å styrke skandinavenes moral, og etter indre tautrekninger i sjefsnemnda og War Office, vedtok man derfor å tilby danskene antydningssvis 350 eldre Sherman stridsvogner og bistå med instruktører.¹⁸⁷⁾

I mellomtiden var et nytt og vesentlig moment kommet til: Med utbruddet av Korea-krigen var det utsikt til at Vestmaktene ville øke sine forsvarsanstrengelser betydelig. Kanskje ville britene se seg råd til å ofre litt mer også til forsvaret av Nordregionen ? Ennå før det definitive britiske nei ble meddelt Oslo, gjorde derfor Norge et nytt utspill overfor britene. Den 21. august overleverte ambassadør Per Prebensen en note i Foreign Office som en norsk reaksjon på forsvarsminister-møtene tidligere på sommeren. I noten, som var konsipert i FD, klaget man over at de britiske bidrag til Nordregionen generelt var små, mindre enn hva som var blitt stilt i utsikt, og etterlyste en reaksjon i Tysklands-saken. Det var etter Norges mening grunn til å drøfte hele komplekset som et prinsipp-spørsmål mellom utenriksministrene, for eksempel ved det forestående Rådsmøtet i New York. Britene samtykket i det.¹⁸⁸⁾

I realiteten var saken nå kommet til sitt endepunkt. Det ser heller ikke ut til at Lange reiste spørsmålet i New York. Møtet ble sterkt preget av at særlig amerikanerne ivret for å øke farten i den vestlige styrkeoppbyggingen ganske dramatisk, og da fortonte disputten om noen stridsvogner seg som en parentes. Også fra norsk side var det nå viktigere å bringe i land et totalkonsept for forsvarssamarbeidet, fundert på fellesstyrker og en integrert kommandostruktur, som tok behørig hensyn til Nordflanken. Også Hauge ser ut til å ha resignert. Etter møtet mellom Nordregionens forsvarsministre 27. september, fastslo han nøkternt og brutalt at britene ikke ville strekke seg lengre. Men de ville godta at den motoriserte styrken inngikk i dekningsstyrken og i tilfelle falt tilbake på Danmark.¹⁸⁹⁾

Det var Norge og Hauge som gikk i bresjen i de mange forhandlingsrunder med London gjennom 1950. Først da det ble besluttet å trekke Brigaden hjem, våknet danskene og

innledet et hektisk diplomati for å sikre økte britiske bidrag til dekningsstyrken. Men passiviteten i 1950 skapte til tider irritasjon i norske forhandlingskretser. Det bygde opp under norske forestillinger om at danskene ikke tok store nok tak i en alvorlig situasjon, hverken utad eller hjemme.

Den danske og norske stridsevnen

På norsk side talte man under hånden om «det danske problem». Det skyldtes ikke primært passiviteten i tautrekningene med britene; landets forsvarsinnsats ble generelt betraktet som uforholdsmessig liten, og det rammet i neste runde Norge ved at sørfronten forble svak. Man hadde derfor liten sans for de danske reduksjoner i sin Tysklandsstyrke fra 1948, og anså ekstra-satsningene i Schleswig-Holstein etter Korea for å være heller små.

Norge rettet derfor også søkelyset mot Danmark. To metoder ble forsøkt for å blåse liv i danskenes forsvarsinnsats. Den første tok sitt utgangspunkt i at «det danske problem» var psykologisk; danskene hadde gitt opp, moralen var frynsete fordi overmakten ble oppfattet som overveldende. Den norske Brigaden ble derfor også fremstilt som håndstrekning fra en omtenksom nabo. Men samtidig begynte Norge forsiktig å presse på for å få danskene til å øke sitt konkrete bidrag til dekningsstyrken, enten i form av artilleri eller infanteri. En del kom det ut av dette arbeidet. Danskene øremerket noe til bruk i området alt før Korea, og fra januar 1951 ble den danske stående styrken også økt. Uten denne aktive norske medvirkningen ville neppe danskene ha sett seg råd til eller tatt sjansen på en slik fremskutt deployering.

Danskene mente på sin side at meget av kritikken var uberettiget. Reduksjonene i Tysklandsstyrken på 40-tallet reflekterte politiske problemer forbundet med et så stort engasjement i en tid da faren for åpen krig ble ansett som liten, men også fordi det ikke lyktes å få styrken forlagt til Schleswig-Holstein. De kunne også vise til at de helt frem til 1949 så seg tvunget til å bruke store ressurser for å bevokte de 250.000 tyske flyktningene i Danmark. En utdannet styrke på ca. 1000 mann sto på Bornholm etter russernes uttog derfra i 1946; det tærte også hardt på midlene, likeledes

vaktstyrken på 1200 mann ved den dansk-tyske grensen, som var henimot hermetisk lukket frem til 1949. I 1951, med 18 måneders tjenestetid, var det i hæren en styrke på 19 000 mann med minst seks måneders utdanning. Av dette oppstilte man to infanteridivisjoner på Jylland, som ved mobilisering kunne bringes opp til full styrke.¹⁹⁰⁾ Den uvilje som skulle dukke opp mot å forlegge ytterligere styrker utenfor landets grenser på dette tidspunkt, hadde klar sammenheng med at de ble stående nærmest alene da Norge trakk seg ut.

Hvor kampdyktig var så den norske Tysklandsstyrken? Sammensetningen av selve Brigaden var hele tiden diktert av fire hensyn: 1) å overvåke tyskerne; 2) å skape en kombinert enhet som kunne øves som kombinert brigade; 3) styrken måtte ikke være over ca. 4000 mann; 4) tilgangen på opplærte spesialsoldater måtte motsvare mobiliseringsavdelingenes behov hjemme. Det innebar at hensynet til strid på stedet ikke ble tillagt vekt. Det interessante i vår sammenheng er at endringen i styrkens formål i 1950-51 ikke fikk noen innvirkning på Brigadens organisering. Tvertimot kan man med en viss rett hevde at dens stridsevne på denne tiden ble svekket, som følge av overgangen fra britisk til amerikansk materiell. Det fremtvang en endring i oppsetningene, som gikk ut over stridsevnen. Og fortsatt måtte man basere seg på britiske forsyninger, som hadde romslig med ammunisjon for egne våpen, men ikke for de amerikanske standarder.¹⁹¹⁾

Omformingen i formål, ga imidlertid støtet til et par justeringer med sikte på å styrke stridsevnen. For det første arbeidet man systematisk for å omgruppere avdelingene slik at de geografisk og operativt ble liggende mer hensiktsmessig i forhold til den nye trusel; i løpet av 1951 ble alle avdelingene lokalisert nord for Kiel-kanalen. Samtidig ble selve Tysklandskommandoen endret. I september og oktober 1950 godkjente departementet forslag fra HOK hvor dette sentrale kommando-organ i dekningsstyrken ble tilført et sambandskompani, som kunne holde trådene mellom de enkelte nasjonale avdelinger.¹⁹²⁾

Men alt i alt innebar det at den tre-nasjonale dekningsstyrken forble liten, og ikke særlig stridsdyktig. Og direkte kritisk ble situasjonen da Norge signaliserte at Brigaden skulle trekkes hjem.

7. Spørsmålet om å trekke brigaden hjem

Tysklandsbrigaden var i sitt vesen tenkt som en episode, et instrument for å overvåke «normaliseringen» av Tyskland og bringe landet tilbake til folden. Spørsmålet om å trekke den hjem kom derfor opp hver gang det var utsikt til en umiddelbar rehabilitering av Tyskland.

Men de spesifikke forutsetningene for å trekke styrken ut endret seg over tid. Her kan man øyne to hovedfaser: Frem til midten av 1950 var man primært opptatt av overvåkingsrollen; Brigaden ville bli overflødig og kunne trekkes hjem så snart Tyskland ble rehabilitert og fredsordningen brakt i havn. Det tok lengre tid enn noen kunne ane. I 1950 tilkom den nye dimensjonen, nemlig tanken om et fremskutt forsvar på Kontinentet og etableringen av dekningsstyrken i Schleswig-Holstein. Det innebar at Brigadens rolle ble revet løs fra okkupasjonsoppgaven. Man gikk nå ut fra at den ville bli til Tyskland ble rustet opp og selv overtok hovedbyrden også i Nord-Tyskland. Men også det skulle drøye.

I Tyskland i lengre tid ?

Denne drakampen om tid og form for tysk militær medvirkning førte til at tilbaketrekingen ble hengende i luften. Spørsmålet ble drøftet ved uttallige anledninger, men konklusjonen var den samme: La oss avvente neste diskusjonsrunde om Tyskland.

Parlamentarikerne hadde hele tiden vært opptatt av at styrken måtte hjem, og påtrykningene fortsatte også etter at dekningsstyrken ble etablert. De var lite fortrolige med Hauges «grand design» om at Norge skulle forsvares på de nordtyske sletter og de danske heder. Det var noe utrygt og teoretisk ved det hele.

Våren 1950 tok derfor Stortingets militærkomité opp spørsmålet om å bygge etablissementer hjemme slik at Brigaden kunne trekkes tilbake. Tingmennene bad om at departementet utredet spørsmålet.¹⁹³⁾ Det er uklart hva som kom ut av dette

initiativet, men trolig ble saken liggende på is som følge av Korea-krisen.

Høsten 1950, og i sammenheng med opprustningstiltakene i kjølvannet av Korea, ble spørsmålet aktualisert på ny. Kritikere og skeptikere i alle partier mente det var nødvendig å styrke beredskapet i Nord-Norge. Det ble gjort, men Hauge satset også nå på ekstra innkallelser fremfor å trekke Brigaden hjem. Han ønsket ikke å røre ved Tysklandsstyrken. Da spørsmålet ble tatt opp i den utvidede Utenrikskomitéen den 6. oktober og 13. november 1950, sa forsvarsministeren at det ville være naturlig å avvente et utspill fra dem som nå arbeidet med forsvarsplaner for Nordregionen innen rammen av A-pakten. Og igjen understreket han at Brigaden var en garanti for vårt forhold til Storbritannia. Man kunne heller ikke løpe fra forhistorien, hevdet Hauge - han siktet trolig til at Tysklandsspørsmålet ennå ikke var løst og okkupasjonsoppgaven derfor heller ikke gjort overflødig.¹⁹⁴⁾

Heller ikke de fagmilitære ønsket en rask tilbaketrekning. Hansteen bemerket i et brev til Hauge i november 1950 at HOK var interessert i å beholde Brigaden så lenge øvelsesforholdene der nede var vesentlig bedre enn i Norge. Han nevnte spesielt mangelen på etablissementer.¹⁹⁵⁾ De fagmilitære var på det rene med at det ville ta tid å gjøre de nødvendige forberedelser hjemme; nå etter Korea sto opprustningsoppgavene formelig i kø for å bli løst. For å bøte på beredskapsproblemet kom man imidlertid tilbake til tanken om å utdanne deler av Brigaden i Nord-Norge, uten at det kom noe ut av det.

På denne tid, ved inngangen til 1951 og en tid fremover, må Hauge tvertom ha forestilt seg at Brigaden kunne bli i Tyskland i lang tid, som en del av et fremskutt forsvar for å møte hovedangrepet mot Nordregionen lengst ute, og som ledd i en bred arbeidsdeling innen Pakten, der USA og Storbritannia påtok seg et vesentlig ansvar for å dekke Norge på sjø- og luftsiden. Man kan utlede det fra en rekke utsagn og utspill han foretok i denne tiden. Høsten 1951 ble imidlertid dette ambisiøse konseptet modifisert igjen. I et brev til HOK 4. august 1951 fremholdt Hauge at det var rimelig å anta at SHAPE/AFNE (Nordkommandoen) ville avløse Brigaden med tyske styrker. Brigaden representerte en for stor belast-

ning for den norske hær, fremholdt Hauge, som i fortsettelsen avslørte noen av de tanker man hadde gjort seg tidligere: På norsk side vil det under disse omstendigheter være naturlig å basere seg på at Tysklandsbrigaden «*ikke blir av så lang varighet som en gikk ut fra for noen tid siden*». (Min uth.). I planleggingsøyemed burde man derfor basere seg på at siste kontingent sluttet høsten 1952 eller våren 1953.¹⁹⁶⁾ Hauge må altså forut for dette ha forestilt seg at Brigaden ville bli i Tyskland ut over våren 1953. Hvorfor vet vi ikke. Kanskje tvilte han på at Tyskland ville bli rustet opp med det første; eller var det fordi Brigaden kunne spille en rolle i Schleswig-Holstein selv etter en tysk remilitarisering? Kanskje var det en erkjennelse av at Norge ikke evnet å ta styrken hjem de første årene? Mye tyder på at Hauge - i likhet med de aller fleste - trodde at Tyskland ville få sin hær ganske raskt, og det taler til fordel for de to andre hypotesene.

Krav om tilbaketrekning fra uventet hold

Det nye i situasjonen høsten 1951 var at Tysklandsbrigaden og alle gode grunner for å opprettholde den måtte vike for hensynet til det nasjonale beredskap. På denne tid stilte forsvarsplanleggerne i NATO nye krav til Norge om økt forsvarsinnsats, men i motsetning til tidligere erkjente de at beredskapskravene forutsatte at Brigaden sto i Norge. Viktige impulser til å trekke styrken hjem kom derfor utenfra.

Tilbaketrekning ble foreslått av sentrale personer som Montgomery og Thorne og av Harriman-komitéen. Feltmarskalk Montgomery, som var utnevnt til vise-SACEUR, tok opp saken under et besøk i Norge i 1951. General Thorne, som hadde hatt i oppdrag å analysere deler av vårt forsvar i egenskap av britisk rådgiver i 1950, vendte tilbake høsten 1951, nå som SHAPes mann. Thorne fremla en interimrapport 21. august og en endelig vurdering den 15. oktober. Her foreslo han tilbaketrekning fra mai 1952. Briten la vekt på beredskapshensynet og behovet for å styrke hærens kvalitet.¹⁹⁷⁾ Harriman-gruppen, også kjent som TCC-komitéen, ble oppnevnt på rådsmøtet i Ottawa i september 1951 for å skissere et realistisk forsvarsopplegg for alliansen hvor man tok

hensyn både til militære behov og økonomiske begrensninger. Komitéens anbefalinger, som dannet grunnlaget for de ambisiøse og urealistiske Lisboa-målsettingene av februar 1952, foreslo at det av beredskapsmessige grunner var nødvendig å opprette to stående brigader i Norge. Brigaden burde derfor trekkes hjem høsten 1952.¹⁹⁸⁾ Sjefen for Nordkommandoen, admiral Sir Patrick Brind, hadde til da gjort store anstrengelser for å overbevise nordmennene om at Brigaden måtte bli i Tyskland. Høsten 1951 godtok han imidlertid Thornes argumentasjon, men anbefalte at tilbaketrekningen utsto til våren 1953, hva som også ble tilfellet. Også general Ridgway lot seg overbevise.¹⁹⁹⁾

Norge hadde høsten 1951 ikke gjort noen spesielle forberedelser med sikte på å få Brigaden hjem. Beredskapsproposisjonen som ble fremlagt i mars 1951, skisserte et byggeprogram i Nord-Norge, men man hadde ikke tatt hensyn til at Brigaden skulle hjem; forslagene var ikke engang omfattende nok til å dekke de øvrige byggebehov.²⁰⁰⁾ På bakgrunn av forslagene fra Montgomery og Thorne foreslo Hauge i sjefsnemnda 2. august at man burde legge en langtidsplan med sikte på at Brigaden ble trukket hjem f.eks. høsten 1952 eller våren 1953. Nemnda diskuterte spørsmålet om å forlegge styrken til Nord-Norge, men kom til at kapasiteten der ikke var tilstrekkelig utbygget. Hauge mente at en i Nord-Norge burde basere seg på en mer regulær styrke på Bardufoss i tillegg til øvingsavdelinger på Setermoen - altså vervede styrker.²⁰¹⁾ Møtet viser at Norge ikke var noen pådriver for å få Brigaden raskt hjem, og alternativet Nord-Norge var ingen selvfølge.

Selv om forsvarsplanleggerne nå var kommet til at styrken naturlig hørte hjemme i Norge, sto Norge uforberedt og evnet ikke å huse styrken. Dette situasjonsbildet blir bekreftet av en samtale like etter mellom den britiske militærattasjé i Oslo og den nettopp avgåtte sjefen for Forsvarsdepartementets A-paktkontor, Sivert Nielsen. Ifølge Nielsen hilste Hauge forslaget fra Thorne velkommen, fordi det bøtet på et problem som lenge hadde plaget Stortinget og offentligheten; dette at «the flower of Norway might well be caught, should an emergency arise, outside the country with but little hope of return». Men Hauge mente også, fortsatt ifølge Nielsen, at denne

militære årelatingen av Schleswig-Holstein måtte erstattes, og da mest sannsynlig med tyske styrker. Særlig ville danskene sette mye inn på det. Betydelige forberedelser måtte også gjøres hjemme i Norge før Brigaden kunne tas hjem. Alt dette ville ta tid. Det var liten utsikt til at det kunne skje i 1952. I et følgeskriv til Foreign Office fremholdt ambassadør Crowe at Hauge åpenbart forsto den politiske skade en tilbaketrekning kunne få for forholdet til Danmark, hvis man trakk seg ut før tyskerne overtok. Crowe mente derfor det var usannsynlig at Thornes forslag om en rask tilbaketrekning ville bli fulgt opp.²⁰²⁾

Senhøstes 1951 var det i realiteten bare tidspunktet for tilbaketrekning som forble uavklart. Ved inngangen til det nye år arbeidet departementet med et nytt og mer ambisiøst forsvarsprogram fundert på anbefalingene fra TCC-komiteén og de senere rådsvedtakene fra Lisboa. Det nye programmet kunne gjøre det mulig å trekke styrken hjem noe tidligere enn hva man hadde gått ut fra tidligere.

I slutten av november 1951 presenterte Regjeringen en forsmak på de nye forsvarsanstrengelsene: Det hastet å komme i gang med enkelte tidkrevende arbeider, og man ba om ekstraordinære fullmakter for blant annet å intensivere bygge- og anleggsprogrammet i Nord-Norge. Forslaget var imidlertid ikke mer ambisiøst enn hva som trengtes for å dekke hærens behov *uten* at Brigaden ble tatt hjem.²⁰³⁾ Den egentlige «Lisboa-proposisjonen» kom først i slutten av april 1952. Først nå hadde brikkene falt på plass: Brigaden ville bli trukket hjem våren 1953. Samtidig tok man sikte på å opprette to stående brigader i Norge, en i sør og en i nord. Den siste fikk prioritet.

Tilbaketrekningen ble begrunnet i en ny forståelse av de nasjonale beredskapsbehov: «Det er uforsvarlig å forlate oss på vårt tradisjonelle «mobiliseringsforsvar» i så høy grad som vi har gjort hittil. Vårt forsvar må, som en varig ordning, ha en kjerne av stridsklare velorganiserte styrker som består i fred. Den trusel vi står overfor er stridsklare oppsatte avdelinger av betydelig størrelse. Det er derfor først og fremst egne stridsklare styrker som kan fange opp de styrker som utgjør den militære trusel». Situasjonsforståelsen var med dette dramatisk endret sammenliknet med våren 1948 og høsten

1950, da man valgte å la Brigaden bli i Tyskland og søkte å dekke de hjemlige beredskapsbehov ved ekstra innkallelser. Nå ble det stilt helt andre krav til både størrelse og kvalitet for å møte et lynangrep.²⁰⁴⁾ Om man spente buen for høyt, skal ikke drøftes her. Det sentrale for oss er at de nye krav til styrke og «standards of readiness» forutsatte at Brigaden sto på norsk jord.

Våren 1953 ble altså Brigaden trukket hjem. Samme sommer tok planene for Brigaden i Nord-Norge form. Rent strategisk var det en direkte sammenheng mellom disse begivenheter. Men praktisk sett var det ingen kontinuitet. Mannskap og materiell fra Tyskland ble spredd på de enkelte avdelinger hjemme. Leif C. Rolstad, som var bataljonssjef i den siste Tysklandsbrigaden og den første sjef i Nord-Norge, ble våren 1953 tildelt andre oppgaver, før han ut på sommeren ble bedt om å påta seg oppgaven i nord. Her begynte han på bar bakke.²⁰⁵⁾ Man øyner her en parallell til omformingen av Tysklandsbrigaden i 1950-51: Det ble utformet storstilte strategiske planer som i meget liten grad ble styrende for den praktiske organiseringen. Det skyldtes til dels en organisasjonskrise, som oppsto som følge av den kraftige opprustningen i kjølvannet av Korea-krisen.

Norske fagmilitære ga da også uttrykk for at Tysklandsstyrken ble trukket hjem for tidlig på grunn av de manglende forberedelser i Nord-Norge. Den siste sjefen for Tysklandskommandoen, generalmajor Bjørn Christophersen, mente man burde ha drøyet et år.²⁰⁶⁾ General Hansteen har i et tilbakeblikk dvelt ved et annet og langt mer grunnleggende problem: Tilbaketrekningen innebar at forsvaret i sør ble svekket, fordi man ikke maktet å sette opp en hel brigade i Sør-Norge, og fordi man generelt diskonterte på en for rask oppbygging av det vest-tyske forsvar.²⁰⁷⁾ Men det var et enda større problem for Danmark.

Dansk krav om erstatningsstyrker

Deler av det sikkerhetspolitiske etablissement i London var umiddelbart kritisk til den norske tilbaketrekningen. Det kom som en ubehagelig overraskelse for mange britiske byråkrater

at to av deres egne, Montgomery og særlig Thorne, foreslo å bryte opp Tysklands-avtalen. I første omgang trøstet man seg med at en slik tilbaketrekning umulig kunne gjennomføres på kort sikt, og at nordmennene også var innforstått med det, både fordi Norge ikke kunne å huse avdelingen og fordi vest-tysk opprustning ennå måtte ta tid. På den annen side erkjente også Foreign Office snart at tiden var i ferd med å løpe fra dette Tysklandsarrangementet. De mishagsytringer man var vitne til høsten 1951 følges derfor ikke opp året etter i forbindelse med de praktiske forberedelser til utfasing av Brigaden.²⁰⁸⁾

Verre var det for danskene. Skandinavene hadde hatt en ambisjon om å sette opp en divisjon ved inngangen til Danmark. Det ble bare 6000 mann i første omgang, og nå forsvant 4000. Det avfødte en misnøye som også rettet seg mot Norge. Da danskene våren 1952 ble kjent med at Norge og NATO forhandlet om en tilbaketrekning, tok forsvarsminister Harald Petersen kontakt med Oslo, som resulterte i to topp-møter mellom de to lands sikkerhetspolitiske ledelse. Danskene forsøkte å vinne gehør for det på mange måter pavlovske syndrom i dansk utenrikspolitikk, nemlig ønsket om en parallell-kjøring med Norge: De to lands styrker burde trekkes ut samtidig, foreslo danskene.²⁰⁹⁾ På kort sikt ville det ført til at tilbaketrekningen ble stilt i bero, inntil man fant andre løsninger på dekningsproblemet - og kanskje var det hensikten.

Den ikke-sosialistiske danske regjering innså snart at nordmennene ikke lot seg rokke, og presset mot Oslo avtok. Våren 1953 gjorde imidlertid den danske sosialdemokratiske opposisjon et noe underlig fremstøt. Hans Hedtoft henvendte seg til sine partikolleger i Oslo og utbad seg en forklaring på hvorfor danskene ikke var blitt tatt med på råd før Brigaden ble trukket ut. Utspillet synes noe påfallende i lys av de dansk-norske kontaktene ett år tidligere. Det skyldtes kanskje at den danske opposisjon ikke var blitt holdt løpende orientert. Men det er mer sannsynlig at det skyldtes den plutselige sosialdemokratiske interesse for dette spørsmål ved inngangen til 1953 - først da ble saken for alvor stilt på opposisjonspartiets dagsorden.

Norge hadde imidlertid ikke dårlig samvittighet. Hedtoft

fikk den 3. mars 1953 et skarpt svar fra utenriksråd R.B. Skylstad på vegne av statsminister og fungerende utenriksminister Oscar Torp: Danskene hadde naturligvis vært underrettet hele tiden, uten å ha gjort innvendinger. Om danskene i tide hadde bedt om at hjemsendelsen ble utsatt, ville en slik anmodning blitt overveiet med all mulig velvilje, uten at man nå kunne antyde noe om utfallet. Brevet sluttet: «Jeg håper at disse opplysninger vil være tilstrekkelige til å vise at den norske regjeringens opptreden i denne sak har vært helt loyal på alle måter. Vi ville være bedrøvet om en annen oppfatning skulle gjøre seg gjeldende i Danmark».²¹⁰⁾

Det sosialdemokratiske intermesso kom et år for sent. Den danske regjering erkjente allerede i 1952 at Norge sto fast. Den tok derfor kontakt med NATO for å få erstatningsstyrker. Det ble innledningen til en heftig og langvarig tautrekning som involverte en rekke land og som grep inn i en serie problemfylte spørsmål. Sett fra dansk side gjaldt det å sikre et størst mulig bidrag utenfra til en lavest mulig pris. Norge var enig, men syntes at København nok burde øke sitt eget forsvarsbidrag ved inngangen til Danmark. Her var briter og amerikanere enda mer pågående. De nølte overfor tanken om å plassere egne styrker i Nord-Tyskland, men smakte på forslaget i håp om å få danskene på gli i andre og langt viktigere sikkerhetspolitiske spørsmål. Men også tyskerne hadde et ord med i laget, man diskuterte jo disposisjoner på tysk jord; og enda verre: Man drøftet danske ønskemål om å plassere styrken i det nasjonalpolitisk betente Schleswig-Holstein. Her var det ikke lett å gjøre alle til lags.

Tomrommet i Schleswig-Holstein ble vurdert som et kort-siktig problem i påvente av tysk opprustning. Først da ville det være mulig å stable på bena en dekningsstyrke her som virkelig monnet. De tentative forsvarsplaner som ble skissert for Vest-Tysklands vedkommende tidlig på femti-tallet var basert på at tyskerne satte opp hele fire divisjoner i Nord-Tyskland, herav 1 divisjon i tilknytning til Danmark. I lys av denne styrkeinnsatsen bleknet krangelen om norske og danske bidrag på bataljons- eller i beste fall brigadenivå.

Problemet var at den tyske opprustningen tok tid. I mellomtiden lå inngangen til Danmark mer eller mindre åpen. Det var militært viktig å demonstrere vilje til suverenitetshevdel-

se, og det var fremfor alt viktig å demonstrere overfor desillusjonerte dansker at Pakten brydde seg om dem.

De fagmilitære på toppen av NATO-pyramiden måtte imidlertid også ta hensyn til de militære realiteter: I en tid med uhyre knappe militære midler, gjaldt det å konsentrere avdelingene og bruke dem hvor det monnet. I et slikt perspektiv og ut fra en streng militær prioritering falt dekningsstyrken dårlig ut.

NATO var raskt ute med å reise krav om økte danske bidrag til området. Man øynet en løsning fordi danskene i kjølvannet av Korea-krisen hadde satset betydelige summer på forsvaret og satt opp nye stående avdelinger. Det ble derfor i høy grad en tautrekning om hvor man skulle forlegge de nye beredskapsstyrkene.

Saken ble drøftet på et møte i København den 25. januar 1952. De allierte foreslo at Danmark erstattet den norske Brigaden fullt ut på egen hånd.²¹¹⁾ Kort tid etterpå gjorde admiral Brind ved Nord-kommandoen et utspill overfor Eisenhower, som avfødte en henvendelse fra SACEUR til statsminister E. Eriksen den 12. april: Den nye danske brigade, som nå var under oppsetting, burde plasseres i Husum i Schleswig.²¹²⁾ I juli 1952 kom så en offisiell henvendelse fra den nye SACEUR, general Ridgway, som han fulgte opp i oktober.²¹³⁾ Parallelt med dette søkte britene å bevege København; i desember 1952 ble spørsmålet drøftet mellom den britiske utenriksminister og hans danske kollega, Ole Bjørn Kraft, under et møte i Paris.²¹⁴⁾ Samme Kraft ble igjen forsøkt overbevist av general Ridgway i Paris i slutten av januar 1953.²¹⁵⁾

Disse uttallige forsøk vitner om at saken sto i stampe, ikke minst på grunn av skepsis i det danske sosialdemokratiet. For å løse knuten tok derfor Brind et personlig initiativ overfor opposisjonsledelsen våren 1953, men møtte en kald skulder.²¹⁶⁾ Det stundet til valg i Danmark, og det førte til at posisjonene ble enda mindre fleksible. Derfor satte man på NATO-hold nå sin lit til at den borgerlige regjeringen kunne skjære igjennom etter valget.²¹⁷⁾

Men valget brakte sosialdemokratene til makten, og det var en sterkt medvirkende årsak til at den danske styrken ikke ble økt. Avdelingen i Holstein utgjorde i mars 1956 17-1800

mann. Det innebar status quo, og den forble uendret til Bundeswehr overtok ansvaret i april 1958 og danskene kunne trekke seg helt ut av Nord-Tyskland. Det danske ansvar for Nord-Tyskland ble imidlertid ikke oppgitt fullt ut, noe som kom til uttrykk i det nære samarbeidet med tyskerne og etableringen av Enhetskommandoen i 1961-62.

Danskene var fra begynnelsen av åpen for tanken om å øke sitt engasjement, men de stilte betingelser. Det viktigste kravet var at også andre land måtte bidra. I de forhandlinger som nå kom igang, ble tanken om såvel kanadiske, hollandske som franske styrker drøftet. Det mest seriøse alternativ var imidlertid en sterkere britisk satsning. Da spørsmålet ble aktualisert i 1952, var Storbritannia bare representert med sitt «armoured car regiment» i Neümunster. Det var for smått, mente danskene. Det de ikke visste, men kanskje ante, var at britene nå primært ikke var opptatt av å øke sitt bidrag, men tvertom trekke også denne avdelingen ut.

Britene hadde hele tiden betraktet bidraget som midlertidig. Tanken om tilbaketrekning fikk imidlertid forsterket aktualitet som følge av den totale gjennomprøving av det britiske forsvarskonsept rundt 1952. Det sentrale policy-dokument «Defence Policy and Global Strategy», som ble utformet i juni 1950, ble nå drastisk revidert gjennom planprosessen «radical review» og tilpasset atomalderen og de sterkt begrensede britiske økonomiske midler. Doktrinen ble fundert på atomvåpen og avskrekking. Endog engasjementet i Tyskland ble prøvet, men i siste instans fastholdt. Men det innebar at det var påkrevet å begrense og konsentrere den konvensjonelle kapasiteten. Kravet om tilbaketrekning fra Holstein i 1951-53 må sees også i det lys.

I november-desember 1951 henvendte sjefen for BAOR, general J. Harding, seg til SHAPE via Nordkommandoen og ba om at styrken innen 1. juli 1952 ble tatt ut av Nordregionens område, ført tilbake til the Northern Army Group med oppgaver i tilknytning til Rhin-linjen og erstattet med lokale styrker. SHAPE var motvillig, og ønsket ikke å fastsette noe bestemt tidspunkt for ommøbleringen. Så skjedde ingenting før Harding, nå som sjef for Generalstaben, tok opp igjen saken overfor sjefsnemnda 2. desember 1952 med forslag om at britene reiste spørsmålet i SHAPE.²¹⁸⁾ Sjefsnemnda var

enig, men forslaget møtte på nyåret 1953 motbør fra Foreign Office. I et møte 15. januar understreket de fagmilitære at avdelingen sto på feil sted, og plasseringen var forbundet med store forsyningsmessige problemer - i klarspråk at russerne kunne avskjære forbindelsen vestover i tilfelle krig. Foreign Office var derimot opptatt av de svære politiske og psykologiske konsekvenser, og fryktet at det for alvor ville overbevise danskene om at det ikke var noe hjelp å få fra vest og at Danmark ville bli oppgitt. Et kompromiss ble tømret ut, basert på dette politiske hensyn: Man anmodet SACEUR om å forberede tilbaketrekning innen 1. januar 1954. Antakelig regnet britene med at tyskerne kunne tre inn før den tid, i det minste at en slik erstatning ville være like om hjørnet.²¹⁹⁾

Men SACEUR vek tilbake for dato-politikken; tilbaketrekningen måtte bero til danskene eller tyskerne kunne overta rollen.²²⁰⁾ Britene aksepterte det i denne omgang. Først i 1957 dukket saken opp igjen for alvor, og nå besluttet London å trekke avdelingen ut i april 1958. På det tidspunkt var SACEURS forutsetning i ferd med å innfris; tyskerne overtok ansvaret.²²¹⁾

Danskene var åpenbart orientert om de britiske ønsker om å trekke seg ut, men ante knapt dybden og alvoret i kravet. Derfor arbeidet de også ut fra overdrevne forestillinger når det gjaldt mulighetene til å oppnå en *økning* i de britiske satsninger.

Den danske linjen kom til uttrykk allerede i svaret på det første utspillet fra SHAPE i 1952; København ville bidra med en større styrke, men bare under forutsetning av at også andre deltok.²²²⁾ Saken ble nå drøftet inngående ved flere anledninger mellom forsvarsminister Harald Petersen og admiral Brind, men uten synderlig fremgang. I sitt svar på SACEURS offisielle henvendelse i juli 1952 utdypet Petersen det danske standpunkt: Tilbaketrekningen av den norske brigaden ville bety en svekkelse av både Jylland og Nord-regionens forsvar. Hvis de allierte kunne fylle tomrommet etter nordmennene, var danskene på sin side beredt til å søke politisk tilslutning til en dansk styrke på 4000 mann.

Men SACEUR var negativ, på alliert hold hadde man ingen styrker å avse, fremholdt Ridgway.²²³⁾

Trass i sterk motbør, fortsatte danskene å presse saken.

Hele sakskomplekset ble gjennomdrøftet på en større rundbordskonferanse i det danske forsvarsministerium i midten av november 1952, hvor også nordmennene deltok.²²⁴⁾ I løpet av november utarbeidet Forsvarsministeriet planer for å utvide styrken og legge den til Schleswig-Holstein.²²⁵⁾

Men ved inngangen til 1953 ble den danske posisjonen mer steil. Anført av et aggressivt sosialdemokrati i opposisjon, krevde man med tyngde at allierte styrker måtte medvirke. Ett av forslagene som nå ble drøftet, gjaldt stasjonering av en britisk infanteribataljon i Danmark. Samtidig ble utsiktene til en dansk satsning mer uviss. I disse forhandlingene spilte de ut to kort med betydelig rekkevidde. For det første la danskene økt vekt på å forlegge sin styrke i det nasjonalpolitisk betente Sør-Schleswig, og ikke i Holstein, hvor Det danske Kommando lå. Men da pådro man seg tyskernes vrede. Det andre kortet var mer virkningsfullt: Danskene ville godta at amerikanske fly ble stasjonert i landet i fredstid, forutsatt at de allierte bidro til dekningsstyrken.

Bakgrunnen var et tilbud om å stasjonere 2-3 allierte wings på flyplassene Tirstrup og Vandel med Karup som alternativ og en wing i Schleswig. Det mest seriøse forslag gjaldt amerikansk basering, men også stasjonering av en britisk wing ble drøftet. Sett fra NATOs side var en slik basering absolutt påkrevet for å gi substans til den såkalte Mellomlange forsvarsplanen, og de satte meget inn på å få overtalt danskene. Dette visste danskene å utnytte. Spørsmålet var om de allierte ville yte en mindre konsesjon - et lite bidrag til dekningsstyrken - mot å bli innrømmet fredstidsbasing. Koplingen innbød til dansk optimisme; de allierte begynte nå for alvor å vurdere hvorvidt de kunne avdele hærstyrker til dekningsstyrken.

Den gunstige forhandlingsposisjonen ble imidlertid underminert på grunn av steil sosialdemokratisk opposisjon hjemme. Regjeringens plan om å øke styrken i Tyskland til 4000 mann ble drøftet med representanter for sosialdemokratiet 4. desember 1952. Opposisjonspartiet unnvek å forplikte seg, men godtok at regjeringen forhandlet videre med NATO for å få klarlagt kasernemulighetene i området.²²⁶⁾ Men da spørsmålet kom opp i Det udenrigspolitiske Nævn den 13. januar 1953 var det klart at det parlamentariske grunnlaget for fort-

satte forhandlinger langs regjeringens opplegg holdt på å rakne. I en erklæring fra den sosialdemokratiske riksdagsgruppen den 23. januar ble partiets endelige og definitive posisjon formulert også offentlig: Man avviste en økning av det danske bidraget; først hvis de allierte bidro, ville det foreligge en ny situasjon og en dansk ekstrasatsning ville bli *overveiet* på ny. Samme dag fremla forsvarsminister Petersen en erklæring som tydelig markerte at Regjeringens parlamentariske grunnlag var truet, og han så seg tvunget til ikke å forplikte regjeringen.²²⁷⁾

Ut fra en inneklemt forhandlingsposisjon gjorde regjeringen enda et forsøk på å bevege Alliansen til å stille styrker til disposisjon. Utenriksminister Kraft drøftet saken med Ridgway i Paris den 30. og 31. januar 1953. Generalen ble satt under et sterkt press, sa seg beredt til å foreta nye sonderinger, men ga forøvrig ingen løfter. Det var britene som disponerte de aktuelle styrkene, og Ridgway henvendte seg derfor til sjefen for BAOR, general Gale. Men briten sa nei. Han fikk full støtte i War Office og den britiske sjefsnemnda. Derfor ble det nok et nei fra SACEUR, og den danske utenriksminister ble orientert den 7. februar. Det ble imidlertid understreket at denne beslutningen var tatt på militært grunnlag.

Saken ble drøftet på ny i den britiske sjefsnemnda 9. februar på bakgrunn av en henvendelse fra SACEUR til Air Ministry om britiske styrkedelinger til det allierte forsvar for 1954. Kunne britene tenke seg å stasjonere en wing i eller nær Danmark? I sjefsnemnda var man kritisk til det ut fra militære betraktninger. Bare de maritime interesser ønsket å holde døren åpen fordi et slikt bidrag var viktig for kampen om Østersjøen og utløpene. I dette møte drøftet man også det seneste forslag til stasjonering på landsiden, nemlig tanken om en britisk infanteribataljon i Danmark. Nemnda gjentok sin skepsis. Møtet viste imidlertid at Foreign Office ønsket å strekke seg langt. Ifølge utenriksdepartementets mann på møtet mente utenriksministeren at man måtte søke å komme frem til et positivt svar: Det stundet mot valg i Danmark, og et positivt svar kunne være en nyttig håndrekning til den danske regjering. Det ville demonstrere britisk interesse i det danske problem; et britisk bidrag ikke bare på landsiden, men også på luftsiden kunne gi det eksterne bidraget et alliert preg

og dermed nedtone islettet av et dominerende amerikansk nærvær. Britene var på dette tidspunkt kjent med at lord Ismay var innstilt på å ta saken opp i NATO-rådet. De fagmilitære foretrakk derfor å avvente denne behandlingen før man nok en gang utbasunerte sin skepsis overfor København.

Før saken kom så langt, ble den tatt opp i Standing Group den 11. februar. Her ble det et nytt nei; det var ikke rom for et alliert bidrag til dekningsstyrken.²²⁸⁾

På dansk side ble saken tatt opp igjen i Det udenrigspolitiske Nævn den 12. februar. Det er uklart om danskene på den tid kjente til Standing Groups beslutning. Trolig gjorde de det. Men regjeringen håpet fortsatt på en utvei, blant annet ved å overbevise sosial-demokratene om å vise generøsitet når det gjaldt et dansk bidrag. På dette møte sa imidlertid opposisjonen nei for annen gang. Dermed røk regjeringsplanen.²²⁹⁾ Forsvarsminister Harald Petersen var frustrert og fortvilet, og bad på vårparten om å få tre ut av kollegiet, men bøyde seg for statsministerens ønske om ikke å foreta en slik ommøblering forut for høstens valg.²³⁰⁾

Var så alle muligheter uttømt? Nei, mente regjeringen. I forhandlingene med NATO betonte man nå meget sterkere sakens *politiske* dimensjon og spørsmålet om Alliansens troverdighet. Utenriksdepartementene i Vest ble interpellert på det grunnlag, og saken ble forsøkt tatt opp i NATO-rådet. Samtidig ble forhandlingskortet fredstidsstasjonering kjørt frem med større tyngde; her var det sosialdemokratene som gikk i bresjen. På partikongressen i juni 1953 fremholdt Hedtoft at flystasjonering ville ha en tvilsom verdi så lenge NATO ikke hadde den fornødne hærstyrke og panserutrustning for å dekke Schleswig-Holstein. Utenriksminister Kraft fulgte opp i en tale 28. juni, hvor han tydelig koplet plassering i Schleswig sammen med flybasering. Men i motsetning til Hedtoft understreket han at danskene hadde et ansvar og derfor burde delta, hvis en alliert styrke kunne stables på bena. I samtaler med den nye SACEUR, general Gruenther, i København 29. august fremholdt han at ihvertfall regjeringen var beredt til å øke sin Tysklandsstyrke til 4000 mann, men han hadde vanskelig for å forstå at de allierte ikke kunne bidra i større grad i Schleswig. Danskene smakte også fortsatt på tilbudet om to wings.²³¹⁾

Med den sosialdemokratiske valgseieren var det klart at de danske posisjoner ville bli mer steile. I en samtale med den britiske ambassadør i København i midten av november sa statsminister Hans Hedtoft at han godt kunne forstå at NATO presset på for at danskene skulle øke sitt forsvarsbidrag. Men han kunne ikke forstå dem når de gikk inn for flybasering, men lot sørflankens landside ligge udekket. «It was like setting up a lightning conductor without any earthing connections».²³² Hele spørsmålet ble nå liggende på is, og der ble det værende helt til avklaringen i 1958, da tyskerne overtok hovedansvaret for området og inngangen til Danmark.

Støttespillere og opponenter

Hvorfor lyktes ikke den danske regjeringens fremstøt? Det fantes opposisjon både ute og hjemme, om enn av ulik karakter. De mest ubøyelige var utvilsomt sjefen for Rhin-arméen og deler av det britiske militære etablissement, men i enda høyere grad USA. En rekke sentrale aktører var våren 1953 på gli og antydte at styrken burde få tilført en alliert enhet. Men USA sa nei.

Opptakten ble gjort i en rapport fra the Joint Strategic Survey Committee til den amerikanske sjefsnemnda den 2. mars 1953. komitéen sa et klart nei til hva man definerte som en politisk begrunnet omplassering. Alliansens knappe ressurser måtte prioriteres strengt ut fra militære kriterier. Dagen etter sluttet sjefsnemnda opp om dette, og den 10. juli fastslo den amerikanske forsvarsminister i et memorandum, etter å ha innhentet råd fra State Departement, at deployering på ikke-militært grunnlag ut fra indre politiske hensyn måtte avvises. Det kunne bare skje i ekstreme tilfeller, og da måtte det være opp til NATOs Råd å foreta en totalbedømming.²³³⁾

Amerikanerne hadde en god støttespiller i BAOR-sjefen, som satt på de aktuelle styrkene. Han fikk ryggdekning i War Office og i den britiske sjefsnemnda, som betonte de militære imperativ og fryktet for ekstra økonomiske byrder i en tid da hele forsvarskonseptet var i støpeskjeen for om mulig å redusere forsvarsutgiftene.²³⁴⁾

Men selv de mektige militære sjefer i nemnda kom på gli.

Det ble gjort i erkjennelsen av at problemet var politisk bent, og fordi Danmark våren og sommeren 1953 maktet å stable på bena en bred allianse med klare *sympatier* for sin sak. Foruten Norge besto denne grupperingen av Nordkommando-sjefen; admiral Brind, av Foreign Office og en pågående britisk ambassadør i København, av NATOs generalsekretær, lord Ismay og selveste SACEUR. Felles for dem var at de erkjente behovet for et alliert bidrag for å kunne håndtere et mangfoldig «dansk problem». De forventet alle at danskene deltok i styrken, og de aller fleste av dem mente at det danske bidrag måtte komme først.

Fleksibiliteten på vestlig side bunnet i en tro på at innrømmelser, et symbolsk bidrag til forsvaret av Danmark, kunne gi vesentlig større uttelling på andre områder. Rent praktisk håpet man at danskene ville øke sitt bidrag til dekningsstyrken. Man måtte for enhver pris unngå at det danske elementet ble trukket hjem til moderlandet; danskene truet til tider med det, og de allierte fryktet det enda mer. En alliert gestus i Nord-Tyskland kunne kanskje også gjøre danskene blidere stemt overfor tanken om 18 måneders tjenestetid, og bane vei for allierte flystyrker i landet alt i fredstid.

Det er uklart hvor aktivt lord Ismay engasjerte seg i spørsmålet. I den første runden i februar 1953 arbeidet han imidlertid for å få saken inn for ikke bare Standing Group, men også Rådet, for på den måten å sette den inn i et overordnet politisk perspektiv. Sannsynligvis bestrebet han seg på å få til et kompromiss, noe som kjennetegnet britenes alminnelige holdning utover våren. Britene hadde alt i februar signalisert at døren fortsatt sto på klem.²³⁵⁾ Selv den britiske sjefsnemnda antydte i april 1953 visse symbolske innrømmelser for å berolige danskene; den kunne tenke seg å stille en liten styrke til disposisjon på grunn av sakens politiske betydning.²³⁶⁾

Sjefsnemndas signal var i stor grad et resultat av press fra andre instanser, særlig Foreign Office - som i sin tur ble utsatt for sterke påtrykninger fra London-ambassadøren i København. Han etterlyste en utstrakt arm for å styrke danskens vaklende moral og for å få fart på forsvarsanstrengelsene. Flybasingen ville bli avvist hvis allierte styrker ikke ble satt inn på landfronten i sør, hevdet han.²³⁷⁾

Også admiral Brind talte Danmarks sak, både overfor

NATO og i London. Hans velvillige syn var også kjent for offentligheten.²³⁸⁾ I møter med den britiske nemnda i slutten av april 1953, understreket sjefen for Nordkommandoen at tilbaketrekningen av den norske brigaden hadde hatt en ødeleggende virkning på danskenes moral. Det var derfor politisk-psykologisk - og ikke så mye militært - viktig å stable på beina en alliert brigade for innsats i den Jyllandske dekningsstyrken. Det fremgår av referatet fra møtet at også SACEUR, general Ridgway, hadde myket opp sin posisjon; han hadde personlig informert Brind om at han erkjente den store politiske betydning av en slik alliert styrke. Spørsmålet ble sett i sammenheng med fly-stasjoneringen.²³⁹⁾ Utpå høsten 1953 uttalte hans etterfølger, general Gruenther, ved flere anledninger - også overfor danskene - at han ennå ikke hadde oppgitt muligheten av å komponere en alliert styrke. Men slike forsterkninger måtte følge etter danske, ikke omvendt.²⁴⁰⁾

Hvorfor lyktes så ikke danskene med sin plan? Primært fordi den danske regjering ikke lyktes i å skape et bærekraftig parlamentarisk flertall for tanken om at Danmark måtte gå i bresjen og øke sitt bidrag først. Dertil virket den generelle endring i NATOs strategiske tenkning i Danmarks disfavour: Vi beveget oss nå for alvor inn i en tid da doktrinene ble omprøvet, med økt vekt på atomforsvar og konsentrasjon av de konvensjonelle styrker - trolig på bekostning av flankene. Det spilte nok også inn at danskene ønsket å få denne dekningsstyrken forlagt i Sør-Schleswig fremfor Holstein, og dermed pådro de seg tyskernes vrede.

Danmark krevde etter krigen en administrativ adskillelse av Sør-Schleswig og opprettelse av en egen tysk delstat for å sikre den danske minoritetens rettigheter. På samme tid var det overordentlig viktig å få redusert antallet østtyske flyktninger i Schleswig-Holstein. De følte som en trusel mot den tidligere balansen mellom tyskere og dansker.

Danmark kjempet hardt, men forgjeves for en administrativ avsondring da Tysklandsspørsmålet kom i støpeskjeen i 1948-49. De fikk imidlertid fastslått en del sentrale rettigheter for sine nasjonalitetsbrødre gjennom Kiel-erklæringen av september 1949. Ved inngangen til 50-tallet ble imidlertid tysk politikk i Nord-Tyskland mer aktivt nasjonalistisk, og først fra midten av tiåret bedret naboforholdet seg.²⁴¹⁾

Danske ønskemål om at Tysklandskommandoen måtte få sitt tyngdepunkt i Sør-Schleswig behaget derfor ikke tyskerne. Danmark hadde prøvd å få styrken forflyttet dit allerede i 1948, men måtte den gangen ta til takke med Holstein. Norge inntok Schleswig. I 1952-53 bød det seg en ny anledning. Men denne gangen kom initiativet utenfra; det var admiral Brind som fikk snøballen til å rulle, i en henvendelse til Eisenhower: Ekstra-styrkene fra Danmark burde av militære grunner forlegges til Husum i Schleswig-Holstein. Slik fortolket ihvertfall SACEUR fremstøtet. Han godtok Husum og henvendte seg 12. april 1952 til den danske statsminister med denne beskjed, men understreket at det påla danskene et ekstra ansvar for å unngå uro i nasjonalitetsspørsmålet.

Senere viste det seg at Eisenhower hadde misforstått Brind. Sjefen for Nordkommandoen hadde åpenbart tenkt seg at bare hovedkvarteret og visse administrative funksjoner ble lagt til Sør-Schleswig. Men da det ble kjent, var stor skade alt skjedd; partene hadde formulert steile standpunkter og gått i skyttergravene. Der ble de i lengre tid. Selv Brinds mini-løsning ble vanskelig å svelge.²⁴³⁾

Tyskerne kunne ikke godta Husum-alternativet, og de hadde gode støttespillere i Foreign Office og britenes Høykommisær i Tyskland. Disse ville for enhver pris unngå å provosere tyskerne i en tid da man drøftet det langt viktigere spørsmål om vesttysk militær integrasjon i Vestblokken.

I et notat av 10. mai 1952, etter samtaler med britiske militære og representanter for regjeringen, bemerket Eisenhower at alvorlige tyske innvendinger var fremkommet mot alternativet Husum. Eisenhower var meget opptatt av å hale i land en tysk gjenopprustning via det europeiske forsvarsfelleskap EDC. Men nå truet ministerpresidenten i Schleswig-Holstein med å trekke seg i protest hvis Husum ble valgt. «Such a resignation might result in Mr. Adenauer's losing his majority in the Bonn Government and completely tipping the scales against us in the work we are presently doing», mente Eisenhower. Ministerpresidenten ville gjøre hva som sto i hans makt for å legge forholdene fysisk til rette hvis danskene heller satset på Holstein. At spørsmålet var sentralt fremgår også av at Eisenhower, ifølge møtereferatet, «had gone to Germany specifically to see Mr. Adenauer on

this matter». Men Eisenhower forventet at tyskerne var åpne for et kompromiss så snart EDC-saken var løst.²⁴⁴⁾

Da saken ble brakt tilbake til sine rette proporsjoner utpå høsten 1952, strakte ministerpresidenten i Schleswig-Holstein ut en forsonende hånd til danskene; styrken kunne forlegges i Rendsburg nord for kanalen. Det politiske klima i Tyskland ga ham imidlertid stadig mindre spillerom for en kompromiss-politikk. Og spørsmålet var ved inngangen til 1953 i ferd med å låse seg av andre grunner: Den danske regjering vegret seg for i det hele tatt å bidra med nye avdelinger til dekningsstyrken i Schleswig-Holstein.²⁴⁵⁾

Avslutning

Jeg har i denne artikkelen drøftet hvordan den kalde krigen satte sine markante spor på Tysklandsbrigaden: Fra i 1947 å ha som oppgave å overvåke tyskerne og til i 1950-51 å bli en kampstyrke i Schleswig-Holstein med front mot russerne. Det var en vanskelig vandring preget av tvil og strid både her hjemme og med samarbeidspartnerne i Vest.

Hvem drev gjennom denne omformingen av Brigadens rolle? Jeg skal avslutningsvis dvele ved dette spørsmål og konsentrere meg om fem aktører: Regjeringen anført av Hauge, de norske militære sjefer, Stortinget, briter og dansker.

Det første utspill kom fra *fagmilitært* hold i sammenheng med Berlin-krisen i 1948. Sjefen for Tysklandskommandoen etterlyste en forholdsordre for styrken i tilfelle krise eller åpen konflikt. Skulle styrken dras hjem eller innstille seg på strid? Sommeren og våren 1948 antydte sentrale militære sjefer ved flere anledninger at tiden var inne til å kjempe. Motiveringen sprang ut av styrkens klemte taktiske plassering. Hvis russerne begynte å marsjere, ville Brigaden neppe make å trekke seg ut i tide. Regjeringen var på dette stadium ikke beredt til å planlegge for kamp. Fra høsten 1948 sikret den seg en noe større handlefrihet i tilfelle krig gjennom intense forhandlinger med britene: Brigaden ble plassert i Schleswig-Holstein samtidig som Regjeringen skaffet seg et videre diplomatisk alburom for å trekke styrken hjem hvis ønskelig.

Den militære ledelse og i særdeleshet Tysklandskommando-

en maktet imidlertid ikke å frigjøre seg fra alternativet kamp. Det taktiske situasjonsbildet i Schleswig-Holstein pekte entydig i retning av at Brigaden meget tidlig ville bli trukket inn i en stormaktskonflikt med liten utsikt til å kunne trekke seg hjem uforstyrret. I arbeidet med evakueringsplaner for Brigaden fra høsten 1948 ble man gang etter gang konfrontert med dette forhold, og det «tvang» planleggerne til å forberede alternativet oppholdende strid ved Kielkanalen og full feltmessig tilbaketrekning gjennom Danmark.

Det var imidlertid først i 1950 at dette ble nedfelt i Tysklandskommandoens forholdsordre. Bakgrunnen var at de fagmilitæres behov for en realistisk taktisk forholdsordre nå harmonerte med de storstrategiske planer som *Regjeringen* og *Hauge* forsøkte å få gjennomslag for. Hauge ønsket å etablere en interalliert styrke ved inngangen til Danmark som kunne sinke fienden og dermed gi Danmark og Norge bedre tid til å mobilisere. Resonnementet var basert på at hovedangrepet mot Skandinavia ville komme fra sør og i tilknytning til Danmark. Dette var et ambisiøst opplegg for et koordinert forsvar av Nordregionen basert på medvirkning fra foruten Danmark og Norge også Storbritannia. Motiveringen for oppholdende strid i Schleswig-Holstein hadde dermed skiftet fra behovet for å sørge for at Brigaden ikke ble utslettet til å sikre at Danmark og Norge ikke ble overrent. Prosjektet ble realisert høsten 1950 med opprettelsen av «the South Jutland Covering Land Force». Dette skjedde i forkant av utformingen av de første forsvarsplanene innen NATO. Fra våren 1951 ble imidlertid dekningsstyrken satt inn i en NATO-ramme med sikte på fremskutt forsvar av Nordregionen.

Hauge hadde regjeringens støtte for å drive denne saken igjennom. Derimot var det utbredt tvil i *Stortinget*, også innenfor regjeringspartiet. Helst så parlamentarikerne at Brigaden ble trukket hjem. Et flertall bøyde seg likevel for Huges perspektiv hvor Brigaden ble satt inn i en regional sammenheng - men uten begeistring.

De viktigste samarbeidspartnerne, Storbritannia og Danmark, hadde klare interesser knyttet til en dekningsstyrke i området. Men *britene* ville selv ikke delta, og først etter sterkt norsk press stilte de en mindre avdeling til disposisjon. Den britiske skepsis tærte hardt på samarbeidsånden. *Danskene*

hadde de klareste forsvarsmessige fordeler av dekningsstyrken, men spilte en forbausende passiv rolle i arbeidet for å opprette styrken og sikre britisk medvirkning - helt til Norge bestemte seg for å trekke Brigaden hjem. Det bekrefter et alminnelig inntrykk av at dansk sikkerhetspolitikk i denne perioden var preget av tvil om mål og midler og av en dyp splid i det politiske system som virket handlingslammende.

NOTER

Jeg vil takke professor O. Riste, oberstløytnant N. Borchgrevink, generalmajor L.C. Rolstad, universitetslektor N. Petersen og generalløytnant A.C.B. Vegger, begge Danmark, for instruktive kommentarer til tidligere utkast til denne artikkelen.

1. St.m. 11, 1947, vedl. 1 og 2.
2. John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment, a Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, (New York/Oxford 1982), s. 30 og 64.
3. Se professor David Dilks, «The British View of Security: Europe and a Wider World», O. Riste (ed.), *Western Security: The Formative Years, European and Atlantic Defence, 1947-1953*, (Oslo 1985); C. Scharf & H.-J. Schröder (ed.), *Die Deutschlandpolitik Grossbritanniens und die britische Zone 1945-1949*, (Wiesbaden 1979).
4. John Gimbel, *The Origins of the Marshal Plan*, (Stanford 1976), s. 275.
5. Tom Holter, USAs mål og midler under lanseringen av Marshallplanen februar 1947-april 1948: Sikkerhetspolitikk eller økonomisk ekspansjonisme, Amerikansk diktat eller euro-amerikansk dialog, (hovedoppgave i historie, Oslo våren 1983), s. 53 og 83; W. Krieger, «Was General Clay a Revisionist? Strategic Aspects of the United States Occupation of Germany», *Journal of Contemporary History*, vol. 18 (1983), s. 177; Alan S. Milward, *The Reconstruction of Western Europe 1945-51*, (London 1984), s. 74, 145 fg., 164, 468.
6. G. Warner, «The Division of Germany 1946-1948», *International Affairs*, vol. 51 (1975), nr. 1; Alan Bullock, *Ernest Bevin, Foreign Secretary 1945-1951*, (London 1983), s. 567 fg.).
7. G. Wettig, «Die politischen Überlegungen bei der Ostdeutschen Wiederbewaffnung, 1947-1952», i *Aspekte der deutschen Wiederbewaffnung bis 1955*, (MGF, Boppard am Rhein 1974), s. 4.
8. Heinz Schulte, «The Dilemma of German Rearmament after the Second World War», *Army Quarterly and Defence Journal*, vol. 110 (1980), nr. 2; Alexander Fischer, «Die Entmilitarisierung und Wiederaufrüstung in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands und in

- der Deutschen Demokratischen Republik (1945 bis 1956)», i *Entmilitarisierung und Aufrüstung in Mitteleuropa 1945-1956*, (MGF, Bonn 1983), s. 45 fg.
9. Leif C. Rolstad, *Tysklandsbrigaden, Redskap for Hærens faglige gjenreisning*, (Oslo 1983), s. 293. Om en tysk fagmilitær diskusjon om emnet, hvor ulike syn kommer til uttrykk: Günter Kiessling, «Vorfünfundzwanzig Jahren: Die Überführung des Bundesgrenzschutzes», *Europäische Wehrkunde*, nr. 6 1981; D. Dierske, «Sollte der Bundesgrenzschutz ein Vorläufer der Bundeswehr sein?», *Zeitschrift der Bundesgrenzschutzes*, juli/august 1981. Den samme Dierske har forøvrig skrevet en bok om grensepolitiet: *Der Bundesgrenzschutz*, (Regensburg 1967).
  10. Se Christian Greiner, «The Defence of Western Europe and the Rearmament of West Germany, 1947-1950», O. Riste, *op.cit.*, s. 162; Hans-Jürgen Rautenberg og Norbert Wiggershaus, «Die «Himmeroder Denkschrift» vom Oktober 1950, Politische und militärische Überlegungen für einer Beitrag der Bundesrepublik Deutschland zur westeuropäischen Verteidigung», *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, nr. 1 1977.
  11. Greiner, *op.cit.*, s. 171.
  12. Walter S. Poole, *The History of the Joint Chiefs of Staff, The Joint Chiefs of Staff and National Policy, vol. IV, 1950-1952*, (Historical Division, Joint Secretariat, Joint Chiefs of Staff, December 1979), s. 186 fg.; Roland G. Foerster, Christian Greiner, Georg Meyer, Hans-Jürgen Rautenberg og Norbert Wiggershaus, *Anfänge westdeutscher Sicherheitspolitik 1945-1956, vol. I*, (Militärgeschichtlichen Forschungsamt, München/Wien 1982), s. 302 fg.; Edward F. Fursdon, *The European Defence Community: A History*, (London 1980).
  13. Gaddis, *op.cit.*, s. 35.
  14. Se Rolf Tamnes, «Norway's Struggle for the Northern Flank, 1950-1952», O. Riste, *op.cit.*, s. 216 fg.; Bullock, *op.cit.*, s. 522; For den spesifikke krigsplanen, «Halfmoon», som ble vedtatt av JCS den 19. mai 1948: National Archives (NA), Modern Military Branch (MMB), RG 218 CCS 381 USSR (3-2-46) Sec. 12).
  15. Kenneth W. Condit, *The History of the Joint Chiefs of Staff, the Joint Chiefs of Staff and National Policy, vol. II, 1947-1949*, (Historical Division, Joint Secretariat, Joint Chiefs of Staff, December 1978), s. 289 fg.; Poole, *op.cit.*, s. 4 fg., 163, 191.
  16. Public Record Office (PRO), CAB 131/6/D.O.(48)46, memorandum av 26. juli 1948.
  17. Elisabeth Barker, *The British between the Superpowers, 1945-50*, (London 1983), s. 523-25; Dilks, *op.cit.*, Heinz Schulte, «Die Britische Militärpolitik im besetzten Deutschland, 1945-1949», *Militärgeschichtlichen Mitteilungen*, nr. 1 1982.
  18. Barker, *op.cit.*, s. 120.
  19. CIA, «Possible Program of Future Soviet Moves in Germany», ORE 29-48, 28. april 1948.
  20. Avi Shlaim, *The United States and the Berlin Blockade, 1948-1949, A Study in Crisis Decision-Making*, (Berkeley/Los Angeles/London 1983), s. 198 fg.; Avi Shlaim, «Britain, the Berlin blockade and the cold war», *International Affairs*, vol. 60 (1984), nr. 1, 1983-84; Condit, *op.cit.*, s. 138-152; Bullock, *op.cit.*, s. 575, 580-81, Barker, *op.cit.*, s 120-25, 233 fg.; Krieger, *op.cit.*, s. 176.

21. *Foreign Relations of the United States, (FRUS), vol. 1 1948*, s. 619 - vedrørende NSC 20/2; og s. 667 - vedrørende NSC 20/4 av 23. november 1948.
22. Condit, *op.cit.*, s. 138-52.
23. Margaret Gowing, *Independence and Deterrence, Britain and Atomic Energy, 1945-1952, vol. 1*, (London 1974), s. 311.
24. Foerster, Greiner, Meyer, Rautenberg, Wiggershaus, *op.cit.*, s. 206 fg.
25. *Ibid.*, s. 220-23, Condit, *op.cit.*, s.365.
26. Harry R. Borowski, «A Narrow Victory, the Berlin blockade and the American military response», *Air University Review*, vol. 32 (1981), nr. 5, s. 28.
27. Condit, *op.cit.*, s. 288.
28. NSC, «Analysis of the Implications involved in the Issuance of the Directive to CINCEUR Proposed in NSC 39», 25. januar 1949.
29. Se f.eks. Public Record Office, Foreign Office (PRO FO) 371/79249/73075; PRO FO 371/73052/Z 2255.
30. PRO CAB 131/8/D.O.(50)5, 23. mars 1950.
31. PRO CAB 131/12/D(52)3, 14. mars 1952; PRO DEFE 5/C.O.S.(52) 121, 15. februar 1952; Roger Hilsman, «NATO: the Developing Strategic Context», i Klaus Knorr (red.), *NATO and American Security*, (Princeton University Press 1959), s. 15.
32. Poole, *op.cit.*, s. 191; Foerster, Greiner, Meyer, Rautenberg, Wiggershaus, *op.cit.*, s. 220 fg.
33. Fra starten av antok man at Hærens andel av årsklassene i tiden fremover ikke kunne bli mer enn 8 000 mann, men her bommet man; ved fordelingen av 1946 årsklassen ble Hæren tildelt hele 11.500 mann, etter fradrag av udyktige. Dette tallet holdt seg relativt stabilt i de år som behandles her. Se Rolstad, *op.cit.*, s. 89.
34. Olav Riste, *London-regjeringa, bd. II*, (Oslo 1979), s. 356.
35. St.prp. nr. 34, 1945-46, s. 4.
36. Berlingske Aftenavis 10. januar 1959.
37. Riste, *London-regjeringa, op.cit.*, s. 358.
38. St.m. nr. 27, 1948, s. 2.
39. Universitetsbibliotektet (UB), Arne Ordings dagbok, 3. mai 1946 - samtale med Lange.
40. Jens Chr. Hauge, innlegg på FHFSSs internasjonale symposium, august 1983. Hauge refererte til Philip Noel-Baker.
41. Rolstad, *op.cit.*, s. 299.
42. Rapport om Forsvarets Overkommandos virksomhet utenfor Norge, bilagshefte til Del I.
43. St.m. nr. 32, 1945-46, f.eks. s. 2 og 9.
44. Jfr. St.prp. nr. 1, 1946-47.
45. St.m. nr. 32, 1945-46; Se også Hansteens artikkel i *Internasjonal Politikk*, nr. 5, 1966, s. 448.
46. St.tid. 1948, s. 118 - redegjørelse av Hauge, som refererer til Langes redegjørelse i Stortinget 11. desember 1947.
47. Jfr. St.m. nr. 32, 1945-46, s. 10; Aftenposten (A) 16. mai 1946.
48. Riksarkivet (RA), FO/Fst 20, HOK til FO, 15. november 1945.
49. Forsvarsdepartementets arkiv, (FD), boks VI, div. dok. med journal 45-47, referat fra DK-sjefsmøte 5-6. mars 1946.
50. RA, FO/Fst 5 16 f, boks 55, ulike fremstøt i april-mai 1946.
51. Forsvarets Overkommandos arkiv, (FO), Hærens stabs hemmelige kopibok, 12.09.45 - 28.12.46, jnr. H 233/46. III, Berg til Hauge 22.

- mars 1946; RA FO/Fst 5 16 f, boks 55, Hansson til FD 6. april og 22. mai 1946.
52. Ibid.
  53. S.tid. 1945-46, s. 2237-38; jfr. s. 2164-65; sml. innst. S. nr. 190, 1945-46.
  54. Stortingsforhandlingene, Dokument nr. 10, 1948.
  55. Dette ble drøftet i forbindelse med utvidelse av tjenestetiden ved inngangen til 50-tallet.
  56. FD, boks VI, div. dok. med journal 45-47, bilag II, DK-sjefsmøte 5. mars 1946; FO, Hærens stabs arkiv, boks nr. 3, 1946-47, Helset 30. august 1946.
  57. Utenriksdepartementets arkiv (UD), 06873/27.7/5, 28. februar 1946.
  58. St.prp. nr. 34, 1945-46, s. 4, 8. mars 1946; St.m. nr. 31, 1945-46, 6. september 1946.
  59. Avtalen er bl.a. gjengitt i St.m. nr. 53, 1948, vedl. I, se art. 2.
  60. St.m. nr. 26, 1948; jfr. St.prp. nr. 139, 1948.
  61. Dokument nr. 10, 1948.
  62. S.tid. 1948, s. 1674.
  63. Disse momenter betones av general Rolstad, samtale med forfatter.
  64. Rolstad, *op.cit.*, s. 239; N. Borchgrevink, *Den norske Brigade i Tyskland 1947-1953*, (Oslo 1967), s. 42; Aftenposten 5. januar 1948.
  65. PRO FO 371/71494, Hauge til Alexander 10. januar 1948.
  66. Ibid.
  67. Ibid., Collier til Foreign Office 29. januar 1948.
  68. PRO FO 371/71494/N 1120.
  69. Bullock, *op.cit.*, s. 466.
  70. S.tid. 1948, s. 120.
  71. S.tid. 1948, s. 211 - Smitt Ingebretsen; S.tid. 1948, s. 233-35 - Sven Nielsen.
  72. FO, SH-arkiv, referat fra møtene i sjefsnemnda, mappe I, 1948-51, møte 14. februar 1948.
  73. DNAs gruppeprotokoll, møte 7. april 1948.
  74. St.m. nr. 27, 1948, s. 2-3.
  75. Aftenposten (A) 18. juni 1948, hvor det fremgår at FD ikke ville bruke sin fullmakt til å utvide tjenestetiden til 12 måneder for Brigaden.
  76. St.m. nr. 27, 1948, s. 2-3.
  77. Referat fra komitémøter 1948-1954, Stortingets Utenriks- og Konstitusjonskomit, møte i Spesialkomitéen 10. april 1948.
  78. Ibid., møte 13. april 1948.
  79. Aftenposten 29. april 1948.
  80. Innst. S. nr. 162, 1948, s. 370.
  81. S.tid. 1948, s. 1682.
  82. S.tid. 1948, s. 1682, 1693.
  83. Ibid.
  84. Stortingets Utenriks- og Konstitusjonskomité, møte i Spesialkomitéen, 13. april 1948.
  85. UD 022077/27.7/5, Hansteen til sjefen for Hæren 30. juni 1948.
  86. Ibid., (HOK SH 92/48 boks 981), Beichmann til sjefen for TK 10. juli 1948; FD, H 236-252, H 236/2, forholdsordre (f Tysklandskommandoen).
  87. UD 031522/27.7/5, Beichmann til FD 30. sept. 1948.
  88. Ordings dagbok, 13. juli 1948.

89. UD 021131/27.7/5, Hauge til UD 3. juli 1948.
90. UD 27.7/5, EC Notat 10. juli 1948.
91. UD 022077/27.7/5, melding til London 12. juli 1948; PRO FO 371/71494/N 8601, P. Dean, brief for Parliamentary Under Secretary of State, 24. juli 1948.
92. UD 27.7/5, Skylstad til Sommerfelt 13. juli 1948.
93. UD 27.7/5, Hauge notat 23. juli 1948.
94. PRO FO 371/71494/N 8330, Collier til Foreign Office 21. juli 1948; UD 27.7/5, Skylstad 20. juli 1948 og Skylstad til London samme dag.
95. Se Olav Riste, «Was 1949 a Turning-Point? Norway and the Western Powers 1947-1950», Riste, *Western Security, op.cit.*, s. 138 fg.; Geir Lundestad, *America, Scandinavia, and the Cold War 1945-1949*, (Oslo, Bergen, Tromsø 1980), s. 206 fg.
96. Se f.eks. PRO FO 371/71494/N 8601, P. Dean den 24. juli 1948.
97. Jfr. UD 030103/27.7/5, Hauge til UD 18. sept. 1948, hvor han hevder at britene først ga etter da den norske delegasjonen signaliserte at den overveide å reise hjem for å innhente nye instruksjer. Andre referater fra møtene tyder imidlertid på at det var lokaliseringssaken som aktualiserte spørsmålet om å reise hjem, se f.eks. FO, Gen.stab. 60, 48-51, mappe H 15-26, Tysklandskommandoen diverse, Prebensen 14. august 1948; jfr. også referat fra samtaler den 30. og 31. juli mellom Hauge og Alexander, PRO War Office (WO) 32/12673/26 b-d. Uklarheten på dette punkt kan ha sammenheng med at disse spørsmål i alle tilfelle ble sett i nær sammenheng, og at både Norge og Storbritannia la opp til en kopling.
98. PRO FO 371/71495/N 8727, Hankey til Robertson 3. august 1948.
99. Om kgl. res., se f.eks. UD 03103/27.7/5, vedl. I, Hauge 18. sept. 1948.
100. UD 031522/27.7/5, Beichmann til FD 30. sept. 1948; *ibid.*, Hauge til Beichmann 6. oktober 1948.
101. UD 03103/27.7/5, Hauge til UD 18. september 1948 om møte 26. juli; FO, Gen.stab, 60, 48-51, mappe H 15-26, Tysklandskommandoen div, Pran til Colban 28. juli 1948; PRO FO 371/71494/N 8566 og 8598, Bevin-Alexander 24. juli 1948; UD 023743/27.7/5, Hauge til UD 26. juli 1948; PRO WO 32/12673/26a, referat fra møtet 26. juli 1948.
102. PRO WO 32/12673/26a, Hauge-Alexander 30. juli 1948.
103. UD 27.7/5, datert 27. juli 1948, Hauge notat fra samtale med Collier 20. juli.
104. UD 030103/27.7/5, Hauge til UD, rapport datert 18. september 1948; FO, Gen.stab, 60, 48-51, mappe H 15-26, Tysklandskommandoen diverse; PRO FO 371/71495/N 8801, referat fra møte 29. juli 1948; FO 371/71494/N 8636, Foreign Office til Militærguvernøren i Berlin 29. juli 1948; PRO WO 32/12673/26 b,d, referat fra møtene 30. og 31. juli 1948.
105. Om avtalene: UD 030103/27.7/5, vedlegg, Hauge til UD 18. september; UD 030104/27.7/5, 21. september; PRO FO 371/71495/N 8727; se også St.m. nr. 53, 1948, hvor det meste er med, dog ikke en hemmelig noteveksling om retten til å trekke Brigaden hjem før utløpet av 2 årsperioden. Avtalenettet inkluderte leveranser av materiell, som jeg ikke skal komme nærmere inn på her.
106. FO, Gen.stab, 60, 48-51, mappe H 15-26, Tysklandskommandoen diverse, Pran til Colban 19. august 1948.

107. Ibid..
108. PRO FO 371/71494/N 8636, Foreign Office telegram til militærguvernøren i Berlin 31. juli 1948.
109. Ordings dagbok 24. august 1948.
110. S.tid. 1948, s. 2122, Hauge i Stortinget 18. november 1948.
111. Se f.eks. PRO FO 371/71494/N 8634 og 71495/N 8771.
112. PRO FO 371/71495/N 8848; N 8727; N 9214/G; UD 02525/27.7/5.
113. PRO DEFE 7/447, nr. 6, Newling til Secretary 30. september 1948.
114. S.tid. 1948, s. 2126.
115. Forsvarsattaché London, spesielle tiltak, beredskapstiltak 1951, Hauge til Shinwell 5. april 1949; PRO DEFE 7/447, nr. 80 A, Alexander til Hauge 5. sept. 1949; nr. 82, Hauge til Alexander 14. sept. 1949; A.C.B. Vegger, En beskrivelse af de militære forhold i Schlesvig-Holstein fra 5/5 1945 til etableringen af «Enhedskommandoen for den sydlige del af NATO's Nordregion» den 1/7 1962, (Viborg, februar 1983), s. 14. Rolstad, *op.cit.*, s. 290 fg.
116. Forsvarsattaché London, beredskapsplan for Tysklandsbrigaden, udatert, håndskrevet notat, trolig fra våren 1951.
117. FO, Gen.stab, 7, sak 15-26, mappe 15-26 H, bundet, H-84 G/49, Brig 491 hemm.; RA, boks 225, Brig 491, H-84 G/49, Lindbäck-Larsen til TK 7. juli 1949; FO, Gen.stab, 7, sak 15-26, mappe 15-26 H, bundet, notat fra G III (o) til sjefen for G III, 2. september 1949.
118. FO, Tysklandskommandoen, nr. 2, mappe 1946-52, Roscher Nielsen til HOK 9. august 1949; Om tillegg til planen: FO, Gen.stab, 60, 48-51, mappe H 15-26 1949, vedlegg til Hansteen 21. september 1949.
119. FO, Gen.stab, 60, 48-51, mappe H 15-26, 1949, Hansteen til Fst 21. september 1949; FO, Hærens stab kopibok, H 1542/49 III.
120. FO, Gen.stab, 48-51, mappe 15-26 1949, Hansteen til sjefen for TK 13. september 1949.
121. FO, Tysklandskommandoen, nr. 2, mappe 1946-52, Dahl til stabssjef 4. oktober 1949; stabssjef Thore Idsal Tau til Dahl 11. oktober 1949.
122. FO, Gen.stab, 60, 48-51, Hærens stab, H 2128/49/III, Dahl til sjefen for Hæren 28. november 1949.
123. FO, Gen.stab, 60, 48-51, mappe 15-26, 1949, Hansteen til sjefen for TK 13. desember 1949.
124. UD 018588/27.7/5, Bryn til sjefen for Hæren 8. juli 1950; om fortolking av ordren: RA, boks 225, mappe 8, HOK H-1246/50/III, Lundesgaard til HOK 11. juli 1950 med påtegning av Bryn, og Lundesgaard til TK 15. juli 1950.
125. RA, referat fra regjeringskonferanser, 12. juli 1950.
126. FO, Tysklandskommandoen, nr. 2, mappe 1946-52, Dahl til sjefen for Hæren 17. juli 1950.
127. FO, Tysklandskommandoen, boks 4, mappe 501, 502, 511, Pran til sjefen for TK 8. august 1950.
128. FD, H 236-252, 1946-1952, H-236/2, Hansteen til sjefen for TK 2. september 1950. Finnes også i FO, Hærens stab, kopibok, H 1365/50/III.
129. UD 018588/27.7/5, Bryn til sjefen for Hæren 8. juli 1950.
130. UD 33.2/33 II, Hauge samtale med Eisenhower 9. november 1951.
131. PRO DEFE 4/38/J.P.(50)169(Final), 5. desember 1950.
132. Se f.eks. *FRUS vol. IV, 1949*, s. 198, Bohlen den 12. mars 1949.
133. PRO DEFE 4/28/C.O.S.(50)15, 4. item, januar 1950.
134. UD 00102/25.2/72A, Lange i hemmelig Stortingsmøte 22. sept. 1950;

- S.tid. 1950, s. 1975-76, redegjørelse av Gerhardsen; *FRUS vol. III, 1950*, s. 415-19 om Hauges opptreden på forsvarsminister-møtet i Washington i slutten av oktober 1950, hvor han pådro seg sin franske kollega, J. Mochs vrede; Astri Suhrke, *Organizational Behavior of Smaller-Nations in a Regional Defence Alliance: A Case of Belgium and Norway in NATO*, (University of Denver, Ph.D., 1969, Political Science, international law and relations), s. 165; Arbeiderbladet 6. november 1950, intervju med Hauge.
135. Stortingets Utenriks- og Konstitusjonskomité, referat fra møte i Spesialkomitéen 4. oktober 1948.
  136. PRO FO 371/77455/N 4050/1195/30G; PRO DEFE 7/447/63 og 64, referat fra samtale mellom Hauge og Alexander i Oslo 2. mai 1949.
  137. PRO DEFE 7/447, nr. 38, Cabinet meeting, briefing for forsvarsministeren.
  138. PRO DEFE 7/447, nr. 14, Newling 4. november 1948.
  139. PRO DEFE 7/447, nr. 14,41,42,51 og 61; Vegger, op.cit., bilag nr. 9, s. 15.
  140. H. M. Lunding og Otto Lippert, *Stemplet fortroligt, oberst H. M. Lundings erindringer*, (København 1971), s. 136.
  141. PRO DEFE 5/26/C.O.S.(50)517, P. de Havilland 11. desember 1950; DEFE 4/44/J.P.(51)30(Final)(Revised), rapport fra the Joint Planning Staff; DEFE 5/32/C.O.S.(51)462, rapport fra the First Sea Lord 9. august 1951.
  142. Forsvarsattasjé London, Tysklandsbrigaden, materiell II (diverse), War Office til Munthe 6. mai 1949; Munthe til HOK 13. mai 1949; Munthe til the Director of Military Intelligence, WO, den 23. mars 1949.
  143. Forvarets Krigshistoriske Avdelings arkiv, mappe budsjettforslag 1950/51, kap. 915, mottatt av Fst 5. oktober 1949.
  144. UD 006285/27.7/5 - (FD 01678), Hauge 3. mars 1950.
  145. Ibid., Hauge 3. mars 1950; UD til Prebensen 13. mars 1950; UD 025147/27.7/5, om noten; forsvarsattasjé London, Tysklandsbrigaden, agreement etc, FD 1043/50, Hauge til UD 19. september 1950.
  146. Se Rolf Tamnes, i Riste, *Western Security*, op.cit., s. 220.
  147. PRO FO 371/86566/NN 1201/7.
  148. Se Olav Riste og Rolf Tamnes, i Riste, *Western Security*, op.cit., s. 145 og 217.
  149. FO, SH-arkiv, referat fra møter i sjefsnemnda, mappe II, 1950-51, 17. april 1950.
  150. Ordings dagbok, 18. april 1950.
  151. PRO DEFE 5/20/C.O.S.(50)129, 18. april 1950, brev fra Foreign Office ved A. G. Gilchrist 6. april til den britiske forsvarsminister: Det foreligger ingen indikasjoner på at Norge har klarlagt sitt syn.
  152. PRO FO 371/86566.
  153. PRO DEFE 5/21/C.O.S.(50)191, 6. juni 1950.
  154. PRO DEFE 5/22/C.O.S.(50)280, 1. august 1950.
  155. PRO FO 371/86566/NN 1201/9, Collier til Foreign Office 19. mai 1950.
  156. PRO DEFE 5/36/C.O.S.(52)1, brev fra P. de Havilland til sjefsnemnda 28. desember 1951, som igjen refererer til opplysninger fra admiral Brind; DEFE 5/30/C.O.S.(51)223, 18. april 1951.
  157. FO, SH-arkiv, referat fra møter i sjefsnemnda, mappe II, 1950-51, 4. mai 1950.

158. *FRUS, vol. III, 1950*, s. 126-27.
159. FO, SH-arkiv, referat fra møter i sjefsnemnda, mappe II, 1950-51, 14. og 15. juni 1950.
160. Rolstad, *op.cit.*, s. 282;
161. RA, boks 583, TK 2206A/50/AD, Dahl til Hansteen 16. juni 1950.
162. DNA gruppeprotokoll, 19. juni 1950.
163. Stortingets Utenriks- og Konstitusjonskomité, referat fra møtet i den Utvidede Utenrikskomité 22. juni 1950.
164. PRO FO 371/86566/NN 1201/11.
165. Stortingets Utenriks- og Konstitusjonskomité, referat fra møte i den Utvidede Utenrikskomité 4. juli 1950.
166. Forsvarsattasje London, kopibok, 945/50, Munthe til Backer 31. august 1950.
167. UD 025147/27.7/5; Forsvarsattasje London, Tysklandsbrigaden, agreement etc., Hauge til UD 19. september 1950; UD 025147/27.7/5, UD til Prebensen 28. september 1950.
168. PRO DEFE 4/35/C.O.S.(50)133, annex III, den britiske militærdelegasjon til War Office 28. august 1950; Udenrigsministeriet, *Dansk sikkerhedspolitik 1948-1966, I, Fremstilling*, (København 1968), s. 55.
169. S.tid. 1950, s. 1973.
170. UD 00102/25.2/72A, Lange i hemmelig Stortingsmøte 22. september 1950; *FRUS, vol. III, 1950*, s. 348-49; Hans Petter Hermansen, *Fra krigstilstand til allianse, Norge, Vest-Tyskland og sikkerhetspolitikken 1947-1955*, (Oslo 1980), s. 52 fg.
171. Stortingets Utenriks- og Konstitusjonskomité, referat fra møte i den Utvidede Utenrikskomité 23. september 1950.
172. UD 00245/25.2/72 Q, Hauge notat etter møtet 27. september 1950.
173. Stortingets Utenriks- og Konstitusjonskomité, referat fra møte i den Utvidede Utenrikskomité 6. oktober 1950.
174. St.prp. nr. 20, 1951, s. 6 fg..
175. S.tid. 1951, s. 397; jfr. innst. S. nr. 40, 1951.
176. UD 00661/33.2/33, Sivert Nielsen til admiral Jacobsen 30. mars 1951.
177. De taktisk-operative forbindelser mellom NATO og BAOR ble forsøkt løst ved en avtale av august 1951 mellom «the Jutland Land Forces» og BAOR - også omtalt som NERFIG-avtalen (Northern European Forces in Germany). For Danmarks vedkommende ble eksistensen av SHAPE inkludert i avtalen med britene allerede i mai 1951. PRO FO 371/64682/NN 1201/23, S. J. Whitwell 25. oktober 1951.
178. PRO DEFE 4/35/C.O.S.(50)133, annex III, den britiske militærdelegasjonen til War Office 28. august 1950; Udenrigsministeriet, *op.cit.*, s. 55.
179. PRO FO 371/86566/NN 1201/7.
180. Ibid..
181. PRO DEFE 5/21/C.O.S.(50)191, 6. juni 1950.
182. PRO DEFE 4/32/C.O.S.(50)7,14,84,88 og 89, juni 1950.
183. UD 00245/25.2/72 Q, Hauge notat etter møtet i NER 27. sept. 1950.
184. FO, SH-arkiv, referat fra møter i sjefsnemnda, mappe II, 1950-51, møte 15. juni 1950.
185. Ibid., møte 22. juni 1950.
186. PRO FO 371/86566/NN 1201, G. W. Harrison 4. juli 1950; DEFE 5/22/C.O.S.(50)280, 1. august 1950.
187. PRO DEFE 4/34/C.O.S.(50)125, 11. august 1950; DEFE 4/35/C.O.S.(50)133, annex, 21. august 1950.

188. UD 022725/25.2/72 Q, Prebensen til UD 21. august 1950.
189. UD 0245/25.2/72 Q, Hauge notat etter NER-møtet 27. september 1950; Udenrigsministeriet, *op.cit.*, s. 55-56.
190. Opplyst i brev fra generalløytnant A.C.B. Vegger.
191. Samtale med general Rolstad.
192. FD, H 236-252, 1946-1952, H 236/1, fortsatt deltakelse i okkupasjonen av Tyskland, H-704/52, oppsett av Backer i vedlegg til Langhelle 19. september 1952. Presisert og korrigert overfor undertegnede av general Rolstad.
193. Stortingets Utenriks- og Konstitusjonskomité, referat fra møte i den Utvidede Utenrikskomité 4. juli 1950, bemerkning av Kjøs.
194. *Ibid.*, referat fra møter 6. oktober og 13. november.
195. FO, Gen.stab, 7, H 15-26, 1948, Tysklandskommandoen - diverse, H-2453/50, Hansteen til sjefen for FD 18. november 1950.
196. FO, Gen.stab, 7, H15-26-1, 1951, forhandlinger om norsk deltakelse i Tyskland, H-985/51, Hauge til HOK 4. august 1951.
197. UD 004393/27.7/5, FDs 3. adv., Hartmann til UD 18. februar 1953; PRO FO 371/64682/NN 1201/14/g, militærattasjeen til Crowe 15. august 1951.
198. *Ibid.*, Hartmann.
199. *Ibid.*; Vegger, *op.cit.*, s. 17.
200. S.tid. 1951, s. 2720, Kjøs i Stortinget 14. desember 1951.
201. FO, SH-arkiv, referat fra møter i sjefsnemnda, mappe II, 1950-51, møte 2. august 1951.
202. PRO FO 371/64682/NN 1201/14 G.
203. St.prp. nr. 174, 1951.
204. St.prp. nr. 111, 1952, s. 6 og 16. 205. Opplyst av general Rolstad.
206. Aftenposten 13. mars 1953.
207. Hansteen, *Internasjonal Politikk*, *op.cit.*, s. 460.
208. Se f.eks. PRO FO 371/64682/NN 1201/14/G og 1201/17.
209. Berlingske Aftenavis 12. januar 1959, artikkel av H. Petersen.
210. UD 007831/27.7/5, Skylstad til Hedtoft 3. mars 1953.
211. Vegger, *op.cit.*, s. 17-19.
212. PRO DEFE 5/38/C.O.S.(52)227, 23. april 1952.
213. Berlingske Aftenavis 12. januar 1959, artikkel av H. Petersen.
214. PRO FO 371/106176/ND 1192/1, notat av D. Allen 27. januar 1953.
215. Vegger, *op.cit.*, s. 20; Berlingske Aftenavis 12. januar 1959.
216. Berlingske Aftenavis 13. januar 1959, artikkel av H. Petersen.
217. PRO DEFE 5/48/C.O.S.(53)383, appendix, Hood i Foreign Office til Kirkpatrick 23. juli 1953; *ibid.* C.O.S.(53)468, appendix, Kirkpatrick til utenriksministeren 21. august 1953. Gruenther tok forøvrig opp igjen spørsmålet i København 29. august 1953, se Vegger, *op.cit.*, s. 24.
218. PRO DEFE 5/43/C.O.S.(53)652, notat av Harding 2. desember 1952.
219. PRO DEFE 4/58/C.O.S.(53)168, 9. desember 1952; DEFE 4/59/C.O.S.(53)5, 15. januar 1953.
220. PRO DEFE 5/45/C.O.S.(53)112, 21. februar 1953.
221. Vegger, *op.cit.*, s. 20 og 35.
222. Udenrigsministeriet, *Dansk sikkerhedspolitik 1948-1966, II*, (København 1968), bilag nr. 128.
223. Berlingske Aftenavis 12. januar 1959, H. Petersen.
224. UD 22.7/5, referat fra møte 10-12. november 1952.
225. Berlingske Aftenavis 12. januar 1959.

226. Ibid.
227. Udenrigsministeriet, *op.cit.*, II, bilag nr. 128; Vegger, *op.cit.*, s. 22 fg.; Berlingske Aftenavis 12. januar 1959; Erik Beukel, *Socialdemokratiet og stationeringsproblemet 1952-53, en sikkerhedspolitisk beslutning*, (Odense University Studies in History and Social Sciences, vol. 15, Odense 1974), s. 37-38.
228. PRO FO 371/106176/ND 1192/1, notat av D. Allen til utenriksministeren, 27. januar 1953; PRO DEFE 4/60/C.O.S.(53)20, møte 9. februar; UD 00601/27.7/5, 19. februar 1953; NA, MMB, RG 218 CCS 1092 WE (3-12-48)(Sec 204), 13. juli 1953; Vegger, *op.cit.*, s. 20.
229. Berlingske Aftenavis 12. januar 1959.
230. Ibid., 13. januar 1959.
231. Vegger, *op.cit.*, s. 24-25.
232. PRO FR 371/106166/ND 1022/3, Berthoud til Foreign Office 2. juli 1953; *ibid.*, ND 1022/5, Berthoud til Foreign Office 19. november 1953; Udenrigsministeriet, *op.cit.* II, s. 95-98; Beukel, *op.cit.*, s. 37-38.
233. NA MMB RG 218, CCS 1092 WE (3-12-48)(Sec 204), 13. juli 1953 - refererer til JCS 2073/530.
234. PRO DEFE 4/60/C.O.S.(53)21, 10. februar 1953.
235. Vegger, *op.cit.*, s. 20.
236. PRO DEFE 5/45/C.O.S.(53)184, 18. april 1953.
237. PRO FO 371/106166/ND 1022/3, Berthoud til Foreign Office 2. juli 1953; ulike rapporter og notater i FO 371/106109 B, i tilknytning til den årlige konferanse sommeren 1953 mellom de britiske ambassadører i Skandinavia.
238. Udenrigsministeriet, *op.cit.* II, bilag 128, H. Petersens erklæring 23. januar 1953.
239. PRO DEFE 4/62/C.O.S.(53)52, 21. april 1953.
240. Vegger, *op.cit.*, s. 20 og 24.
241. Anders Ture Lindstrøm, «Danmark og Sydslesvig 1948-49: Danskerne militante nationalisme var Storbritannias hovedproblem», *Fremtiden*, nr. 3, 1981; Nils Vollertsen, *SDP, socialdemokratiet og det danske mindretal, en studie om de danskorienterede socialdemokrater i Sydslesvig 1945-54*, (Odense University Studies in History and Social Sciences, vol. 84, Odense 1983), s. 72 og 91-92; Morgenposten (DK) 30. sept. 1984.
242. Spørsmålet er omtalt ved en rekke anledninger i PRO DEFE 4 og 5 i 1952-53; se også PRO FO 371/106176/ND 1192/1, notat av D. Allen til utenriksministeren 27. januar 1953.
243. PRO DEFE 5/38/C.O.S.(52)227, brev fra Eisenhower til statsminister Eriksen 12. april 1952; DEFE 5/42/C.O.S.(52)566, fra P. de Havilland til forsvarsdepartementet 11. oktober 1952;
244. Dwight D. Eisenhower Library, PPF, box 136, Congr. visits (SHAPE), datert 10. mai 1952, referat fra møte 8. mai.
245. PRO FO 371/106176/ND 1192/1, D. Allen, 27. januar 1953.

FIGHTING THE RUSSIANS IN GERMANY?

The Norwegian Brigade Group and the Cold War, 1947-1953

In 1947 a Norwegian brigade group was sent to the Harz area in Germany as part of the British Army of the Rhine. The purpose was to participate in the control of a defeated Germany. Due to the Cold War and the perceived threat from the Soviet Union, its role was gradually changed from supervising the Germans into preparing to fight the Russians in North Germany. This process of transformation was completed in early 1951.

In this article I have discussed this transformation, its political and military complications, and the inherent inter-allied tugs-of-war. Starting with the strategic context in which the Norwegian force operated, the article outlines the gradual rehabilitation of Germany. From 1948 the British and American occupation forces also took the first tentative steps towards cooperation directed against a possible Soviet attack. This military planning was in late 1948 taken over by the Western Union military machinery, and from 1950-51 by NATO.

The Norwegian occupation force went through the same process of transformation, but its path was both long and complicated. Initially, Norway had agreed to participate in the occupation because the British insisted. Sharing in this common Allied task came to symbolize an active Norwegian interest in establishing a new world order based on some form of collective security. In more practical terms, however, participation helped to maintain close relations with Great Britain, still conceived to be our most reliable partner in a future war. Being subsidized and trained by the British in Germany, the brigade group also became the core element for recon-

structing the army according to modern military standards based on the experiences of the war. But this meant an investment in a slow, qualitative improvement of readiness, with most of the standing army abroad, instead of the immediate creation of a rapid-reacting defence based on the broader mass of the mobilization potential but with a shorter period of service.

The planning was thus based on a calculated risk that no major war would break out in the first years. In this perspective the February-March crisis of 1948 and the succeeding Berlin crisis represented a challenge; firstly because the brigade group was sorely needed in Norway, secondly because it could become involved in hostilities in Germany, and thus drag Norway into an international conflict against her own will. The Government met this challenge by making some improvisations at home, and by re-negotiating the agreement with London so as to facilitate an emergency withdrawal to Norway of the brigade group - physically by moving the force from Harz to northern Germany; diplomatically by obtaining a wider «escape clause». These were tough negotiations, with the British hesitating to yield to what they considered Norwegian faint-heartedness in the cold war. They were even more upset when Norway, prior to the actual negotiations, toyed with the idea of taking the brigade group back home.

The Norwegian military chiefs were from mid-1948 preoccupied with contingency planning related to the withdrawal of the group in case of an emergency or a war. This brought up the awkward tactical problem: Was it actually possible to bring the force home after hostilities had begun? They were inclined to give a negative answer. A withdrawal of the group without being overrun and captured presupposed delaying actions through Denmark, starting from a forward defence line along the Kiel Canal. The political leadership at home realised the problem, but hesitated to implement such a conversion towards a tactical fighting mission against the Russians because of the potential political repercussions.

The military chiefs, especially those in Germany, continued to grapple with the dilemma related to the survival of the force when withdrawing. In 1950 they were successful in having the order of battle changed, because delaying actions

for survival could then be harmonized with the new strategic visions emerging at the governmental level and strongly advocated by the Defence Minister, Jens Chr. Hauge. Hauge wanted to establish an inter-allied force at the entrance to Denmark from the south, in order to deny the Russians an early break-through and thus give the Scandinavian countries more time to mobilize their forces. This regional perspective for the defence of Scandinavia was based on the assumption that the main Soviet thrust would come from the South and pass through Denmark. In the autumn of 1950 the efforts resulted in the establishment of the South Jutland Covering Force. It was formed before NATO as such had adopted its first defence plans. But in spring 1951 the covering force became a part of NATO's plans for the defence of the Northern Region, and in april that year the Norwegian brigade group was assigned to SACEUR as the (only) Norwegian contribution to the new joint force.

The covering force suffered from one vital deficiency. It lacked the necessary strength to delay the Russians for even a brief period of time. Hauge therefore insisted on a British military contribution to supplement the Danish and Norwegian forces. The British hesitated, giving priority to the defence of the Rhine further to the west. Only after intensive Norwegian pressure through most of 1950, did the British make a modest contribution, in the form of an armoured car regiment.

In spite of the covering force, the question of military preparedness at home and especially in North Norway remained a delicate problem, and even more so after the outbreak of the Korean war in mid-1950. There were critical voices against retaining the brigade group in Germany among many political circles, even within the governing Labour Party. In 1951 this opposition received unexpected support from influential military groups abroad, among them Field Marshal Montgomery, General Thorne, and the so-called TCC committee. They emphasized the need for improved standards of readiness, which presupposed that the brigade group was deployed in Norway. The Norwegian position was on the whole in harmony with these recommendations, although, for a short period in 1951, Mr. Hauge was inclined to think that

the brigade should be deployed to northern Germany on some more permanent basis. In any case, Norway did not figure as the most eager advocate for an immediate withdrawal of the force before its final return to Norway in spring 1953.

The Norwegian brigade group represented the backbone of the covering force. The actual withdrawal thus came as an unpleasant surprise for Denmark, even more so since the force was more to her advantage than to that of any other nations. Denmark became almost entirely defenceless, and now put strong pressure on the Alliance to provide compensation for the loss of the Norwegian force. Such external contributions were made a precondition for the deployment of even a Danish force to the area, and for permitting the Americans to station some air combat forces in the country already in peacetime. The Danish efforts failed, however, and the whole question for a while poisoned the atmosphere within the Alliance.

Such Danish activities were on the whole an exception as, during most of the period Norway was the one who took the initiatives and carved out the strategies as far as the role of the forces of the two countries were concerned. This remarkably passive Danish attitude reflected an over-all lack of decisiveness in her foreign policy during the period, due to the cabinet's weak parliamentary basis and the lack of consensus in security policy matters.

MARK IDEN

Turning point 1975

US Policy and Northern Flank Security

Introduction

United States policy toward Norway, NATO's northern flank and the area around Norway has long been neglected. U.S. leaders have historically focused on areas of greatest conflict, and Norway has been at peace at home and abroad since the end of World War II. The recent Soviet military build-up in the Kola peninsula, however, has challenged Norway's repose and U.S. policy. The build-up and a forward position strategy moved the Carter and Reagan Administrations to accord Norway more emphasis in its defense policy than previous administrations. This period of governing, particularly from 1976-1981, represents a turning point in U.S. perceptions of the Soviet threat in the North Atlantic.

A constant factor in U.S. policy in general is the perception of Soviet military force and its political impact. In regards to Norway, the perception of growing naval forces in the Kola is especially relevant for U.S. policy. Since 1962, this policy has been consistent under the rubric of flexible response. This paper is an account of how U.S. policy toward Norway and the northern flank has been affected by the growth of Soviet military power in the north.

The strategic setting

Norway is a founding member of NATO. Along with Denmark and the Federal Republic of Germany, Norway makes

out the northern flank of the alliance. While all of these countries have important roles to play in the defense of the area, Norway has become the key player for a number of geographic and military reasons.

First and foremost, Norway is the only country on the northern flank that borders the Soviet Union. Because of Norway's common border with the Soviets and its long coastline facing the Norwegian Sea, it is vital for NATO to maintain control over the area. As long as the option to occupy Norway is denied, the Soviets would have trouble projecting their forces through the Norwegian Sea and into the Atlantic. In addition, Norway makes use of its position to station sophisticated seeing and listening devices in the north that provide intelligence data and monitor Soviet activity. These posts would also alert the United States and Norway that the Soviet Union was planning an attack.

A new factor in the strategic setting is evidence that the Soviet Navy is favoring a forward deployed strategy for protecting the Northern Fleet's ballistic missile submarines (SSBNs) in a general war.¹⁾ If the Soviets succeed in gaining control of the airfields in north Norway and deploy their advanced submarines in the Norwegian Sea, they would ameliorate their own defensive position, add a protective buffer to the vulnerable Kola bases, and significantly threaten the waterways of the Atlantic. Progress in developing longer range SS-N-18 and SS-N-20 missiles for Delta and Typhoon class submarines indicates that the Soviets no longer have to extend their forward strategy to the Atlantic. This further underlines the importance of the Norwegian Sea to the Soviet Union.²⁾

While the Soviet Union wields superior military power in the northern area, it moves cautiously to avoid confrontation. In this way the Soviets seek to preserve the low state of tension that has existed in the area since the end of World War II.³⁾ Indeed, they seem to be mindful of actions that might influence Sweden's neutral position and Norway and Denmark's basing policy.

The Svalbard islands are also prominent in this low tension area. Since the Svalbard Treaty of 1920, Norway has maintained «full and absolute sovereignty» over the land. But the

treaty also stipulates that Svalbard remain demilitarized. Though this undoubtedly limits Norway's sovereignty, it complements the low state of regional tension. Another provision of the treaty, however, works against this condition by allowing the signatories to share the resources of the islands for «mining and commercial operations.» When the Soviet Union acceded to the treaty in 1935, it became only the second country to join Norway in the exploitation of Svalbard's resources.⁴⁾ There are now more than 3000 Soviet nationals occupying the eastern half of Svalbard, twice the number of Norwegians concentrated in the west.

The steady rise in Soviet nationals on the Svalbard archipelago is a continuing source of friction in Norwegian-Soviet relations. But alarming to Norway as it is, this trend has been overshadowed by recent Soviet efforts to bring advanced military helicopters to their sector and construct airstrips long enough for potential military use. While Norway has had some success in inducing the Soviets to accept the Norwegian point of view on Svalbard, the Soviets see the island as vital to their national security. In the event of war, however, the Soviet presence would pose little problem for NATO strategy.⁵⁾

United States policy in the region

The United States has had a direct political interest in Norway since the early talks on forming a western alliance.⁶⁾ Once Norway selected NATO to protect its security over the Scandinavian Defense Association proposed by Sweden, the United States formed a new policy toward Norway that sought to preserve Norway's independence and territorial integrity and prevent Soviet influence from becoming too strong.⁷⁾

But aside from Norway's NATO membership and geographical position, the United States was interested in Norway and the northern area for several other reasons. First, Norway was regarded throughout the world as a prime example of western democracy. Second, there were strong cultural, sentimental and family ties between Norway and the United Sta-

tes. Third, because Norway enjoyed considerable prestige in the international community, its support of U.S. policy was valuable in world organizations and for «general propaganda purposes.» And fourth, any Soviet threat to general Norwegian security would have created severe apprehension among the other northern European NATO allies who would have felt exposed.⁸⁾ All of these interests are as valid today as ever before.

The nuclear component of this policy was based on general NATO plans and force goals. After the 1952 Lisbon Goals of 96 active reserve divisions and 9.000 aircraft proved abortive, the new Eisenhower Administration «shifted to an overt 'massive retaliation' strategy to exploit U.S. nuclear superiority and, not incidentally, to hold down post-Korea defense spending.»⁹⁾ NATO quickly accepted the new strategy, partly because it would hold down individual defense expenditures. As NATO allies argued, if security could be assured through the U.S. nuclear umbrella, funds allocated for conventional defense could be reduced.¹⁰⁾

The central aim of this turn in policy, consistent with NATO's original purpose, was to deter the Soviet Union from using its military power. By December 1954, the NATO ministers felt comfortable enough with the nuclear strategy to significantly reduce conventional forces to 30 active divisions. Two years later, the Alliance formally adopted the policy of massive retaliation in a document known as «Military Committee Report 14/2» (MC 14/2). In so doing, the Soviet Union was put on notice that massive retaliation against the Soviet homeland would be the price of any military aggression against Western Europe. Northern Norway would be defended from Omaha, Nebraska.

But in light of the Soviet quest to match United States power in nuclear weapons, the concept of massive retaliation became increasingly dubious. Indeed, there is evidence that, as early as 1957, Washington had doubts about the wisdom of its policy.¹¹⁾ And after the Kennedy Administration took office in 1961, the case against massive retaliation had become decisive.¹²⁾

The principal stimulus to revise U.S. strategy was the perception that the Soviet Union's nuclear missile program had

caught up with that of the United States. If this perception was accurate, then the strategy of responding with large-scale centralized forces to any Soviet act of war would lose credibility, for the Soviets could conceivably launch a similar attack against the United States. Such a development would, of course, defeat the paramount NATO goal of deterring war. Thus to strengthen deterrence in Europe the United States adopted a new policy of «flexible response.» Instead of relying solely on nuclear weapons to deter war and defend Europe, the United States would build up its ground forces to offer the option of an initial conventional defense. As a National Security Council document stated, «the United States and its allies will have to have, for an indefinite period, military forces with sufficient strength, flexibility and mobility to enable them to deal swiftly and severely with overt Communist aggression in its various forms and to prevail in a general war should one develop. ¹³⁾ Defense outlays rose measurably in the United States from \$45.7 billion in 1960 to \$54.1 billion by FY 1964. ¹⁴⁾

The allies were reluctant to accept the new policy at once because of its high costs. As long as the allies could rest under a strategy promising an immediate and devastating nuclear response, they did not feel compelled to strengthen the conventional component of NATO defense.

But while the allies were pondering whether they should accept the increased demands of flexible response, a crisis was developing in Cuba that was to have a profound impact on U.S. perceptions of NATO's northern flank and Norway.

When the United States negotiated with the Soviet Union over the removal of Soviet weapons from Cuba at the end of 1962, they were told that they would never be able to force the Soviets to back down again. ¹⁵⁾ The Soviets thereupon launched a large-scale military build-up that channeled significant funds to the navy. The emphasis on developing a wide range of naval vessels would enhance the Soviets ability to compete with the United States. It also signaled a change in Soviet strategy and operations. No longer was a massive attack against Europe likely, as U.S. policymakers once believed, but the Soviets were expected to increase pressure on NATO's flanks, among other regions. ¹⁶⁾

If the Soviets could redesign their navy from a largely coastal patrol force to a modern and balanced blue-water fleet, then they could conceivably project their power around the globe. The Cuban lesson appears to have greatly impressed Kremlin leaders, especially Leonid Brezhnev. Consequently, from 1967 through 1977, Soviet shipyards completed 61 nuclear powered SSBNs of the Yankee and Delta classes capable of delivering over 900 missiles against Western - particularly U.S. - targets.¹⁷⁾ The build-up was supported by Soviet Admiral Sergei Gorshkov, who wrote that «naval operations against the shore have assumed dominant importance in naval warfare, and both the technical policy of building a navy and the development of the art of naval warfare have been subordinated to them.»¹⁸⁾

During the early phases of the Soviet build-up, the United States was preoccupied with the war in Vietnam. This helps to explain the lag between U.S. perceptions of the growing Soviet threat to the Atlantic sea lanes and its response. According to Admiral Harry Train, the United States was aware of what the Soviets were up to in the Kola, particularly the number of naval vessels they were building.¹⁹⁾

But if there was a sense of complacency in the United States and Europe in the late 1960s, it was broken when the Soviets invaded Czechoslovakia in 1968. The Soviets brought into Central Europe «the largest and most readily usable combat force fielded by the Kremlin since World War II. They deployed farther to the west than anytime in the immediate past,» and quashed all opposition as they went.²⁰⁾ In so doing, the Soviets demonstrated once again that they were prepared to use overwhelming military force to settle political problems. This should have surprised no one. But as the west saw the crisis unfold, a major concern was that if the Soviets could so readily invade an ally without compunction, what would stop them from invading a western country?

To counter this and the expansion of Soviet military forces throughout the general area, General Lyman Lemnitzer, commander of NATO during this period, said NATO needed adequate M-day forces to cover deployment of reserves and rapidly available reinforcements so that strength could be built up promptly.²¹⁾ The Federal Republic of Germany was

considered most vulnerable; it was assumed any conflict would be decided at NATO's center.²²⁾

The Soviet invasion of Czechoslovakia came not long after the Western Alliance formally accepted the concept of flexible response. In the wake of the crisis, there were negotiations on raising defense expenditures to meet the increased demands of the new strategy. For NATO did not have available on the scene the necessary troops and materiel to permit a strategy of flexible response. The main questions facing the United States and NATO were «Who will hold the airfields while reinforcements gather across the Atlantic? Who will keep troop transports from being shot down? And, if reinforcements succeed in reaching Europe, will they be on the battlefield in time?»²³⁾ Further adding to NATO's predicament was the diminishing strength of the U.S. Navy. This could be traced to a growing portion of the defense budget going toward Vietnam, and the Navy's decision to retire many of their oldest ships dating from World War II.²⁴⁾

The increasing number of problems affecting the United States and Western Europe as NATO entered the 1970s coincided with the rapid development of the Soviet Northern Fleet. By 1973, the Northern Fleet had surpassed the other fleets of the Soviet Navy in most categories of naval strength. Particularly significant was the introduction of modern ballistic missile-launching submarines, capable of striking against the American homeland. Surface vessels were also steadily increasing.²⁵⁾

That the Soviets selected the high north as the area to concentrate their most powerful force underscored the primary importance they attach to the European theater. Yet, at the same time, the Soviets displayed little inclination to use their power indiscriminately. If anything, «Soviet naval activity in the North Atlantic seemed to have found a certain rhythm and level after the initial build-up period.»²⁶⁾

Nevertheless, the growing disparity in military force levels between the United States and the Soviet Union required a response from Washington. Officials at the Department of State and Pentagon were reporting on the intensity of the build-up. These reports noted the number of vessels and their growing capability to interdict the sea lanes in the Atlantic.²⁷⁾

But it was at the Pentagon where a series of measures were taken to bolster U.S. and NATO policy of flexible response in the Atlantic. The first, culminating in a bilateral agreement between the United States and Norway in 1974, paved the way for a larger role for the Pentagon in formulating U.S. policy toward the region.

Specifically, the «memorandum of understanding» signed in 1974 called for the use of Norwegian airfields by American reinforcements in a time of crisis. The airfields, stocked with ammunition and equipment and located in central and north Norway, are referred to as Co-located Operating Bases (COBs). According to a report sent to the House of Representatives Committee on Appropriations, the United States, in a military contingency in Europe, «would send hundreds of aircraft, along with the supporting personnel and equipment, to augment U.S. and allied forces permanently stationed there. Some of these air forces will deploy to existing U.S. operated bases, but to avoid over-crowding and reduce vulnerability many squadrons plan to operate out of foreign air bases under the so-called co-located operating bases program.»²⁸⁾ It is notable that the precautions taken in the agreement complement Norway's basing policy, which prohibits the permanent stationing of U.S. troops on Norwegian territory.

While the COB agreement may seem to indicate that the United States was forming a clearer perception of the Soviet threat in the northern area and taking steps to counter it, there was no corresponding effort to expand the U.S. Navy. On the contrary, the size and scope of the Navy decreased during the Nixon and Ford Administrations. Further, the diminishing strength of the Navy prevented policymakers from refining naval strategy in an area where conditions were changing with great speed. In 1972, for example, officials at the Supreme Allied Command for the Atlantic (SACLANT) in Norfolk, Virginia were showing plans of how up to four carrier task forces would push through the Greenland, Iceland, U.K. (GIUK) gap to reinforce Norway in a crisis.²⁹⁾ But, even by this time, the plans were already outmoded. General Sir Anthony Farrer-Hockley, Commander-in-Chief Allied Forces Northern Europe, said that it is «quite wrong to expect four

carrier groups to pulse through the GIUK gap. Advances in submarine skills have shifted the balance against surface ships.»³⁰⁾ So SACLANT would need to clear the Norwegian Sea before the carrier groups advanced. Farrar-Hockley added that «it does not take many submarines to be a great hazard. The loss of one or two carriers at an early stage in hostilities would be very serious.»³¹⁾ Indeed, as defense analyst Robert G. Weinland has observed, «the United States and NATO may not be able to win a war on the northern flank, but we could sure lose it.»³²⁾

Not all policymakers in Washington shared the concern that the growing Soviet naval build-up seriously threatened Western security. Most important for them was the situation in NATO's center, where Soviet land forces were also rapidly increasing, and where the bulk of U.S. conventional and strategic forces in Europe was deployed. As an adjunct to Weinland's proposition, these policymakers contend the United States may win the war on the central front and lose it there too.³³⁾ Because it is the center piece of NATO's strategy, they say Washington must do everything within its power to hold it.

The fundamental assumption that the major Soviet threat would be against NATO's center or a combination of the center and flank areas has also been the focus of legislative activity. Congressional staff study missions to the Federal Republic of Germany were common throughout the 1970s. Because of Germany's position in the heart of Europe, its contribution to NATO's overall defense, and the high concentration of Soviet and Warsaw Pact forces along its borders, Germany was considered the keystone to European security. It was natural, therefore, for both the legislative and executive branches of the U.S. government to think principally of Germany when thinking of Western defense. Seldom mentioned in Congress at this time was the situation on the northern flank. But the gradual awakening to the importance of Norway and the northern flank among Pentagon officials and defense analysts carried over even to Congress by the end of the decade. Despite the general lack of publicity, the problem of northern flank security was at last being taken seriously.

The turning point

If the early 1970s can be characterized as a period in which the United States became aware of a Soviet threat to the northern flank, the late 1970s must be seen as a period when the United States responded to what it perceived to be a potentially dangerous situation. While this was a recurring theme of U.S. policy in general, it was especially so in the northern flank. As Sverre Hamre, former Chief of the Norwegian Defense Staff said, «the United States and NATO's perception of the situation in north Norway is directly related to the Soviet build-up in the Kola peninsula. It has always been in response to something.»³⁴⁾ The build-up led to a turning point in American perceptions.

Hamre's observation was echoed by Jon Lellenberg, Director of the Northern Region for European and NATO policy at the Pentagon, who said «the turning point in U.S. policy toward Norway and the northern flank was a growing realization that the Soviet Navy had been acquiring larger strategic forces at sea. There was a debate whether they were offensive or defensive, but the force had a broader range of missions, greater than it had ever had in the past. General purpose forces dominated the Norwegian Sea area.»³⁵⁾ By 1978, U.S. naval officials were persuaded that «there would be a major push by the Soviets to seize Norway.»³⁶⁾ Their objectives were thought to be twofold: First, to protect their own flank; and second, to seize the major sea lines of communication (SLOCs) toward the Benelux ports. To the extent that the Soviets realized their objectives, they would be able to extend their anti-submarine aircraft (ASW) over the sea. The upshot of this assessment was the feeling that NATO had to hang on to the flanks. Further, it was recognized that holding the flanks was integral to the security of the central front.

The U.S. Navy's perception of change in Norway's military environment prompted discussions in Oslo and Washington on how the United States should respond. It was understood that the United States needed to do more about the defense of north Norway during the early phase of a crisis.³⁷⁾ Policy-makers asked how the United States could reinforce Norway

in time, and great problems were foreseen if heavy armaments had to travel the Atlantic along with American troops.

Along the lines of the COB agreement, a second memorandum of understanding between the United States and Norway was signed in 1981 to help remedy the problem of Norway's defense. The agreement called for the repositioning of heavy American military equipment and stocks for a U.S. marine amphibious brigade (MAB) in central Norway. By storing materiel that the marines would ordinarily use, the need for maritime transport would decrease, and reinforcing Norway would become more credible.

In preparation for rapid allied reinforcement, Norway has been organizing engineering and logistics support where the marines would deploy. According to General Bowman, when the plan is completed, an allied reinforcement brigade could be in place in a few days using only a small part of NATO's strategic airlift and civilian capacity.³⁸⁾ This suggests a significant improvement in the reinforcement program, for strategists were concerned as late as 1983 that NATO did not have enough airplanes to ensure the rapid reinforcement of Norway. It was also doubtful if Norway had the capacity to receive a strong allied brigade.³⁹⁾

Pentagon officials who worked on the repositioning agreement say Norway is largely responsible for its improved defense. Robert Komer, Under-Secretary for Policy from 1979-1981, points to Norway's willingness «to do more with its own resources.»⁴⁰⁾ This was attributed to a show of greater political resolve as well as ample revenues from North Sea oil sales. The success of the oil industry has given Norway the means to increase its defense spending 2.5 - 4 per cent in real terms since 1981.

Since the Reagan Administration has been in office, the policy of placing greater emphasis on Norway and the northern flank has continued.⁴¹⁾ This is not only apparent in the Pentagon's five-year plan to achieve a 600 ship navy by 1987, but also in the roles the navy has been given. One such role is certainly to monitor the Soviet Northern Fleet as it departs from the Kola peninsula, an area Secretary of the Navy John F. Lehman calls «the most valuable piece of real estate on earth.»⁴²⁾ But just as significant as the build-up is a new

emphasis on forward strategy. Before it was deemed sufficient by U.S. naval officers to keep the Northern Fleet «bottled up» behind the GIUK gap. Now the objective appears to be containing Soviet forces as far north as possible. As Lehman said in a recent interview, «the only way you can really keep them (the Soviets) above the GIUK gap is to be up there (in the Norwegian Sea) forcing them onto the defensive initially because they know they will have to protect their assets.»⁴³⁾ Such a strategy would ultimately place primary importance on maintaining the security of the continental United States and the Atlantic sea lanes.

It is primarily to this end that Lehman has driven the naval build-up. Small wonder then that he considers Norway so important. As he noted, «Norway is crucial to the whole NATO war plan.»⁴⁴⁾ Because Lehman and other officials believe that the Soviets aim to take Norway quickly and operate their submarine wolf packs out of Norway the way the Germans did in World War II, an early forward defense and attrition strategy will probably continue to occupy the Pentagon for some time.

Conclusion

It is likely that future U.S. policy toward Norway and the northern flank will resemble the policies followed since 1962. By definition, the basic strategy of flexible response allows the United States to vary its approach to the defense of the northern area according to its perception of the Soviet threat. The link between perception and policy has been fundamental to Pentagon thinking, particularly that of the Navy. And since the case of Norway and the northern flank has been less publicized than other focal points of U.S. policy, the Navy has had more leeway and has been more involved with this area than any other government department. Thus, in contrast to most turning points in policy where people perceive a problem and agitate for change, Pentagon officials concerned with northern Europe have been almost solely responsible for acting upon perceptions of threat in the northern flank.

NOTES

1. Joseph H. Alexander, «The Role of the U.S. Marines in the Defense of North Norway,» *Proceedings*, May 1984, p. 182.
2. Francis T. Miko, «Soviet Policy in Nordic Europe: New Focus on the Forgotten Flank?,» CRS Report No. 85-33 F, February 1985, p. 7.
3. Discussion with Richard Vine of the Atlantic Institute, Paris, June 4, 1985.
4. Treaty Concerning Spitzbergen, Article 3, February 1920.
5. Discussion with Admiral Harry Train, former Commander U.S. Sixth Fleet, 1976-1978; Commander-in-Chief U.S. Atlantic Fleet and Supreme Allied Commander, Atlantic, 1978-1982, Norfolk, Virginia, March 27, 1985.
6. National Security Council document 6006/1, 1962.
7. This latter point was immediately tested when the Soviet Union seized the Petsamo area from Finland after the war, thus restoring the common border with Norway.
8. National Security Council document 6006/1.
9. Robert W. Komer, «Security Issues Between the United States and Europe,» *NATO - The Next Generation*, ed. by Robert E. Hunter (Boulder: Westview Press, 1985), p. 127.
10. See John Foster Dulles, «The Evolution of Foreign Policy,» *Department of State Bulletin* 30, No. 761, January 25, 1954, p. 108.
11. National Security Council document 5810/1, May 5, 1958.
12. Discussion with Maj. Gen. Richard C. Bowman, Ret., former Chairman of U.S./Norwegian study on north Norway, April 4, 1985.
13. National Security Council document 5810/1, May 5, 1958.
14. Robert W. Komer, *Maritime Strategy of Coalition Defense* (Cambridge: ABT Associates, Inc., 1984), p. 6.
15. Charles E. Bohlen, *Witness to History, 1929-1969* (New York: W.W. Norton and Co., 1973), pp. 495-496.
16. Discussion with Admiral Harry Train, March 27, 1985.
17. Myron J. Smith, Jr., *The Soviet Navy, 1941-1978* (Santa Barbara: ABC-Clio, Inc., 1980).
18. Sergei G. Gorshkov, *Sea Power and the State* (Annapolis: U.S. Naval Institute, 1978), p. 396.
19. Discussion, March 27, 1985.
20. *The New York Times*, February 12, 1969.
21. *Ibid.*
22. Discussion with Robert G. Weinland, July 26, 1985.
23. *The New York Times*, February 12, 1969.
24. Phillip A. Karber and Jon L. Lellenberg, «The State and Future of U.S. Naval Forces in the North Atlantic,» *New Strategic Factors in the North Atlantic* (Oslo: Universitetsforlaget, 1977), p. 31.
25. See John Kristen Skogan, «Nordflåtens utvikling siden 1968», *Internasjonal Politikk* No. 1, (1977); and «Nordflåten: utvikling, status, utsikter,» No. 3B, (1978).
26. Discussion with Martha Mownter, Soviet analyst, Department of State, Washington, D.C., July 29, 1985.
27. Discussion with F. Herbert Capps, Deputy Director, INR/WEA, Department of State, July 29, 1985.
28. Comptroller General's Report to the Chairman of the House Committee on Appropriations, GAO/C-ID-83-1, January 14, 1983.

29. *Financial Times*, October 27, 1982.
30. *Ibid.*
31. *Ibid.*
32. Discussion with Weinland.
33. Discussion with Bing West, Naval War College, Rhode Island, September 16, 1985.
34. Discussion with General Sverre Hamre, Oslo, May 2, 1985.
35. Discussion with Jon Lellenberg, Washington, D.C., July 29, 1985.
36. Discussion with West.
37. Discussion with Robert W. Komer, former Under Secretary for Policy, Department of Defense, Washington, D.C., July 11, 1985.
38. Discussion with Bowman.
39. Erling Bjøl, «Nordic Security,» *Adelphi Papers*, No. 181 (Spring, 1983), p. 25.
40. Discussion with Komer.
41. Discussion with Lellenberg.
42. John Lehman quoted in: Joseph H. Alexander, «The role of the U.S. Marines in the Defense of North Norway,» *Proceedings*, Vol. 110/5/975 (May, 1984), p. 192.
43. *The Washington Post*, December 29, 1982.
44. *Ibid.*

Sources consulted

- Alexander, Joseph H. «The Role of the U.S. Marines in the Defense of North Norway.» *Proceedings*, Vol. 110/5/975 (May 1984), pp. 180-193.
- Ausland, John C., Retired U.S. Foreign Service Officer. Personal interview. Oslo, May 1, 1985.
- Bjøel, Erling. «Nordic Security.» *Adelphi Papers*, No. 181 (Spring 1983).
- Bohlen, Charles E. *Witness to History, 1929-1969*. New York: W.W. Norton and Co., 1973.
- Bowman, Richard C., Retired Maj. General, USAF. Personal interview. Washington, D.C., April 4, 1985.
- Capps, Herbert F., Deputy Director, INR/WEA., Department of State. Personal interview. Washington, D.C., July 29, 1985.
- Dulles, John Foster. «The Evolution of Foreign Policy.» *Department of State Bulletin* 30, No. 761, January 25, 1954.
- Financial Times*. October 27, 1982.
- German, Robert, Retired U.S. Foreign Service Officer. Personal interview. Washington, D.C., July 25, 1985.
- Gorshkov, Sergei G. *Sea Power and the State*. Annapolis: U.S. Naval Institute, 1978.
- Hamre, Sverre, General, Norwegian Defense Staff. Personal interview. Oslo, May 2, 1985.
- Holst, Johan Jørgen, Director, Norwegian Foreign Policy Institute. Personal interview. Oslo, April 24, 1985.
- Karber, Phillip A. and Lellenberg, Jon L. «The State and Future of U.S. Naval Forces in the North Atlantic.» *New Strategic Factors in the North Atlantic*. Oslo: Universitetsforlaget, 1977, pp. 30-54.

- Kidd, Isaac. Retired Admiral, U.S. Navy. Personal interview. New York, June 24, 1985.
- Knudsen, Baard, Professor of Political Science, University of Oslo. Personal interview. Washington, D.C., July 26, 1985.
- Komer, Robert W. *Maritime Strategy or Coalition Defense*. Cambridge: ABT Associates, 1984.
- Komer, Robert W. Personal interview. Washington, D.C., July 11, 1985.
- Komer, Robert W. «Security Issues Between the United States and Europe.» *NATO - The Next Generation*. Edited by Robert E. Hunter. Boulder: Westview Press, 1985.
- Lellenberg, Jon L. Personal interview. Washington, D.C., July 19, 1985. *Manchester Guardian*. January 22, 1984.
- Miko, Francis T. Personal interview. Washington, D.C., April 1, 1985.
- Miko, Francis T. «Soviet Policy in Nordic Europe: New Focus on the Forgotten Flank?» *CRS Report*, No. 85-33F, Washington, D.C., February 1985.
- Mownter, Martha, Soviet Analyst, Department of State. Personal interview. Washington, D.C., July 29, 1985.
- Neue Zuercher Zeitung*. March 30, 1980, July 5, 1980, September 19, 1980, November 19, 1980.
- The New York Times*. February 12, 1969, April 18, 1979, February 11, 1980, May 10, 1980, December 23, 1980.
- Rowen, Henry, Professor of Business, Stanford University. Personal interview. Palo Alto, California, September 26, 1985.
- Skogan, John Kristen. «Nordfåtens utvikling siden 1968», No. 1, and «Nordflåten; utvikling, status, utsikter.» No 3B, *Internasjonal Politikk*. Oslo, 1977, 1978.
- Smith, Myron J. *The Soviet Navy, 1941-1978*. Santa Barbara: ABC-Clio, Inc., 1980.
- Taylor, William, Director, Center for Strategic and International Studies. Personal interview. Washington, D.C., July 26, 1985.
- Treaty of Spitzbergen, 1920.
- U.S. Congress. House. Committee on Foreign Affairs. *Northern European Security Issues*. Report. 97th Cong. 2nd Sess., 1983.
- U.S. Congress. House. Committee on Foreign Affairs. *NATO and Western Security in the 1980s: The European Perception*. Report, 96th Cong. 2nd Sess., 1980.
- U.S. Congress. House. Committee on Armed Services. *FY 1984 DOD*. 97th Cong. 2nd Sess., 1983.
- U.S. Congress. General Accounting Office. *Comptroller General's Report to the Chairman of the House Committee on Appropriations*. GAO/L-10-83-1, January 14, 1983.
- U.S. Congress. Senate. Committee on Foreign Relations. *NATO - A Status Report*. Report, 96th Cong. 2nd Sess., 1980.
- U.S. National Security Council. *Basic National Security Policy*, declassified, 1962.
- U.S. National Security Council. Report No. 5810/1, declassified, May 5, 1958.
- U.S. National Security Council. Report No. 6006/1, declassified, 1962.
- Van Dusen, Michael H., Director, House Subcommittee on Europe and the Middle East. Personal interview. Washington, D.C., March 26, 1985.
- Vine, Richard, former Assistant Secretary of State for European and Canadian Affairs, 1975. Personal interview. Paris, June 4, 1985.

- The Washington Post*. February 5, 1980, September 11, 1980, December 8, 1980, December 29, 1982.
- Weinland, Robert G. Personal interview. Washington, D.C., July 26, 1985.
- Wenick, Martin, Director, Office of Northern European Affairs, Department of State. Personal interview. Washington, D.C., September 20, 1985.
- West, Bing, Personal interview. Newport, Rhode Island, September 16, 1985.

Militærforskere i vesterveg

FFI-forskere på utenlandske universiteter 1945-70

Hvor går skillet mellom sivil og militær teknologi?

Dette spørsmålet er reist flere ganger i norsk politisk debatt siden midten av 1960-tallet. Siste gang det skjedde var våren 1985 da USA inviterte de europeiske NATO-allierte og noen alliansefrie land til å ta del i et omfattende forskningsprosjekt for å utvikle et amerikansk romvåpenprogram, kalt SDI eller 'Star Wars'.¹⁾ I de fleste europeiske land var det skepsis mot å utvide det militære engasjement i verdensrommet. Det var en utbredt motstand mot å bli involvert i amerikansk militær forskning om romvåpen, men mange fant at forskningsprogrammet ville komme til å få stor betydning for den almene teknologiske utvikling og derfor også for det fremtidige næringsliv. SDI ble vurdert som en mulig kanal for teknologi-overføring til en europeisk industri som følte en sterk trussel fra japansk og amerikansk næringsliv om å bli akterutseilt.

Norge var det eneste land som sa nei til å delta i forskningsfasen av det amerikanske romvåpenprogrammet. Også her ble det fra enkelte hold argumentert mot at Norge skulle engasjere seg i amerikansk militærforskning for sterkt, men argumentet fra ledende politisk hold mot norsk deltakelse var at Norge hadde begrensede ressurser til militær forskning og at midlene burde gå til oppgaver som gjaldt vårt eget forsvar. Regjeringen var imidlertid åpen for at forskningen ville ha ringvirkninger for det sivile næringsliv, og ville derfor ikke helt lukke døren for at norske interesser kunne delta. Bedrifter eller institusjo-

ner som på eget initiativ tok del i underprosjekter av SDI-programmet for å heve sin teknologiske kompetanse.²⁾

Regjeringens standpunkt var begrunnet med at det var mulig å skille mellom sivile og militære deler av romvåpenprogrammet, og pekte på datateknologi som et eksempel på sivil teknikk. Norske interesser burde bare delta i de sivile delene av prosjektet. Kritiske røster hevdet at det ikke ville være mulig å innføre et slikt skille innen et militært forskningsprogram, og fikk støtte fra direktøren for Forsvarets forskningsinstitutt (FFI) som påpekte at det ville være vanskelig å skille mellom forskning for sivile og militære formål når det gjaldt anvendelsesmuligheter for ny teknologi.³⁾

Direktørens uttalelse må sees på bakgrunn av den erfaring instituttet hadde som militært forskningsinstitutt som i tillegg til å utvikle teknikker til bruk for forsvaret, hadde i sin formålsparagraf en passus om at instituttet burde satse på teknikker som også kunne få sivil anvendelse.⁴⁾ Instituttets historie kan derfor være en innfallsvinkel til studiet av i hvor stor grad det er sammenfall mellom sivil og militær teknologi eller om de kan sees som isolerte teknologier. FFI var et forskningsinstitutt med en bred kontaktflate utad, og instituttets dualisme med interesse både for militær og sivil anvendelse av forskningsresultatene gjenspeiler seg i FFI-forskernes internasjonale kontakter.

Denne artikkelen vil berøre enkelte sider ved spørsmålet om forholdet mellom norsk militær forskning og utenlandske samarbeidspartnere, og mellom militær og sivil teknologi i deler av etterkrigstiden. Vi skal se nærmere på en kanal for internasjonalt samarbeid som Norges eneste militære forskningsinstitutt, FFI, deltok i 1945-70. I likhet med andre norske forskere kunne FFI søke Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Forskningsråd (NTNF) om stipend til å oppholde seg (vanligvis) ett år ved et utenlandsk akademisk lærested. Siden NTNF i all hovedsak formidlet stipendier til sivile universiteter og høyskoler, vil dette materialet kunne gi informasjon både om enkelte av FFIs kontaktnett i utlandet og om forholdet mellom militær forskning og den sivile vitenskapelige aktivitet ved akademiske institusjoner. Kildematerialet som har vært til rådighet gjelder forskere innenfor det vi med et samlebegrep har kalt 'elektronikk': automatisering (servo- og

reguleringsteknikk), databehandling, elektro svakstrøm, faststoff-fysikk og mikrobølge- og signalteknikk⁵⁾ Dette fagområdet omfattet de fleste FFI-stipendiatene på NTNFs program, og det utgjorde et felt der FFI var meget sterkt representert i forhold til andre forskningsinstitutter. Dette forhold gjenspeiler at 'elektronikk' ble vurdert som spesielt interessant for utvikling av teknikker og produkter med både sivil og militær nytteverdi.

FFI har i norsk sammenheng hatt tilgang på relativt betydelige forskningsressurser. Likevel har de vært beskjedne sammenlignet med de midler f.eks. en del amerikanske prosjekter har hatt tilgang på. En mulighet til å følge med i utviklingen på nært hold i verdens ledende forskningsmiljøer har derfor gitt instituttet muligheter til vellykkede egne forskningsprosjekter. Det er i den sammenheng viktig å skille mellom tilfeldige kontakter i utlandet og langvarige, stabile samarbeidsforhold med kontinuerlig kontakt. Langvarig og stabil kontakt er viktig for vellykket teknologioverføring, og forutsetter at avsendernasjonene er åpne og villige til å la utlendinger få del i forskningsresultatene. Vi skal se hvordan etterkrigstiden har vekslet mellom åpenhet og mer proteksjonistiske holdninger.

En utviklingsprosess av et produkt eller teknologi innenfor et militært forskningsinstitutt ender ikke med nødvendighet i industriell produksjon. Vi kan tenke oss flere forhold som kan fremme eller hemme industrialisering, f.eks. at det finnes et marked av enten sivil eller militær art; at det finnes en vilje til å sette i gang industriproduksjon (gründerånd eller politisk planlagt industri); at det er tilstrekkelig teknisk og produksjonsmessig ekspertise og kompetanse osv. Vi skal i denne artikkelen bare antyde enkelte av disse forholdene ved utviklingen etter andre verdenskrig, mens vi i større grad skal legge vekt på et teknologisk aspekt ved industrialiseringsaktiviteten.

I debatt om forsvarsøkonomiens rolle i samfunnets økonomi brukes ofte begrepet *'spin-off'* om et forhold der resultater av militær forskning får virkning for sivil industri, det vil si at teknologi som er utviklet innenfor forsvaret viser seg å ha sivile anvendelsesmuligheter.⁶⁾ På sektorer der sammenfallet i konkrete teknikker mellom sivil og militær anvendelse er

stort, vil det være lite hensiktsmessig å snakke om 'spin-off' fra den ene til den andre sektor. Det vil i slike sammenhenger hovedsaklig være snakk om en vekselvirkning mellom sivil og militær forskning og produksjon. I stedet bør vi se i hvilken grad teknikkene løper sammen. Dette forholdet ser ut til å karakterisere elektronikkindustrien i store deler av etterkrigstiden.⁷⁾ Sammenfallet mellom sivil og militær teknologi kan være av to ulike slag. For det første de tilfeller der samme *tekniske kunnskap* kan nyttes i begge sektorer, for det andre der det utvikles et *produkt* som finner anvendelse både på et sivilt og militært marked. Artikkelen vil hevde at det har vært i de sistnevnte tilfellene at FFI-prosjekter har resultert i sivil-militær produksjon.

I studiet av sivil-militær industriutvikling kan perioden 1945-1970 deles inn i tre under-perioder. I den første fasen fra slutten av andre verdenskrig og fram til ca. 1953 hadde vi en situasjon med langvarige og nære forbindelseslinjer mellom grupper ved FFI og britiske forskningsinstitutter. I denne tiden førte Storbritannia en politikk preget av stor åpenhet. Forskningsprosjektene var av militær-sivil art, det var produkter med salgsmuligheter både til sivile og militære kunder, resultatet ble etablering av militær og sivil industri.

I årene som fulgte foregikk det en reorientering av samarbeidet fra britiske til amerikanske forskningsinstitutter. USA var forskningspolitisk proteksjonistisk i 1950-årene, noe som skapte problemer for teknologioverføring fra USA. FFI-forskningen resulterte i denne perioden i hovedsak i industri med ren militær anvendelse. En ny fase inntrådte i løpet av 1960-årene da det oppsto en situasjon som mer lignet på den første etterkrigstid. Nært samarbeid med amerikanske forskere bar frukter på områder der det både var sivil og militær etterspørsel etter sluttproduktene av FFI-forskning. 1960-årene var sannsynligvis det tiår da amerikanerne førte den mest liberale politikk med hensyn på eksport av teknisk kunnskap.

Samarbeid med Storbritannia 1945-53

I den første etterkrigsfasen, fram til 1953, hadde FFI et nært samarbeid med britisk forskning. Resultatet ble utvikling av

produkter som ble satt i industriell produksjon og solgt både til sivile og militære kunder. I det følgende skal vi først se nærmere på dette tekniske samarbeidet, deretter se hvilken type industri de britisk-norske forskningsaktiviteter resulterte i.

Britisk-norsk krigsforskning

I det meste av denne perioden reiste FFI-forskere til utlandet med instituttets egne midler. Før 1950 fikk FFI-forskere bare tildelt et eneste årsstipend fra NTN⁸⁾, noe vi må se på bakgrunn av NTN⁸⁾s formål som var å medvirke til gjenreisningen av landet. Derfor kom det til å bli gitt stipendier først og fremst til formål som NTN⁸⁾ mente kunne gi økonomisk - i denne sammenheng - industriell virkning på kort sikt. Forsvarsteknikk ble derfor ikke vurdert som betydningsfullt på det tidspunktet. Stipendiene gikk i stor grad til representanter for kjemisk industri, treforedling og metallurgisk industri.⁹⁾

Også et annet forhold kan ha ført til at FFI ikke utnyttet de sivil-militære mulighetene som lå i NTN⁸⁾-programmet før 1950. Instituttet var i stand til å holde kontakt med utlandet ved hjelp av egne reisemidler. FFIs reisebudsjett var betydelig etter norske forhold i den første etterkrigstid. I statsbudsjettet for 1948 fikk FFI tildelt 70.000 kroner til reiser og transport og bevilgningene økte til 140.000 kroner i 1951/52.¹⁰⁾ Med disse midlene hadde FFI mulighet til å opprettholde samarbeidet med andre forskningsmiljøer - først og fremst i Storbritannia og Sverige. Til sammenligning kan det nevnes at budsjettet for NTN⁸⁾s stipendiater i denne perioden varierte fra 150.000 kroner i 1948/49 til 240.000 i 1949/50. NTN⁸⁾ sendte for disse midlene mellom 18 og 29 personer til ettårige opphold i utlandet. Selv om tallene for reisebudsjettet til FFI og NTN⁸⁾s stipendieprogrammer ikke fullt ut kan sammenlignes,¹¹⁾ antyder de likevel at myndighetene lot tilflytte betydelige midler til FFI i sine første år for å la ansatte få muligheten til å holde faglig kontakt med kolleger i andre land.

Norge hadde etablert et nært samarbeid med britiske forskningsinstitutter under andre verdenskrig gjennom Forsvarets Overkommandos Tekniske Utvalg (FOTU) som ble opprettet

for å skaffe norske ingeniører og teknikere til britiske forskningsinstitutter. Ca 30 nordmenn ble plassert gjennom FOTU og disse kom til å utgjøre grunnstammen da FFIs forskningsaktivitet kom i gang i 1946. Englandsfarerne var den drivende kraft bak opprettelsen av FFI og gjorde det mulig å fortsette krigens militærtekniske arbeid på norsk jord i fredstid. Med dette kontaktnettet var det lite merkelig at det var over Nordsjøen det første tekniske samarbeidet blomstret.

I Forsvarets forskningsinstituts første årbok for 1947 het det for eksempel at «en forsker (hadde) oppholdt seg i England for studiet av den indirekte bølge (ionosfæreforskning) og utnyttelsen av denne til militære og sivile sambandsproblemer». ¹²⁾ Arbeidet med å anvende radiobølger til å sende signaler via ionosfæren hadde fått sitt gjennombrudd under andre verdenskrig da britene og amerikanerne lyktes i å utvikle gode teorier og utstyr til dette formål. Dette problemet arbeidet blant annet Finn Lied med i Storbritannia under krigen og videre i Cambridge i 1946/47. Han var med på å føre denne forskningen hjem da han kom til avdeling for Telekommunikasjoner i 1947. Hans kontakter med forskere i Cambridge og Slough var også utgangspunkt for at andre FFI-forskere kom i kontakt med denne del av britisk forskning. ¹³⁾ Men samarbeidet med britisk forskning var formalisert før Lieds tilbakekomst. På Kjeller hadde FFI overtatt den tyske ionosfærestasjonen og en Tromsø-avdeling var raskt blitt opprettet. Ionosfærekontoret samarbeidet med Inter Service Ionosphere Bureau i Storbritannia med regelmessig utveksling av observasjoner. ¹⁴⁾

De fleste norske forskere som oppholdt seg i Storbritannia under krigen arbeidet med asdic- (sonar) eller radarutvikling. Dette ga grunnlaget for etablering av to av de første avdelinger ved FFI, avdeling for Radar i Bergen og avdeling for Asdic i Horten. FFIs første direktør, Fredrik Møller, var forskningssjef for avdeling for Asdic, mens Helmer Dahl ble sjef for avdeling for Radar. I krigsårene var det konstruert generatorer for 'mikrobølger' som var både pålitelige og effektive. Radaranlegg var tatt i bruk, og gjennom den læringsprosess som bruk av radar skapte, fikk forskerne bedre forståelse for det teoretiske grunnlaget for mikrobølgene og for de praktiske problemene med å konstruere utstyr til å anvende mikrobølger

til ulike formål.¹⁵⁾ Under krigen var det blitt mulig å utvikle radiolinjesystemer som erstatning for kabelnett for å modernisere telefonnettet. Arbeidet for å konstruere et norsk radiolinjesystem ble startet i Bergen ved avdeling for Radar like etter andre verdenskrig. At samarbeidet med Storbritannia fortsatte etter 1945, vises ved at en representant for avdeling for Radar like etter krigen reiste til den britiske kommisjon som undersøkte radar til navigasjonsbruk.¹⁶⁾ Radiolinjeteknikk var et forskningsområde som foregikk mange steder i verden samtidig. I Norge tok for eksempel Elektrisk Bureau opp ideen og startet et utviklingsprosjekt i 1946.

Fredrik Møller hadde i sin avdeling fire forskere som alle hadde oppholdt seg i Storbritannia under krigen og der forsket i undervanns-krigsføring.¹⁷⁾ På samme måte som for ionosfærefleksjon av elektrobølger og radarutvikling, foregikk det også under krigen et teknisk gjennombrudd for deteksjon av gjenstander i vann. Asdic-forskningen gikk ut på å bygge apparater som kunne registrere lydsignaler under vann og således brukes til blant annet å oppdage ubåter i neddykket tilstand. Avdelingen i Norge arbeidet særlig med utvikling av et ekkolodd. Dette var et elektroakustisk instrument som ble montert i et skip for å måle vann- dybden. I prinsippet er ekkolodd og sonar (asdic) det samme, men sonaren kan sende ut sine pulser i ulike retninger, ekkoloddet bare vertikalt.

Beskrivelsen av den første forskningsaktiviteten ved FFI antyder at instituttet i sin startfase var nært knyttet til britisk krigsforskning, og det nære samarbeidet fortsatte i en grad som gjør at vi kan hevde at norsk militærforskning var en direkte fortsettelse av den britiske - og en del av denne selv gjennom deler av de alliansefrie årene 1945-49.¹⁸⁾

Men krigen hadde også ført til kontakter med Sverige: Som eksempel kan nevnes at Peder T. Hiis kom over til nabolandet der han ble teknisk instruktør i Hærens samband. Fra 1947 ble han ansatt ved avdeling for Radar i Bergen og forsket i mikrobølgeteknikk anvendt på radiolinjeanlegg. Samarbeidet med Sverige om mikrobølgemålinger kan vi se på bakgrunn av den kontakt som på denne måten oppsto. I de første årene etter krigen besøkte f.eks. FFIs forskere ved Forsvarets Forskningsanstalt (FOA) for å utnytte erfaringer og resultater fra Sverige om bølgeutredelse i skandinavisk terreng.¹⁹⁾

Samarbeidet fortsatte mellom FFI og britisk forskning også utover i 1950-årene, og britene førte en liberal politikk ved å la FFI-forskere få del i britiske forskningsresultater.²⁰⁾ Dette gjenspeiles i NTNf-stipendiene. Den første FFI-forsker med NTNf-midler som besøkte Storbritannia var Henrik Nødtvedt ved avdeling Asdic (1950). I likhet med Finn Lied reiste han til University of Cambridge der han studerte svingningsteori med henblikk på akustiske og elektroakustiske systemer. Flere av forskerne ved avdelingene for Radar og Telekommunikasjoner fulgte etter. Dette universitetet var et av de sentrale reisemålene også for FFI-forskerne som ville studere mikrobølge-teori i det første tiåret etter 1945. De to andre stedene i Storbritannia var General Post Office Research Station og Imperial College i London. Det kan hevdes at FFI holdt en relativ stabil kontakt med disse forskningsmiljøene fram mot midten av 1950-årene. Denne kontakten og det kontinuerlige samarbeidet med britisk forskning la grunnlag for vellykkede utviklingsarbeider av ferdige industriprodukter: sonar (asdic), ekkolodd, radiolinjeutstyr.

Militær og sivil industri

FFIs primære oppgave var å fungere som bindeledd mellom Norge og den internasjonale utvikling og vurdere muligheten for utnyttelse av ny teknologi i Norges forsvar.²¹⁾ FFI var således i utgangspunktet ment å spille en sentral rolle i anskaffelsessaker, og kravet om å holde seg orientert internasjonalt var derfor klart uttrykt i formålsparagrafen. Umiddelbart etter krigen ble det diskutert om Norge burde foreta innkjøp av militært materiell fra Sverige, men det ble snart besluttet å satse på Storbritannia.²²⁾

I tillegg til å være forsvarets rådgivingsorgan for ny teknologi har vi sett at FFI også skulle være med på å legge grunnlaget for ny industri. Denne del av instituttets formålsparagraf må sees på bakgrunn av det samarbeid med britisk forskning som hadde funnet sted under andre verdenskrig. Forsvarsdepartementet mente at samarbeidet hadde lagt teknisk grunnlag for norsk produksjon av innenlandsk materiell, særlig på elektronikkens område. FFI innehadde en ekspertise

som departementet mente kunne være grunnlag for ny norsk industri.²³⁾

På denne måten kom norsk forskningsinnsats i Storbritannia til å sette sitt preg på målsettingen for norsk militærforskning gjennom etterkrigstiden. Krigssamarbeidet avfødte således forventninger om at det skulle resultere i sivil-militær norsk elektronisk industri. Forventningene viste seg delvis å holde stikk. En del av de teknikkene som forskerne tok med seg fra Storbritannia, kunne innpasses i en større industriell sammenheng, noe som også hadde preget tenkningen i det lille miljøet omkring Forsvarets Overkommandos Tekniske Utvalg (FOTU) der planene om etablering av FFI ble lagt. Kostnadene ved FFI kunne rettferdiggjøres, i tillegg til den militære argumentasjon, ved at forskningen kunne gi sivilt nyttige produkter.

Ekkolodd ble et kommersielt produkt ved at Simonsen Radio A/S satte i gang produksjon for den norske fiske- og handelsflåten, som utgjorde et betydelig marked. Samme bedrift produserte senere også en FFI-utviklet sonar. Radiolinjesystemet fra avdeling for Radar resulterte i et radiolinksystem produsert av Bergens-firmaet NERA og levert til NATOs infrastrukturprogram for modernisering av telekommunikasjonene i Norge. På denne måten fikk Norge to sett telefonsamband, et militært linksystem og et sivilt kabelsystem. Disse eksemplene representerer en del av den første norske 'moderne' elektronikkindustri ved siden av radioindustrien, men det må understrekes at omfanget av produksjonen var begrenset og hadde beskjeden industriell betydning for Norge som helhet.

Disse første eksemplene på moderne militær/sivil industri i Norge fant sted innen to ulike markeder. Ekkolodd og radar dekket et stort markedsbehov for henholdsvis fiskeflåten og handelsflåten. Derimot lyktes det ikke å finne sivil avsetning for radiolinksystemet til det norske Telegrafverket før i 1960-årene. Til gjengjeld lyktes det å selge systemet til NATO, noe som illustrerer det spesielle ved produkt-teknologien for disse forskningsprosjektene. Det viste at moderne militær forskning kunne resultere i både militær og sivil industri ved å framstille produkter som var av interesse for begge disse markedene. Det er liten grunn til å betvile at dette styrket FFIs posisjon

innenfor den sivile forskningsverden og ga instituttet et renommé i norsk industri. Mindre sannsynlig er det at norsk militærforskning gjennom disse resultatene fikk en sterkere posisjon innad i det norske forsvaret.

Overgangsfase: Fra Storbritannia til USA

Gradvis ebbet kontakten mellom FFI og britiske forskningsmiljøer ut. I løpet av 1950-årene vendte interessen hos de norske militærforskerne seg mot USA. Våpenhjelp og amerikansk teknisk dominans fremmet nyorienteringen, og førte samtidig til at FFI fikk finansiell og annen støtte til utvikling av rent militære prosjekter med liten relevans for sivil etterspørsel. Vi skal i dette avsnittet se nærmere på hvordan dette teknologisamarbeidet la grunnlag for ekspansjon av norsk militærindustriell produksjon.

Dreiningen mot USA

1950-årene kan vi se på som en omstillingsperiode av det internasjonale kontaktnett for 'elektronikk'-forskerne ved FFI. I begynnelsen av tiåret var samarbeidet med Storbritannia omfattende, mens det var beskjedent samarbeid med amerikansk forskning. I slutten av tiåret var forholdet det motsatte. Med unntak av et samarbeid med det britiske Marconifirmaets college og Marconiselskapet selv ved inngangen til 1960-tallet om radar og radioteknikk, er det påfallende hvordan stadig færre FFI-forskere søker seg til britiske forskningsentra. Da ser det ut til at de kontaktene som andre verdenskrig hadde skapt, ikke lenger var vesentlige for instituttets internasjonale samarbeid. Andre land øvet større tiltrekningskraft. Amerika-dominansen i FFIs kontakt i 1960-årene kan studeres gjennom NTNF-stipendiene. Hele 29 av stipendiatene i den gruppen vi studerer reiste til USA, mens bare 5 forskere gjestet britiske institutter i dette tiåret.

Selv om hovedtendensen var at FFIs kontaktflate tidlig på 1950-tallet hadde gått til britiske forskningsinstitutter, kan

vi i ettertid se at nye kontakter var blitt opprettet i USA både innen radar-, atom- og sonarteknisk forskning. Dette kan vi forstå på bakgrunn av at krigsforskningen ikke utelukkende skapte forbindelseslinjer til Storbritannia. Norske forskere hadde under andre verdenskrig også gjort tjeneste i amerikanske institutter, og Gunnar Randers aktivitet kan være et eksempel på hvordan senere FFI-forskere fikk kontakter i USA som kunne nyttes til hjemhenting av teknisk kunnskap.²⁴⁾ Kontakten til USA, om enn svak i den første etterkrigstid, gjenspeiles i søknader om NTNF-stipend. Den første fra FFI som fikk stipend fra NTNF, reiste til USA. Det skjedde i 1949 da Arve Rambøl fikk midler til å oppholde seg et år ved Princeton University der det amerikanske firmaet RCA hadde laboratorium, for å utvide sin kunnskap om bølge-forplanting og antenneteknikk. Det innebar at Rambøl dro til Amerika for å studere det de fleste andre reiste til Storbritannia for å forske i: radarteknikk og utnyttelse av 'den direkte bølge'. Han skulle få følge av mange i 1960-årene.

Fra omkring 1953 bremsset veksten i reisebudsjettet til FFI opp, samtidig med at instituttets ledelse ga uttrykk for at behovet for midler til utenlandsreiser økte fordi FFIs internasjonale samarbeid ble utbygd. Behovet ble forsterket ved at FFIs forskere fikk tildelt færre stipendier fra NTNF i årene 1953-58 enn i perioden før og etter. I denne situasjonen ble det tatt initiativ til å opprette nye kanaler for internasjonalt teknologisamarbeid. Mulighetene viste seg å finnes i forholdet til USA.²⁵⁾

Våpen-assistanse og ren militær forskning

Orienteringen mot USA må vi se på bakgrunn av to forhold: den amerikanske våpenassistanse og USAs ledende rolle i den tekniske utvikling. For FFI ble The Mutual Weapons Development Program (MWDP) av stor betydning. Da instituttet i midten av 1950-årene hadde vansker med å få øket sitt budsjett, fant ledelsen midler til fortsatt ekspansjon gjennom dette programmet.²⁶⁾ Tilskuddene var av betydelig omfang, og i alt ble FFI i 1950-årene tilført omtrent 35 millioner

kroner i «Tilskott utenfra».²⁷⁾ Halvparten av midlene tilført utenfra gikk til utviklingen av FFIs første komplette våpensystem, anti-ubåt systemet Terne, som involverte flere av instituttets avdelinger og som tok store deler av instituttets ressurser. Arbeidet med Terne-systemet ble tatt opp da det viste seg at det ikke ville bli noen produksjon ved Raufoss Amunisjonsfabrikk av en norsk/britisk tretomsrakett i 1950, og Terne-prosjektet ble snart støttet av USA finansielt.²⁸⁾

Den amerikanske våpenhjelpen svekket FFIs posisjon ved at det ikke lenger var aktuelt med norsk militærindustri av større omfang og fordi behovet for ekspertise i anskaffelsesspørsmål ble mindre i det som ble kalt 'postordreforsvaret' - bestilling av utprøvde (og gamle) produkter til det norske forsvaret.²⁹⁾ MWDP-hjelpen førte til en dreining i ressursbruken hos FFI med større vekt på direkte våpenutvikling og mindre på sivil-militære produkter. FFIs sivile aspekt ble nedtonet. I tillegg kom at hjelpen også dreiet forskernes oppmerksomhet fra Storbritannia til USA - det var der ressursene var å hente og det var der den militærtekniske utvikling foregikk med raske steg.

FFIs forskningsaktivitet i midten av 1950-årene resulterte riktignok i industriell produksjon, men i motsetning til industrialiseringen som følge av den 'norsk-britiske krigsforskningen' førte det første norsk-amerikanske samarbeidet til ren militær produksjon da våpensystemet Terne ble satt i produksjon med Kongsberg Våpenfabrikk som hovedprodusent. Bak utviklingen lå et bredt teknisk arbeid med utvikling av en rekke delsystemer som hver krevde stor teknisk kompetanse. Terne-prosjektet avfødte ikke, i denne fase, sivil industri, og den tekniske nivåheving fikk bare indirekte sivile industrielle virkninger. Den bidro til modernisering og teknisk nivåheving i produsentbedriften som på et senere tidspunkt kunne få virkninger for annen produksjon.

Bakgrunnen for at FFIs forskning nå fikk begrenset betydning for sivil produksjon var flere. For det første hadde instituttets etablerte forskningsområder ført fram til de produkter som lettest lot seg utvikle og sette i industriell produksjon. Dessuten hadde de fleste av FFIs nye satsingsområder i større grad enn i instituttets første fase utelukkende militær interesse, og for det tredje var instituttets nye forskningsområder

av sivil-militær interesse ennå ikke modne for industrialisering. Vi skal se nærmere på et av de nye fagområdene som ble tatt opp ved FFI fra 1951.

Servoteknikk ved MIT og FFI

Den amerikanske våpen-assistansen til Europa var bare en kanal for teknologioverføring fra USA i det første etterkrigstid. Fra USA kom på denne tid en teknologi som skulle få stor betydning for blant andre FFI og Kongsberg Våpenfabrikk fra slutten av 1950-årene, nemlig servoteknikk. Bakgrunnen for FFIs kontakt med amerikansk servoteknikk finner vi i den tidlige etterkrigstid. Med Marshall-hjelpen kom amerikanske ingeniører til Europa, og dette skapte et grunnlag for et norsk-amerikansk servoteknisk samarbeid i tillegg til muligheter til å gi norske forskningsinstitutter vitenskapelig utstyr.³⁰⁾ FFIs internasjonale samarbeid på det servotekniske område er et godt eksempel på hvordan sivil-militære kontakter har oppstått, er blitt videreutviklet over lang tid og har resultert i industriell produksjon. Vi skal derfor se nærmere på dette samarbeidet. Det illustrerer også problemer med teknologioverføring på grunn av proteksjonistiske holdninger i avsenderlandet.

Marshall-hjelpen sendte Donald P. Campbell, som var professor og ansatt ved Servomechanisms Laboratory ved Massachusetts Institute of Technology (MIT) til Norge i 1949 for å holde foredrag om servoteknikk. Dette vakte stor interesse hos noen unge ingeniører som mente at mulighetene for å utnytte moderne teknikk til styring og kontroll av industrielle prosesser var gode i Norge. Etter Campbells besøk ble det tatt initiativ overfor NTNF for å få satt i gang forskning i servotekniske problemer. To av initiativtakerne var E. Klippenberg og K. Holberg.³¹⁾ Ved FFIs avdeling for Asdic var det fra 1950 lagt planer for slik forskning.³²⁾ Det skjedde i forbindelse med våpenutviklingsprosjektet Terne som da var startet opp ved denne avdelingen. Både Holberg og Klippenberg ble en tid senere ansatt ved FFIs avdeling for Fysikk der instituttets servotekniske forskning ble besluttet henlagt, og de var med på å bygge opp FFIs servogruppe.³³⁾

Kontakten med MIT og Campbells laboratorium ble utdypet av det norske servotekniske miljøet fra første del av 1950-årene. Campbell besøkte Norge ved flere anledninger og norske forskere var på gjensitt på MIT. Samarbeidet med Campbells laboratorium gjenspeiles i NTNf-stipendiene. De to nevnte unge forskerne ble de første av en lang rekke fra FFI som reiste til MIT. Karl Holberg fikk stipend fra NTNf i 1952/53, og året etter dro Erik Klippenberg. De oppga at deres hovedinteresse var industriell regulerings-teknikk, og la mindre vekt på det militære aspekt. Det indikerer at vi her hadde å gjøre med en teknologi der skillet mellom sivil og militær teknologi var svakt. Både den sivile industri og militære produkter kunne bruke de samme tekniske prinsipper og komponenter for å bedre sine funksjoner.

Fordi de amerikanske styresmaktene under Koreakrigen innstrammet sikkerhetsbestemmelsene, ble en rekke forskningsprosjekter, også av grunnforskningsnatur, gradert fram til ca. 1955. Verken Holberg eller Klippenberg lyktes f.eks. med å bli klarert til å arbeide med graderte prosjekter, noe som skapte vansker for deres arbeid ved MIT.³⁴⁾ Myndighetene bremsset på denne måten teknologioverføringen fra USA til allierte, særlig når det gjaldt informasjon fra forskningsinstitutter. Det ser ut til at det amerikanske næringslivet førte en noe åpnere politikk, selv om de som hadde regjeringskontrakter (og det hadde de aller fleste bedrifter av teknisk interesse) forbød kunnskapsutveksling til ikke klarerte personer.³⁵⁾

Utviklingen ved Servomechanisms Laboratory under Koreakrigen anskueliggjør sammenfallet mellom militær og sivil industri, og hvordan dette hindret spredning av teknisk kunnskap. Campbell hadde på sin Europa-reise lagt vekt på den industrielle betydning av teknikken, på rasjonalisering- og automatiseringsmulighetene. I begynnelsen av 1950-årene ble disse anvendelsesmulighetene skjøvet til side. De militære kom i forgrunnen, og Servomechanisms Laboratory ble en lukket institusjon. Også ved andre laboratorier ved MIT ble det på den tid drevet servoteknisk forskning med klare militære målsettinger. Campbell fikk ansvar for den akademiske utdanning, men som Holberg skrev i slutten av 1952: «for dette semestret har det ikke vært lokaler disponible for labora-

torier, slik at virksomheten har vært meget redusert. I følge langtidsplanen skal frie laboratorier for industriell kontrollteknikk bygges opp omkring Campbells gruppe». Militære interesser fortrenget sivile forskningsprosjekter og hindret ressurstilgang til den akademiske grunnutdannelse. Samtidig la de hinder i veien for at norske forskere fikk delta i de pågående forskningsprosjektene.³⁶⁾

Hvorfor ikke servoteknisk industri i Norge?

I løpet av noen år fikk Norge bygd opp en viss kompetanse innen servoteknisk forskning, hovedsaklig gjennom forskning ved Christian Michelsens Institutt (CMI) og FFI. Dette var grunnlag for et initiativ for å starte norsk industri innen fagområdet. Holberg og Klippenberg var blant initiativtakerne til å starte en norsk servoteknisk fabrikk og mente at det skulle være mulig å komme i gang i 1954. Denne ville være den første i Europa av sitt slag og skulle derfor ha hele Vest-Europa som sitt marked.³⁷⁾ Campbell sluttet entusiastisk opp om planene og tilbød de norske initiativtakerne hjelp til å skaffe amerikanske midler, produksjonsteknologi og sine egne patenter innenfor fagområdet. Det er grunn til å bemerke at Campbell mente at fabrikken ville være viktig både av beredskapsmessige militære og industri-økonomiske grunner. Dette gjenspeiler de sivil-militære anvendelsesmulighetene.³⁸⁾

Det ble aldri noe av planene om en norsk servomotorfabrikk i 1950-årene. Flere forhold lå bak dette. Direktøren for FFI, Fredrik Møller, var en av dem som hadde flere innvendinger mot planene. Han betvilte at det fantes et betydelig europeisk marked for produktene og mente dessuten at den norske ekspertisen på området måtte settes inn der hvor behovet var størst. Etter hans mening ville derfor bygging av en fabrikk for hele servosystemer være å foretrekke. Det som direkte førte til at fabrikken ikke kunne etableres i 1955 var imidlertid ikke de tekniske eller markedsmessige forhold, men Møllers beslutning om at han ikke ville slippe verken Klippenberg eller Holberg fra seg før de hadde tjent sin plikt tid fullt ut ved FFI. Sannsynligvis gjorde Møller lignende overveielser som amerikanske militære planleggere: Servoteknikk var vik-

tig for militærtekniske formål, derfor var det nødvendig å holde på den ekspertise som fantes. Det oppsto en konflikt mellom sivile industrielle og militære forskningsmessige målsettinger i kampen om meget knappe ressurser.

Episoden med planene for servofabrikken kan illustrere hvorfor det i 1950-årene ikke var noen betydelig avskalling fra FFI som resulterte i ny norsk industri i de nye teknikkene og fagene. Avsetningen for de nye produktene var tvilsomme og den faglige ekspertisen begrenset. Det var få personer som innehadde tilstrekkelig kunnskap til å lede industriell utvikling og produksjon. Ledelsen ved instituttet fant at FFI ikke ville være tjent med avskallinger - i hvert fall ikke før det fantes noen som sto klar til å overta. Mangelen på ekspertise førte til en konkurranse mellom sivil og militær anvendelse av den tekniske kunnskapen. I dette tilfellet førte det til styrking av den militære forskning og utvikling på bekostning av den sivile sektor. Forskjellen fra de 'britiske krigsproduktene' er klare: De var produkter som ferdig produsert kunne brukes både militært og sivilt. Innenfor servoteknikk gjaldt dette ikke ferdige produkter, men teknikker og komponenter med ulik anvendelsesmulighet. I dette tilfellet viste det seg vanskelig å få til sivil-militær industri, eller å skape industriell 'spin-off' av militær forskning.³⁹⁾

Servoteknisk kunnskap ved FFI ble i 1950-årene videreutviklet i samarbeid med MITs laboratorium for servoteknikk. I 1958 reiste f.eks. Yngvar Lundh til Boston, men da var servo- og reguleringsteknikk blitt til automatisering og databehandling, et fagområde som skulle gjøre kontakten til USA mer intim. På det tidspunktet hadde USA lagt om sin restriktive politikk når det gjaldt moderne teknologi. Åpenheten var påtakelig overfor europeiske allierte. Det skulle også andre som reiste til USA fra slutten av 1950-årene oppleve.

Samarbeidet med amerikansk forskning

Det foregikk en almen orientering mot USAs næringsliv og forskning i Europa i 1960-årene. FFIs aktivitet falt innenfor dette generelle mønster, og i dette avsnittet vil vi se nærmere

på hvordan amerikanske myndigheter fremmet mulighetene for europeere til å overføre teknisk kunnskap til sine hjemland. FFIs amerikanske kontaktnett var preget av tre tendenser: kontakt med et fåtall forskningsinstitutter, en dreining fra østkystens til vestkystens universiteter og en øket interesse for digitalteknikk og datakunnskap. Det siste førte til et mer markert sammenfall mellom sivil og militær teknologi, som i slutten av tiåret resulterte i etablering av industri som framstilte produkter med både militær og sivil anvendelsesmulighet.

Amerikansk vilje til teknologioverføring

Åpenheten ga seg formaliserte utslag gjennom NATO-samarbeidet i siste halvdel av femtitallet. Fra midten av 1950-årene ble utnytting av avansert teknologi en integrert del av NATOs politikk. På bakgrunn av Sovjets endrede utenrikspolitikk etter Stalins død, ble det på vestlig hold tatt initiativ for å bygge ut det ikke-militære samarbeid innen alliansen. NATO kunne spille en viktig rolle på enkelte felter der utviklingen i de vestlige land lå noe tilbake, som for eksempel utdanning av ingeniører og teknikere.⁴⁰⁾

Frykten for sovjetisk teknisk dominans førte til intensivt arbeid for å fremme avansert teknikk på det militære område, men også for å heve det generelle tekniske nivå. Det siste ble sett på som en forutsetning for en vellykket militærteknologisk løsning. Dette var bakgrunnen for at det fra amerikansk side ble tatt initiativ for å øke tempoet i NATOs arbeid for teknisk samarbeid. Den amerikanske utenriksminister foreslo et program i fire punkter. Et av disse punktene var å opprette et program for vitenskapelig forskning, utdanning og opplæring som skulle kunne samle vitenskapsmenns funn og ideer til det felles beste. Til dette formål skulle det opprettes 500 stipendiatstillinger.⁴¹⁾

Dermed var den politiske beslutning tatt for å gjøre NATO til et virkemiddel i den generelle økonomiske politikk ved å fremme teknisk kunnskap som var nødvendig for å framstille moderne våpen. Teknologioverføring ble en viktig faktor i arbeidet for å fremme europeisk modernisering, og et av virke-

midlene var utdelingen av forskerstipendier til europeere, i Norge utdelt gjennom NTNF og etter stort sett samme retningslinjer som de gamle stipendutdelingene.⁴²⁾

Dette førte til en betydelig økning i utdelingene av stipendier til utenlandsreiser for norske forskere gjennom NTNF. NATO-stipendiene var i antall i samme størrelsesorden som NTNFs eget årsstipendprogram. I 1962 reiste 23 nordmenn med NATO-midler, i 1963 16, i 1964 22 og dette nivået ble opprettholdt ut 1960-årene.⁴³⁾ FFI's økte stipendtildeling må sees på bakgrunn av den almenne økning i stipendmassen, og de militærfinansierte stipendiene førte ikke noen relativ økning av FFI-tildelinger på bekostning av andre forskningsinstitutter – i hvert fall ikke innenfor fagfeltet elektronikk.

Få, men stabile kontaktmiljøer

Kontakten som Marshall-hjelpen skapte mellom MIT og norske servo-teknisk interesserte forskere omkring 1950 førte til en langvarig og kontinuerlig kontakt mellom FFI og MIT på det reguleringstekniske område. Så lenge Campbell var ved MITs laboratorium var han den naturlige kontaktperson, men det etablerte samarbeidet vises ved at samarbeidet blomstret også i årene etter at Campbell døde i 1959. Holberg anbefalte Lundh å reise til Campbells laboratorium, og sammen kom disse to til å sørge for at en rekke forskere knyttet til deres avdeling og forskningsprosjekter fikk et års opphold ved MIT. En kort oversikt over NTNF-stipendiaten fra FFI som reiste til MIT med automatisering som arbeidsfelt viser: A. Solbakken (1961), L. Monrad Krohn (1963), P. Bjørge (1965), P. Bugge Asperheim (1967), H. Johansen (1968), R. Skår (1969), O. Bergli (1970). Det oppsto også samarbeid med MIT på nye felter – blant annet innen systemanalyse⁴⁴⁾

Utsendelse av forskere til USAs østkyst besto ikke bare av besøk på MIT. FFI-stipendiaten var også i kontakt med andre av distriktets velkjente universiteter. Det påfallende er ikke at FFI hadde slike kontakter. USAs åpenhet og Øststatenes ledende rolle i den tekniske forskning gjorde østkysten til et naturlig reisemål. Det påfallende er hvor få steder som ble besøkt av FFI forskerne, eller retttere hvor mange det var som reiste til de samme stedene. MIT står i en særstilling. Tidlig

ble det imidlertid også opprettet kontakt med et annet fremragende universitet, Princeton i New Jersey. Ved dette universitetet hadde det amerikanske elektronikk- og datafirmaet RCA et laboratorium, og det var dette flere forskere besøkte for å studere elektroniske komponenter.

Avdelingen for Asdic som skiftet navn til avdeling for Undervanns-krigsføring, hadde gode kontakter med Columbia University i New York. Hudson Laboratory inngikk én formalisert avtale med FFI om forskerutveksling i 1965 gjennom The Chief of Naval Operations som hadde ansvaret for ARTEMIS-prosjektet, som var det største som noensinne var iverksatt innenfor undervannsdeteksjon og signalbehandling.⁴⁵⁾

Vi har nevnt tre steder som FFI-forskere søkte stipend for å oppholde seg på USAs østkyst. Alle tre stedene var universiteter med et godt omdømme i USA og i den øvrige verden på de fagfelter som FFI-forskerne studerte. Ved alle universitetene ble det opprettet et varig samarbeid som ser ut til å ha skapt et fortrolig forhold mellom personer på begge sider av Atlanterhavet. Forskerne søkte seg til steder der deres sjefer hadde gode kontakter og der de visste at samarbeidsforholdene var akseptable. Forskjellige fagmiljø ved FFI hadde hver sine kontakter på USAs østkyst: automatiseringsingeniørene ved MIT, faststoffysikerne ved Princeton, undervannskrigrerne ved Columbia osv. På den måten kom mange FFI-forskere til å besøke de samme forskningsmiljøene.

Den tekniske dominans som den amerikanske østkysten hadde i begynnelsen av 1960-årene skulle snart bli utfordret av universiteter på den andre siden av det amerikanske kontinentet. Særlig fra andre halvdel av tiåret ble California det mest vanlige reisemål. På samme måten som på østkysten var samarbeidet konsentrert til et begrenset antall universiteter og laboratorier, og FFI fikk et varig samarbeid med disse forskningsmiljøene. Som Per Aage Stokseth skrev hjem til FFI-kollegene i 1968: «Det finnes forbausende mange norske ektepar på vår alder i San Diego, og mange av dem er eller har vært knyttet til FFI».⁴⁶⁾ San Diego var det ene av to steder med mange FFI-stipendiater, men Stanford University lokket de fleste FFI-folkene til å søke stipend for et års opphold i Californias spennende verden.⁴⁷⁾

De fleste FFI-ansatte som reiste til Stanford i 1960-årene søkte dit av samme grunn som mange reguleringsingeniører søkte MIT: Det hadde oppstått et intimt samarbeid mellom FFI-grupper og et spesielt laboratorium ved Stanford University. Tore Wessel-Berg fikk i 1954 stipend fra NTNf for å studere elektronisk fysikk ved Stanford University. Han ble der i 3 år, før han vendte tilbake til Norge. Der ble han leder for «rør-gruppen» som utviklet mikrobølgerør, en oppgave som var en viktig del av radiolinjeutbyggingen. Ved tilbakekomsten til Norge opprettholdt han kontakten til Stanford University, og særlig til Microwave Laboratory som var en del av WW Hansens Laboratory hvor han selv hadde arbeidet.

Jevnlig reiste forskere som arbeidet med mikrobølger til WW Hansens Laboratory. Eksempler fra 1960-årene er Dag Gjessing som reiste over i 1960 for å se på bølgeforplantning i mikrobølgeområdet over store avstander; i 1962 reiste Kjell Bløtekjær for å studere prinsippene for generering og forsterkning av mikrobølger; samtidig med han dro Georg W. Rosenberg for å se hvordan dioder kunne anvendes til mikrobølgeforsterkere; Agne Nordbotten kom over i 1965 for å se på en spesiell type mikrobølgerør; og i 1966 var det Øivind S. Wenstøps tur til å studere halvlederteknikk ved WW Hansens Lab. På den tid var samarbeidet bekreftet ved at Wessel-Berg igjen var ansatt på Microwave Laboratory.

Som ved MIT ble det også ved Stanford University etablert kontakt med andre fagmiljøer på universitetet. Dette gjaldt særlig nye fagområder som FFI begynte å interessere seg for, og California var et godt utgangspunkt for studiet av ny teknologi i 1960-årene. Den amerikanske staten ble i folks bevissthet gradvis et bilde på fremtidens samfunn. Eksempler på ny teknikk fra California som fikk ringvirkninger for FFI var laserteknologi og adaptive systemer, det siste en videreutvikling av servoteknikken med mer fleksible operativsystemer der ikke alle inngangsparametre var kjente på forhånd.⁴⁸⁾ Forutsetning for denne forbedringen i reguleringsteknikken lå i anvendelse av hurtige og store datamaskiner.

Digitalteknikk - militær og sivil anvendelse

I forhold til teknikkene i begynnelsen av 1950-tallet hadde det tekniske grunnlaget for løsning av servotekniske problemer endret seg mye i løpet av tiåret. Yngvar Lundh var den første av de norske stipendiatene som ønsket å løse automatiseringsproblemer ved hjelp av en ny teknikk, digitalteknikk. Datamaskinens tidsalder var kommet og Lundh var av den formening at digitale maskiner ville bli viktige hjelpemidler i framtiden. Under sitt opphold fikk han bekreftet sin oppfatning og erfaring i hvordan digitale datamaskiner kunne brukes praktisk. Lundh vendte tilbake til FFI i januar 1960, og hans tilbakekomst kan stå som et bilde på nyorienteringen i FFIs kontakt med forskningsinstitutter. Fra nå av gikk samarbeidet innenfor 'elektronikk'-forskning i stadig sterkere grad dit kunnskap om digitalteknikk og datakompetanse fantes. 1960-årene ble for forskningsinstituttet datateknikkens første periode, og MIT var et av de fremste forskningssentra på dette området i verden. Omkring 1958 kom de første transistoriserte datamaskinene og overgangen fra radorør til transistorer ble avgjørende for elektronikkens videre anvendelse. Kunnskap om transistorer ble sentralt - ikke bare for datamaskiner, men for all elektronikk. Faststoffysikk og ny kretsteknikk, det vil si innsikt i elektroniske komponenter, ble derfor det andre hovedfeltet som FFI-forskerne interesserte seg for.

Det var i USA de tekniske gjennombruddene både for komponenter og datamaskiner fant sted ved inngangen til 1960-årene. Det skillet som disse teknikkene skapte mellom USA og Europa ble ansett for å være det avgjørende skille mellom de to verdensdelenes tekniske nivå, det skapte det velkjente teknologiske gapet over Atlanterhavet.⁴⁹⁾ USAs nye åpenhet i tekniske spørsmål og vilje til å overføre teknologi til Vest-Europa åpnet derfor muligheter – for dem som ville utnytte dem – på disse nye teknologiske områdene. FFI ser ut til å ha nyttet bl.a. NTNFs stipendprogram til dette, og forskere derifra besøkte både Boston-området og USAs andre geografiske dataområde, California.

Når datateknikken kom til å få slik en sentral rolle, var det ikke bare fordi den var ny og skapte framtidstro for de som kjente til mulighetene ved utnyttelse av den nye teknologien.

Den gjorde det mulig å bruke samme teknologi som hjelpemiddel til ulike tekniske løsninger. Digitalteknikk kunne være hjelpemidler for signalbehandling ved avdeling for Asdic, for telemetrering for forskerne ved avdeling for Telekommunikasjoner, til reguleringsteknikk for avdeling for Fysikk (senere avd. for Telekommunikasjoner) og annet.

Innenfor de områder som vi i denne framstillingen har kalt 'elektronikk'-forskning, var det således en tendens til at digitale teknikker erstattet en rekke forskjellige eldre teknikker. Dette teknologiske sammenfall gjenspeiler seg i FFIs organisasjonsplan. Planer for sammenslåing av avdeling Telekommunikasjon og Radar resulterte i avdeling for Elektronikk, som ble FFIs største avdeling og som vokste raskt i 1960-årene. Fra fysikk-avdelingen hadde allerede servogruppen og regnemaskingruppen blitt overført til avdeling for Telekommunikasjon i 1958. FFI kom da til å være det desidert største elektronikk-forskningsmiljøet i Norge og sto for over 30 prosent av all, privat og offentlig, forskning i Norge på dette fagfeltet.⁵⁰⁾ Det betydelige antall NTNf-stipendiater fra FFI i 1960-årene innenfor elektronikk må sees på den bakgrunn.

Dataindustri etableres

Hvilken betydning fikk så den mer åpne amerikanske holdning til teknologioverføring fra USA og den raske tekniske utviklingen av elektronikk i 1960-årene for FFI og etableringen av sivil-militær industri? La oss ta utgangspunkt i en karakteristikk av den tekniske utviklingen. Det særmerkte med elektronikkens utvikling fra 1960-årene av, var tendensen til at digitale datamaskiner fikk en stadig større betydning på et økende antall områder.⁵¹⁾ Vi har sett hvordan dette var tilfelle ved FFI, men samtidig var dette et mer alment fenomen som også gjaldt sivile områder. Erkjennelsen av dette forhold i politiske og næringsøkonomiske miljøer ble tydelig på 1970-tallet, mens forskere på fagområdet langt tidligere så datamaskinenes bruksmuligheter. Denne teknologiske utviklingen åpnet for nye muligheter for industriell etablering som resultat av FFI-forskning. Samarbeidet med USA, i første

omgang MIT, hadde skapt både kunnskap om konstruksjon av datamaskiner og anvendelsesmuligheter. Det langvarige forsknings- og utviklings samarbeidet med MIT om digitalteknikk, Princeton om komponenter, Stanford om datakunnskap osv. skapte en betydelig kompetanse i FFI på ulike områder som var forutsetninger for etablering av produksjon av datamaskiner. På den måten kom det internasjonale samarbeid med disse universitetene fra begynnelsen av 1950-årene til å bli utgangspunkt for en norsk dataindustri gjennom etableringen av Norsk Dataelektronikk A/S og datadivisjonen på Kongsberg Våpenfabrikk i 1967.⁵²⁾

Eksemplet antyder at den teknologiske utvikling fra siste del av 1960-årene igjen la grunnlag for at FFI til en viss grad kunne oppfylle sin formålsparagraf om både å være et industrielt og militært forskningsinstitutt. I 1960-årene hadde instituttet fått en sterk posisjon i forsvaret gjennom utviklingen av våpensystemene Terne og Pingvin, gjennom analysene for anskaffelser av nytt materiell og gjennom deltakelse i forsvarets langtidsplanlegging. 1960-årene ble således begynnelsen på FFIs glanstid. Instituttet utviklet produkter med sivil relevans i tillegg til rene militære produkter som ble betydelige eksportvarer fra slutten av 1970-årene, og instituttet benyttet sin kompetanse til å få innflytelse både på anskaffelsespolitikk og forsvarets langtidsplanlegging, gjennom operasjon- og systemanalyse. Også det siste området baserte seg på instituttets omfattende datakompetanse.

Sivil industri av militær forskning

I etterkrigstiden har FFI hatt et bredt internasjonalt teknisk samarbeid. Stipendier for et års opphold i utlandet med midler fra NTNf har bare vært en del av det nettverk av kontakter som instituttet opprettet. I de første årene etter andre verdenskrig fortsatte instituttet det samarbeidet med britiske forskningsinstitutter som norske forskere hadde etablert i krigsårene i alliert tjeneste. Denne kontakten ble gradvis svekket, i stor grad et resultat av amerikanernes mer markerte deltakelse i Europa. For FFI fikk USAs Mutual

Weapons Development Program (MWDP) direkte konsekvenser for instituttets aktivitet.

Da FFI ble etablert var et av formålene at instituttet skulle utvikle produkter som både hadde sivilt og militært industrielt potensiale. Prosjekter som norske forskere i Storbritannia hadde deltatt i, fylte slike krav. Det gjaldt utviklingen av sonar (asdic), ekkolodd og radiolinjesystemer og disse produktene ble et viktig bidrag til den tidlige del av moderne norsk elektronikkindustri. Støtten fra USA gikk i stor grad til rent militære prosjekter, først og fremst til våpensystemet Terne. FFIs forskningsaktivitet ble i 1950-årene derfor dreiet i retning av forsvarets primære interesser, og fikk mindre preg av også å være et industrielt forskningsinstitutt med sivil-militære produkter for øye.

MWDP-støtten var også med på å gi forskerne ved FFI større interesse for utviklingen i USA, og interessen for Storbritannia avtok. Da USAs styresmakter inntok en mer åpen holdning til å overføre kunnskap som kunne ha militær interesse på slutten av 1950-årene, økte reiseaktiviteten gjennom NTNF fra FFI til USA. Instituttets medarbeidere reiste i hovedsak til noen få universiteter og laboratorier der tidligere FFI-forskere hadde vært. Det oppsto på den måten et nært samarbeid mellom forskningsgrupper ved FFI og kolleger ved spesielle laboratorier i USA. De to viktigste var Servomechanical Laboratory ved MIT for de som forsket i automatiseringsteknikk og Microwave Laboratory ved Stanford University for de som arbeidet med mikrobølgeteknikk.

Kontinuiteten i samarbeidet gjorde det mulig for FFI-avdelinger å følge med i utviklingen av sentrale teknologier ved noen av verdens fremste akademiske læresteder. Det er liten tvil om at dette ga instituttet en styrket posisjon i norsk forskningsverden og gjorde det mulig for små grupper å utvikle tekniske løsninger som resultat av ideer fra institutter i andre land. At også de lærestedene som tok i mot norske forskere hadde nytte av dette, er det liten grunn til å trekke i tvil. Flere av forskerne fikk tilbud om å fortsette ved lærestedene etter stipendoppholdet og en del vendte etter en tid tilbake til studielandet, de fleste til USA. FFI-forskerne som reiste holdt stort sett god faglig standard, og det kan ha vært

årsaken til at enkelte laboratorier over lang tid var villig til jevnlig å ta i mot FFI-stipendiater.

Det forskningsmessige samarbeid mellom FFI og amerikanske institutter har resultert i enkelte industri-etableringer. For det første rent militære produkter som hele våpensystemer og ildledningssystemer. Disse hadde i stor grad sitt utspring i amerikanernes ønske om å opprette en sterk våpenindustri i Europa i 1950-årene, og har vært med på å gi norsk våpeneksport et betydelig omfang. I tillegg kommer den direkte militær-sivile industrien: produkter som både har sivil og militær anvendelse. Vi har nevnt eksempler på slike i den tidlige etterkrigstid, og fant andre fra slutten av 1960-årene.

I norsk etterkrigstid fram til 1970 var den sivile, industrielle betydning av militær forskning i liten grad tradisjonell 'spin-off' der kunnskap og teknikk utviklet i forsvaret med militære hensikter viste seg å være anvendelig i sivil produksjon. De viktigste bidragene til sivil industri fra forsvaret har vært i de tilfeller der instituttets forskning konsentrerte seg om områder med både sivile og militære anvendelsesmuligheter. Sivil utnyttelse av militær kunnskap har funnet sted hovedsaklig der et produkt som var utviklet for militære formål også kunne selges på det sivile marked, i mindre grad der militær forskning resulterte i generell teknisk kunnskap som hadde anvendelsesmuligheter i det sivile samfunn.⁵³⁾

Konklusjonen antyder at det har vært muligheter til å utnytte anvendt militærteknisk forskning som almen industripolitikk i visse situasjoner. Norge, som en liten nasjon, har i motsetning til stormakter ikke hatt ambisjoner om å produsere alle typer militært utstyr selv, og har derfor kunnet velge hvilke produkttyper og teknologier en har ønsket å satse på. I de tilfeller der målsettingen for den militære forskningen har vært å fremme både sivil og militær industri, er dette lettest oppnådd ved å satse på utvikling av produkter med et potensielt marked både innenfor den militære og sivile sektor.⁵⁴⁾

NOTER

1. Weinbergers brev til de allierte er gjengitt i US Information Services *Security Affairs* 28.3.85
2. I *Aftenposten* 27.3.1985 pekte Anders C. Sjaastad på Norges begrensede ressurser, men føyde likevel til at FFI utvilsomt ville komme til å følge nøye med. I *VG* 10.12.1985 viste også Arbeiderpartiets nestleder Einar Førde til at det ikke var noe til hinder for at norske private interesser deltok i romvåpenprogrammet.
3. Direktør Erik Klippenberg uttalte til *Dagbladet* 20.4.1985 at romvåpenprogrammet omfattet mye forskning i nye teknologier. I den grad dette var tilfelle «kan det bli meget vanskelig å skille mellom forskning til sivilt og militært formål».
4. FFIs formålsparagrafer er gjengitt i *Forsvarets forskningsinstitutt Årbok 1947* s. V-VI.
5. Opplysninger i artikkelen om enkeltpersoners opphold i utlandet med NTNf-stipend er fra *NTNF-arkivet, stipendkomitéen*, under de navn som er nevnt i teksten.
NTNF sendte fra siste halvdel av 1940-årene et betydelig antall norske forskere til utlandet. I 1946 var tallet 16 og holdt seg i årene som fulgte stabilt på 22-24 fram til 1952, *NTNFs stipendvirksomhet 1946-77*, Oslo 1979, s.XI. Hvor mange av NTNf-stipendiatene som kom fra forsvaret kjenner vi ikke eksakt. NTNf har plassert FFI-stipendiatene mellom 1946 og 1970 i en gruppe sammen med andre «Offentlige forskningsinstitusjoner». *NTNFs stipendiater 1946-70*, Oslo 1972, s.XII. FFI var det største instituttet i denne gruppen, men vi vet ikke hvor mange stipendier andre institutter fikk tildelt. I alt delte NTNf ut stipendier til utenlandsopphold for 739 unge forskere i disse årene, av disse var 68 i gruppen offentlige institutter. De tre største fagfeltene i denne gruppen var fysikk (20 kandidater), elektroteknikk (16) og kjemi (12).
Fra NTNf's oversikt har vi valgt ut stipendiater fra kategoriene 'Automatisering og EDB', 'Elektro svakstrøm' og de i gruppen 'Fysikk' som studerte faststoffysikk. En rekke av disse studerte ikke elektronikk, men er tatt med fordi de arbeidet med tekniske problemer som i 1960-årene fant løsninger ved hjelp av elektronikk. Eksempel på dette er servoteknikk eller reguleringsteknikk. Det må også understrekes at ikke alle som arbeidet med tekniske problemer som hadde med 'elektronikk' å gjøre, er kommet med. Alt i alt utgjorde dette 155 stipendier, og av disse gikk 59 til FFI. Det meste av NTNf's stipendkomité's arkiv er borte. En del av arkivet er bevart og omfatter den gruppe forskere som er nevnt foran.
6. For en ajourført oversikt over debatten, se J. Tirman, 'The Defense-Economy Debate', i J. Tirman (ed.), *The Militarization of High Technology*, Cambr. Mass., 1984. 'Spin-off' kan selvfølgelig også gå fra sivil forskning til militær produksjon, og militærforskeres opphold ved sivile institutter vil kunne være et uttrykk for den sistnevnte form for 'spin-off'-mekanisme.
7. Begrepet er introdusert og brukt på denne måten av N. Rosenberg, *Perspectives on Technology*, Cambr. Mass. 1973.
8. De år som er oppgitt gjelder studieår. Tildeling skjedde vanligvis året i forveien, selv om en del fikk utsatt sin avreise. FFI fikk i årene før 1950 tildelt bare ett stipend og det var ved tildelingen for året 1948/49.

9. *NTNF Årsberetninger 1947-1950.*
10. *St.prp. nr. 1, 1948*, s. 113 og *St.prp. nr. 1, 1950*, kap. 903.
11. 'Fulbright-midler' betalte reisen til NTNF-stipendiater til USA. FFI hadde store reisekostnader internt fordi avdelingene lå spredt i Bergen, Horten, Kjeller og Oslo.
12. *Forsvarets forskningsinstituttets årbok 1947*, s.XXI.
13. *FFI Mikroskopet 2/83*, s. 10.
14. *St.prp. nr. 1 1945-46*, kap 909, s. 7.
15. Helmer Dahl, «Radiolinjenes historie i Norge», foredrag på *Teknologi-historisk Seminar*, Bergen 25-26. august 1982, s.4.
16. *St.prp. nr. 1 1945-46*, kap.909, s.7. FFI hadde i 1945 også to andre forskere i Storbritannia som studerte raketeknikk og penicillin.
17. *FFI-Mikroskopet 1/1971.*
18. Vi kan på bakgrunn av FFIs samarbeid med Storbritannia i den første etterkrigstid hevde at på det militærtekniske område fortsatte krigens alliansepolitikk. Dette ga seg f.eks utslag i utviklingen av en britisk tretoms raket ved FFI som var en kopi av en britisk, og der britene aktivt tok del i overføring av teknisk og produksjonskompetanse til Norge. Raketten var ferdig til produksjon ca. 1950 da amerikansk våpenassistanse førte til at produksjonen ikke ble igangsatt. Intervju med H.C. Christensen 16.10.85.
19. *FFI Årbok 1947*, s.XXI.
20. Om dette, se note 18.
21. *St.meld. nr. 32 1945/46*, s. 8.
22. O. Wicken, 'Våpenimport eller egenproduksjon?', i *Forsvarsstudier 1985*, s. 200 ff.
23. *St.prp. nr. 1, 1945-46*, kap 906.
24. G. Randers, *Lysår*, Oslo 1975.
25. *St.prp. nr. 1 1950-1960*, kap om FFI.
26. F. Møller, *FFI Mikroskopet 1/71.*
27. *St.meld. nr. 5 1960-61*, s.2. Fra det ordinære budsjettet er da trukket fra 5.3 millioner kroner som gikk til Terne-prosjektet som USA ville dekke i ettetid. Ordinært steg FFIs årlige bevilgninger fra vel 3 millioner i 1950-51 til 10 millioner i 1959-60.
28. Intervju med H.C. Christensen, 16.10.85
29. Se f.eks. B.A. Rørholt, 'Forsvarsanskaffelser og den norske industri', *Norsk Militært Tidsskrift 1966*, s. 17
30. *NTNF Årsberetning 1948/49*, s.12. Etter innhenting av informasjon om behovet ble det via NTNF sendt forespørsel om utstyr til en verdi av 35 millioner kroner fordelt på fire år.
31. *NTNF, servoteknisk utvalg*, brev til Helmer Dahl 5.9.1950.
32. *NTNF, servoteknisk utvalg*, brev til Helmer Dahl 23.10.1950. I Bergen (ved Christian Michelsens Institutt, CMI) hadde Håkon Sandvold tatt opp dette arbeidet, ved NTH en «kontakt med en ung mann som skulle bearbeide slike spørsmål» og Universitetet i Oslo hadde ansatt en person.
33. *FFI Mikroskopet 2/1983*, s.13. Denne gruppen tok senere opp arbeidet med utvikling av moderne regnemaskiner og ble overflyttet til avdeling for Telekommunikasjoner da Holberg ble forskningssjef der i 1958.
34. *NTNF, stipendkomiteen*; E. Klippenberg, avskrift av brev til Militæratstjeen i Wash., DC, 11.6.1953, Kvartalsrapport 15.12.52.
35. *Ibid.*, brev fra E. Klippenberg til NTNF 15.10.1953
36. *Ibid.*, K. Holberg, Kvartalsrapport 15.12.1952, s.11

37. *NTNF servoteknisk utvalg*, AU-møte nr. 7/54, den 20.9.1954
38. *NTNF, stipendkomiteen*, E. Klippenberg, brev til NTNF 15.10.1953, op.cit.
39. F. Møller sluttet som direktør for FFI i 1957 og var med på etableringen av firmaet Noratom som skulle arbeide med reaktor-tekniske forhold som i stor grad var reguleringsteknikk.
40. *St.meld. nr. 29, 1957*, s. 3-4 og *St.meld. nr. 7, 1956*
41. Referat fra *Bipartisan Meeting*, Dec. 3 1957, Eisenhower Library
42. Mens NTNF-stipendiene ble utdelt til forskere innen industriell teknik, kunne NATO-stipendiene også gå til medisinsk og jordbruksforskning.
43. *NTNF Årsberetninger 1958-70*, vedlegg over stipendiatene.
44. *NTNF, stipendkomiteen*, Roderburg, søknadspapir. E. Klippenberg ble i 1960 sjef for den nyoppnevnte Systemgruppen som også opptok den eldre gruppen for Operasjonsanalyse. Klippenberg hadde kontakt med lederen for MITs Operation Research Committee, Ph.M. Morse. Dette førte til at bl.a. Roderburg reiste til MIT i 1963.
45. *Ibid.*, K.A. Søstrand, brev til NTNF 8.5.65
46. *FFI-Mikroskopet 1/1968*.
47. FFIs avdeling for Undervannskrigføring var gjester i San Diego, se *NTNF stipendkomiten*, F. Bryn og E. Sevaldsen, søknadspapirer.
48. *Ibid.*, H. Ekre og H. Fossum, søknadspapirer.
49. Se bl a OECD-utredningene om *Gaps in Technology*, delrapportene 'Electronic Computers' og 'Electronic Components', Paris 1969.
50. NTNF, *Innstilling fra elektronikkutvalget*, Oslo 1961, s.78
51. Om dette se bl.a. H. W. Andersen, 'Et kort riss av informasjons-teknologiens utvikling', i *Kompendium i EDB og samfunn*, Trondheim 1985.
52. Et annet eksempel på hvordan samarbeid med forskning i utlandet på et område med militær-sivil teknologisk konvergens resulterte i et industrielt produkt fra FFI, var laser avstandsmåleren, et produkt som skulle bli produsert og eksportert av den samme bedrift som satte i gang produksjonen av det første militær-sivile produktet fra FFI like etter krigen, ekkoloddet.
53. Det bør understrekes at det er store metodologiske problemer forbundet med å måle spin-off effekter. Mange forskere har gått ut av FFI og besatt viktige posisjoner i det sivile samfunn, posisjoner de i stor grad har fått gjennom sine forskningskvalifikasjoner ervervet ved FFI. Det kanskje mest eklatante eksempel på dette er besettelsen av en rekke professorater ved NTH av forskere fra avdeling for Radar da FFI besluttet å flytte avdelingen fra Bergen til Kjeller i begynnelsen av 1960-årene.
54. I debatten om økonomiske kostnader og virkninger av militær forskning og produksjon står vi her overfor en situasjon som kan betegnes som 'fordelene ved å være liten'. De små nasjoners militære forskning og industri kan ha en annen økonomisk virkning enn de store nasjonenes.

TRANSFER OF TECHNOLOGY AND INDUSTRIAL ESTABLISHMENT

This paper discusses a part of the international network contacts of the Norwegian Defence Research Establishment (NDRE) in the period 1946-1970. From its establishment in 1946 the institute's research associates frequently studied at foreign universities and laboratories, mainly in Great Britain and the US. Many of these scholarships were financed by the Norwegian Council of Scientific and Industrial Research, a civil research council whose main purpose was to promote research and development (R&D), especially for the private sector of industry. These scholarships gave the military research associates the possibility to stay for one year at a civil academic institute, and consequently indicates in which fields military and civil technology converged. This was mainly in electronics: microwave technology, automation, telecommunication, computing etc.

When NDRE was established one of its purposes was to promote civil-military industry, i.e. production both for civil and military markets. This paper discusses how the international R&D-cooperation in which NDRE was involved, resulted in industrial production. Analytically, we will make a distinction between the case where the same *product* may be sold both at the military and the commercial market ('convergence of product technology') and the case where *know-how* obtained from military research may be exploited by civil industry ('spin-off'). This paper claims that civil industrial consequences of military research in Norway 1945-1970 was most significant where there was a 'convergence of product technology'. 'Spin-off' in its traditional meaning has played a minor role.

Concerning transfer of technology from abroad to NDRE and its industrial consequences, the period 1945-1970 can be divided into three sub-periods:

1945-1953: Close links were forged between Norwegian researchers at British research laboratories during World War II.

These contacts became important channels for transfer of technology in the first decade after the end of the war. The Norwegian researchers had worked on projects with large civil-military industrial potentials, resulting in some of the early modern Norwegian electronic industry: radio link systems, sonar (asdic) and echo sounder.

1953-1959: There was a gradual change from contact and cooperation with British universities to American academic intitutes. This was partly due to the Mutual Weapons Development Program (MWDP) which financed the first complete Norwegian weapons system. In this period NDRE put less emphasis on military-civil products, and rather more on pure military products. Consequently, the industrial results of the transfer of technology in this period were products for the military market.

1960-1970: In this decade more and more of the research associates within the field of electronics at the NDRE went abroad to study computer technology. The lasting R&D-cooperation with American universities, mainly Massachusetts Institute of Technology and Stanford University, resulted in the establishment of a national computer industry in 1967. This indicated renewed interest at the NDRE for civil-military industry.

The findings may indicate that the industrial consequences of military R&D may differ from country to country and from period to period. Small countries which do not have the ambition to produce all kinds of military weapons and equipment, may specialize in areas with a high degree of 'convergence of product technology' and consequently get a more consentrated industrial effect than what is possible for large countries producing all kinds of military equipment. In the debate on economic consequences of military research and production, we may call this 'the advantage of smallness'.

OLAV RISTE

Slow take-off

The pre-history of the Royal Norwegian Air Force, 1912-1944

Origins

The origins of the Royal Norwegian Air Force may be traced back to a succession of private initiatives, taken before the First World War, by young officers with a strong interest in flying.¹⁾ In 1912, four of those officers were granted scholarships from the Defence Ministry to attend courses at the Ecole Supérieure d'Aéronautique, near Versailles. At the same time, seeking support both inside and outside ordinary budget procedures, those pioneers managed to acquire three aeroplanes for use by the army and navy. And in July 1914, on the eve of the war, Norway's first military flying school was established by the army – the navy got its own in the following year. By that time the Defence Ministry had concluded, on the advice of the service chiefs, that the army and the navy both needed an air arm, particularly for reconnaissance missions connected with Norway's neutrality defence. No formal decision was reached regarding organisational structure, however.

During the First World War, the Defence Ministry made several proposals for varying degrees of unification of the two air arms, but the hesitations of Parliament led to the question being postponed. In the meantime the army and navy air forces *de facto* developed as separate entities. For example, on account of the difficulties of procuring aircraft abroad during the war years, not one but two small aircraft factories were established – one for the army and one for the navy.

On the other hand, the first major expansion of the air force came through the purchase of about thirty British aeroplanes in 1917 - including ten modern Sopwith Baby seaplanes whose capacity to carry several bombs was a harbinger of independent air operations.

In 1920, a Royal Commission was appointed with a broad mandate to review the size and composition of Norway's defences. And three years later the Commission issued a separate report on the air force which fully endorsed the principle of a unified air force.²⁾ In a contemporary perspective, the Commission saw the mission of the air force in terms of providing tactical support for the army and navy. But taking into account the distances involved in the defence of a country 2650 kilometres long, and a topography dominated by a heavily indented coastline and high mountains, there could be no neat demarcation between army air and naval air missions. In the coastal regions, seaplanes might be required in support of both services, whereas the navy would need the support of the faster and more manoeuvrable land-based aeroplanes in theatres where landing fields were available. Specialisation would involve a costly duplication of effort also in regard to administration, maintenance and training.

Looking to the future, the Royal Commission foresaw an increasing role for independent operations by air forces. In particular, the defence of administrative and population centres against air attacks would require the closely coordinated utilisation of all air defence resources. In conclusion, therefore, the Commission «finds it timely, looking both to the present and to the future, having regard to technical as well as economic considerations, to organise the air force as a separate branch of the defence. Within this air force there must of course be a certain measure of specialisation, separating those pilots who will primarily fly seaplanes and work together with the navy, and those pilots who will fly land-based aeroplanes and cooperate with the units of the army. But the superior command, the technical activities of the service, warning and alert functions, black-out etc., and to a large extent the training establishments, should be common to the entire air force.»³⁾

The reactions of the two services to the Royal Commission's report established a pattern that was to be long-lived. The army generally agreed with the unification proposals; the navy was solidly against. And the Defence Ministry, since it was not prepared to do battle for a principle whose main advantages lay in the future, put the reform aside until such time as the air forces had reached a size which might make independent air defence operations a practical possibility. In the meantime it was decided that a special air force committee would continue studies of the matter.

That special committee, reporting in 1926, made an attempt to steer a middle course by proposing closer cooperation between the two air forces at the training and operational level, even while retaining their separate identities in most other respects. About the same time, however, a committee set up by the General Staff resurrected the proposal for a joint, independent air force. Again the Ministry of Defence, faced with conflicting advice, took the line of least resistance. And this time Parliament took a formal decision in favour of the establishment of separate air forces for the army and navy.

The Unification issue in the 1930's

During the early thirties, unification of the air forces remained a losing cause – in large part due to the costs involved in establishing a modern air force equipped for those independent air defence missions which constituted the main reason for a separate service. Those were lean years for the defence establishment as a whole, and the budget appropriations for the two air forces fell far below even the levels required for an adequate fulfillment of their basic tactical support missions. Even the 1933 Defence Plan, which was a minimum version of the previous 1927 Defence Plan, appeared destined for Utopia. Of the projected force requirement of 139 fighter, reconnaissance, and torpedo aircraft, the two air forces four years later could muster only about one third.

By the end of 1935, however, both the army and navy

chiefs had concluded that the different components of the country's air defence – including anti-aircraft artillery – could no longer remain in separation.⁴⁾ In particular, they called attention to the development of long-range heavy bombers, which meant that Norway was no longer immune to attack from the air. And repelling such attacks would be a task for air defence operations alone, requiring intimate cooperation between fighter aircraft and anti-aircraft defence. Some kind of unified direction of such operations was clearly needed. Accordingly, the army Chief of Staff was asked to study and report, as a matter of urgency, on the future organisation of Norway's air defence.

Shortly before the commissioning of that report, Norway's major periodical for military affairs, *Norsk Militært Tidsskrift*, devoted a whole issue to articles on various aspects of Norway's air defence. Two of the articles, written by young air force officers, were clearly inspired by the current emphasis on the bomber offensive in air warfare. One of them reviewed Norway's air strategic situation in the light of available knowledge about the expanding air forces of the major powers, and concluded that the most serious potential threat of air attacks against targets in Norway would come from Germany. Germany was the only major power whose light bomber aircraft could reach major Norwegian targets from home bases. And if bases in Jutland were to become available to the *Luftwaffe*, Norway's capital city as well as most of the important industrial centres would be within one hour's flying time for fast bombers.⁵⁾

The other of the two articles referred to concentrated on the lessons for Norway of the development of offensive air power. The author was not optimistic about the possibility of mounting an adequate defence against attacks by modern bomber aircraft. A certain level of protection could nevertheless be obtained through a combination of the most modern fighter aircraft, for defending the most important centres of population and industry; a closely coordinated apparatus for warning, control, anti-aircraft artillery, black-out, searchlights, etc.; and bomber aircraft for counter-offensive operations against enemy air bases and force concentrations.

The main thrust of the author's arguments, however, was

the necessity of establishing a separate and independent air defence force, with a status equal to the army and the navy. Reference was made to the reforms recently proposed by Sweden's Defence Commission, which the author of the article praised as having drawn the right conclusions from recent developments relative to air warfare. The author was particularly impressed with the Swedish emphasis on providing an air force with offensive/defensive capabilities by way of a strong bomber element – an emphasis which highlighted the independent mission of modern air forces. The article also stressed the defensive advantages of aircraft on account of their mobility and capability for rapid force concentration – elements essential to the defence of a country with a long coastline and cumbersome lines of internal communication. The author thus came near to identifying the air force as the nation's first line of defence.⁶⁾

The report by the army Chief of Staff, Colonel Otto Ruge, was presented at the end of 1936.⁷⁾ Although prepared in a remarkably short time, it was a thorough analysis of Norway's air defence problem, leading to a clear conclusion in favour of a strong, unified and separate air defence service. The report also stressed the urgency of reform in view of the international situation, and suggested the immediate appointment of a Chief of Air Defence with a broad mandate to prepare the details of the planned reforms. As a framework, Colonel Ruge's report proposed a three-year crash programme to bring the air force up to minimum size and standard. This involved bringing the total combat strength of the air force to 140 aircraft, of which 53 would be bomber/torpedo aircraft, 60 would be reconnaissance aircraft, and 27 would be fighter aircraft. A further three-year period was then envisaged with an even greater emphasis on bomber aircraft.

On the whole, Colonel Ruge was not overly pessimistic about Norway's air strategic situation. With its scattered population, Norway offered few targets suitable for massive bombing attacks. And the distances from the air bases of the great powers to the population centres and industrial areas of South Norway was considerable. An enemy which controlled air bases in Denmark and Sweden would however be an entirely different proposition. In a wider perspective, the

report drew particular attention to the danger that one or the other great power might attempt to seize and hold naval and air bases on the Norwegian coast for the strategic advantages they could offer. Colonel Ruge clearly envisaged a major role for a modern air force in the successful defeat of any such attempts, through the capability of aircraft to detect large-scale seaborne force movements and to attack an invader during the most vulnerable landing phase – tasks traditionally entrusted to the navy and coastal defences. Altogether, the report stressed the value of the air force as a general-purpose defence force, particularly for small powers. However, full utilization of the air arm in a multitude of defence missions presupposed a flexibility and coordination of effort which could only be obtained through a separate service.

Reactions to Colonel Ruge's proposals were mixed. The Commander-in-Chief of the Army supported them fully. With specific reference to Douhet's doctrines he found that the time had come when air defence had to be taken much more seriously, even if Norway's air strategic situation was more favourable than that of most European countries. He also stressed the advantages of air defence, through speed and mobility, for detecting and repulsing infringements of neutrality; for defence against enemy landings on the Norwegian coast; and for action against the supply and communication lines of an enemy attacking over land in North Norway. For all such tasks a unified command of air defence was needed. «If the relatively modest air force we can expect to have should also in the future be split into three branches, like today, it will not be possible to achieve joint operational utilisation of the forces with sufficient speed and concentration. In air defence, time is of the utmost significance. If a situation arises where cooperation among the existing separate branches of air defence is required, this has now to be arranged through conferences and agreements. Joint operations cannot then be organised quickly enough to profit from the most opportune moment.»⁸⁾

The Commander-in-Chief of the Navy, on the other hand, now revoked his recent support of the principle of unified air defence. The primary justification for an independent air force lay in the need to conduct offensive bombing raids against the enemy's air bases. According to the Admiral, this

did not apply to Norway, due to our remote location relative to potentially aggressive powers. Threats to Norway would in the future, like during the First World War, be primarily seaborne, and a successful defence of the country would depend on the intimate cooperation of naval and air forces. Effective air operations in the war at sea required pilots with a thorough training in and knowledge of the principles of naval warfare. Naval authorities also needed to have a decisive influence on the development and organisation of the air elements concerned. Even if Norway was not exposed to attack, our dependence on foreign trade and imports made it necessary to defend our sea lanes of communication – another mission in which the closest cooperation of the navy and a naval air force was of central importance. These and other arguments led the Admiral to oppose even the compromise proposal of the chief of the naval air force, according to which a joint air force, led by an Inspector-General, would contain separate navy and army elements under the operational command of the two service chiefs.⁹⁾

Without entirely discounting the merits of some of the new arguments that the Commander-in-Chief of the Navy was now putting forward, his *volte-face* seems to require further explanation. Reading between the lines of his lengthy memorandum, it becomes reasonably clear that his second thoughts were due to the scope and cost of Colonel Ruge's proposals. If air defence should come anywhere near assuming the importance and all-purpose character that Ruge assigned to it – and his report made an altogether too convincing case for such a revolution – the air force could be expected to claim a vastly increased share of the defence appropriations. And since so many tasks foreseen for the modern air force were such as had traditionally been performed by the navy, there were strong reasons to fear that the navy would be the one to suffer most from such a redistribution of funds.

As it was, the Ministry of Defence came to the navy's rescue. Referring to the conflicting advice of the service chiefs, the Defence Minister decided against any major change of organisation. In his report to Parliament he stressed in particular that the severe budgetary limits, which the financial situation made it necessary to impose on the country's defen-

ces, made it impossible to contemplate even an approximation of the programme of expansion suggested by Colonel Ruge's report. And a simple fusion of the army air force, the naval air force, and the anti-aircraft artillery, at their present or likely future strengths, would only result in an independent service of midget size compared to the two other services. Taking into account the various staff elements needed by an independent service, moreover, such an air force would become exceedingly top heavy.¹⁰⁾ Finally, the increasingly tense international situation when Parliament in 1938 debated the issue was seen to advise against major organisational changes.

It seems clear in retrospect that the failure of the unification issue in the 1930's was a symbol rather than a cause of the weakness of Norway's air defence. The fundamental problem was Parliament's procrastination in voting the funds necessary for an overall strengthening of the country's defence preparedness. On the other hand, the failure of Government and Parliament both to provide funds for modern aircraft and to merge the different elements of air defence, had a common root cause in an inadequate understanding of the role of air power in modern warfare as well as of the impact of air power on Norway's strategic situation. More specifically, no one seems to have realised that the role of air power meant that Norway could no longer entrust her security to the shield of British sea power.

1940-1943: The turn of the tide

The burial of Colonel Ruge's plan meant that the German invasion of Norway in April 1940, and the two-month campaign that followed before the German forces controlled the whole country, could be carried out with almost complete German air superiority. The failure to reorganise Norway's air defence also meant that the air forces were stuck with outmoded operational concepts and inferior equipment. Belated attempts to purchase modern aircraft meant that they were still in their crates or on order when needed. Within three days German aircraft operated from all the airfields of

South Norway, and while the actual destructive impact of the Luftwaffe against military and naval targets was unconvincing, the psychological effect of the demonstration of German air power had a major and perhaps decisive effect. In particular, it caused the British navy to surrender control of the North Sea rather than risk losing any of its capital ships.

Exiled in Britain from June 1940, Norwegian civilian and military authorities at once set to work trying to organise Norway's contribution to the Allied war effort. The starting capital of the air forces was limited to a number of willing and able pilot officers. However, being determined to establish air forces that were identifiably Norwegian, they resisted offers to enlist in the British Royal Air Force on an individual basis. And after a necessarily shortlived project to re-construct Norwegian air forces on French soil, both the army air force and the naval air force set up a joint training establishment in Canada. The first squadron to become operational came from the navy, and was based in Iceland from the spring of 1941, equipped with Northrop seaplanes ordered before the German invasion of Norway. A few months later, in July 1941, the first army air force squadron began operations in Yorkshire, equipped with Hurricane fighter aircraft.

In the meantime, and beside being forced to work together in the joint training establishment, the two air forces had taken another step on the slippery slope towards unification by establishing an Air Forces Joint Command (Flyvåpnenes Felleskommando) in London. In the Cabinet's Order in Council which set up this command it was cautiously proclaimed that this was a purely temporary measure intended for the war period only.¹¹⁾ Operationally, and to some extent as regards administration, separate air forces would still be maintained. But since the Norwegian squadrons would come under British operational control, and seeing that the British had one air force, it would - in the words of the naval air officer who became the first Chief of the Joint Command - «not be very practical to have two chiefs come running to the Air Ministry with the same questions.»¹²⁾

The Chief of the new Joint Command, Rear-Admiral Hjalmar Riiser-Larsen, had before the war been sceptical towards unification proposals. His view, probably shared by many

moderate opponents of unification in the navy, was that the establishment of an independent air force was meaningless so long as the two separate air forces did not even have sufficient strength to carry out their more traditional support missions. A threshold of strength had to be crossed before the air forces could take on an autonomous role. After 1941, seeing the importance which the Government in exile attached to the rapid build-up of Norwegian air forces on allied territory, a new era seemed at hand. By mid-1943, while the ships and men of one of the world's largest and most modern merchant navies remained Norway's most significant contribution to the allied war effort, and the Royal Norwegian Navy mustered more than 50 warships and over 5000 men, the combined strength of the army and navy air forces had grown to four squadrons and over 1800 men.

As early as June 1942, Admiral Riiser-Larsen put on paper his first in a series of memoranda on the postwar organisation of Norway's air defence.¹³⁾ The memorandum was addressed to the Defence High Command, – an institution which was itself the outcome of a major reform of the Norwegian military organisation earlier that year. A Norwegian Defence High Command had in fact been brought into existence during the campaign against the German invader, in the middle of May 1940. But the set-up was allowed to lapse when the home territory had to be evacuated one month later, so the army and navy had so to speak regained their independence upon being established in London. Oscar Torp, who took over the Defence Ministry in the autumn of 1941, was clearly determined to avoid having to be an arbiter between the conflicting demands of two independent services. Moreover, the degree of cooperation, both inter-service and inter-allied, which planning for the liberation of Norway would require, was, in the view of the Defence Minister as well as that of many younger officers, incompatible with the existence of independent services.¹⁴⁾

With a Defence Minister willing and able to carry out such radical reforms, and with a Defence High Command which was the first product of such a reform, it was only natural that the old issue of a unified air force should be resurrected. As a matter of fact the question had been brought up just as

the Defence High Command was being established: A committee, appointed by the Defence Ministry in December 1941 to report on guidelines for Norway's postwar defence organisation, came down in March 1942 with a clear recommendation for a stronger emphasis on air defence, and pointed to the need to clarify as soon as possible «the question of a merger of the air forces.»¹⁵⁾

In his initial study from June 1942, Admiral Riiser-Larsen limited himself to a discussion of the basic issue of one or two air forces. His conclusion was clear: Provided that an Air Force could be established on a basis of equality with the other services as regards budget appropriations, such a unified air force would have a major role to play in the nation's future defence. «If the army and the navy will still need air support, the air force is no longer an auxiliary service ... Properly utilized, a strong air force will no longer support the army; the army will support the operations of the air force with soldiers occupying and holding the areas which the air force has opened up for them.» Similarly it could be said that «it is no longer the navy which needs air support but the aircraft carriers which need artillery escort.»¹⁶⁾ A complete air defence organisation would also have to include anti-aircraft artillery, air raid protection, a warning and alert network, and a meteorological service.

In a further memorandum six months later, this time intended for distribution to the army and navy chiefs as well, Admiral Riiser-Larsen devoted rather more space to the necessary air force support for land and sea operations. His point of departure was the following definition of the mission of the air force: «Through independent operations to repulse enemy attacks and invasion attempts by land, by sea, or in the air, and to provide the assistance required by the Army and the Navy in their operations for that same purpose.»¹⁷⁾

The implied primacy of independent air operations was nonetheless conditional on finding a way of organising the unified air force so as to make sure that support missions for the army and navy could be taken care of in a satisfactory manner. The report analysed two possible patterns of organisation: The German and Swedish set-up, with a division into air fleets or air districts composed of units with different

functions; and the British organisation, with a functional division into «commands» and a further division into districts. For a Norwegian air force, with its natural emphasis on defence, Admiral Riiser-Larsen found the Command system better suited to the requirement of concentration of force at the point of enemy attack. A further sub-division into districts coinciding with army and naval district commands was then foreseen. Norway would naturally need a fighter command, a training command, a technical command, and a transport command. After further discussion, he also concluded that a coastal command and a bomber command, for direct support of sea and land operations respectively, were called for. In conclusion, he pointed out that just as Norway's two fighter squadrons operating in the United Kingdom would form the natural basis for a future fighter command, the Norwegian seaplane units – one squadron in Iceland and the other being formed in Scotland – would become the basis for a coastal command.

1944: The Merger

On the basis of Admiral Riiser-Larsen's memoranda, and further studies during 1943, the question of unification of the two air forces underwent a slow maturing process. By the spring of 1944, however, the Defence High Command felt that the issue could no longer remain undecided. The progress of the allied war effort was making it increasingly urgent to form a basis for the re-establishment of the Norwegian military on home ground after the liberation. In April 1944, therefore, the Cabinet was asked to agree to what was called «a working programme for the initial postwar period» of two to three years. And in doing so, the Defence High Command made it clear that planning for the air defence of Norway pre-supposed a willingness on the part of the Cabinet to take a stand on the question of one or two air forces.¹⁸⁾ As soon as the Cabinet had agreed to this, the Air Forces Joint Command was formally requested to present a proposal for the future organisation of Norway's air defence. Amply pre-

pared, Admiral Riiser-Larsen at the end of July put forward his Command's formal proposal for a unified air force. Anticipating objections from the navy, the report went into some detail concerning the relationship between air and naval warfare, and found that «item by item, category by category, concerning operations, administration, maintenance, and training», the requirements of the navy as regards air support could be met within the confines of a unified air force. The report did, however, envisage a special naval air component within the air force, and made veiled reference to the need to give the naval authorities «decisive influence on the build-up and disposition of that component.»¹⁹⁾

The report of the Joint Command was submitted to the army and navy for comment, and while the army gave its full approval, the navy predictably insisted on a separate naval air force even if the other components of Norway's air defence should be organised as a separate service.²⁰⁾ In October, the Defence High Command proposed to the Defence Ministry that a decision should now be taken in favour of one Norwegian air force, although the ground-based components of air defence – in particular the anti-aircraft defence – should for the time being only be integrated in operational respects. The proposal did not exclude the possibility of a degree of specialisation of certain units for cooperation with the navy, but the main conclusion was that a single air force would be fully capable of satisfying the operational requirements of both the army and the navy. The two principal arguments in favour of unification remained the growing importance of air warfare, and the need for economy.

The Defence Ministry, for its part, while realising that the final decision would have to be left to Parliament, after the liberation of the home territory, took the process one step further. Rejecting the advice of the Air Forces Joint Command and the Defence High Command that the Royal Norwegian Air Force should not be set up before the liberation of Norway, the Ministry on 10 November 1944 tabled an Order in Council for the immediate formal establishment of *Luftforsvaret* as a third service, to include the units, personnel, and equipment of the existing Army and Navy Air Forces.²¹⁾ A long process had been brought to an end. And from

May 1945 onwards the Royal Norwegian Air Force could begin its postwar operations with two Spitfire squadrons, one squadron of Sunderlands, one squadron of Catalinas, one Mosquito Squadron, and one squadron of transport aircraft.

Summary and conclusions

From their modest and somewhat haphazard beginnings in the last two years before the First World War, Norway's Army Air Force and Naval Air Force developed as separate institutions. Such separation was in part due to technical reasons which seemed good at the time. After all, who but the navy could run aeroplanes equipped with floats and firing torpedoes? Partly, the separation also developed by default, as the authorities failed to act on their often expressed conviction that two air arms with specialised functions would nevertheless benefit from integrated leadership, training, maintenance, and support.

After the First World War, and with the clear prospect of an increasing importance for air defence and of air warfare as something separate from land or sea warfare, an independent air force became the accepted wisdom. Even within the navy there was a growing understanding for such a development, on condition that the navy could retain an air arm specialised for naval warfare. In the defence politics of the inter-war period, however, this conditional acceptance by the navy of the doctrines of modern air war more often than not translated into opposition to proposals for unification.

The failure to create a unified air force in the inter-war period was nevertheless due not only to the opposition of the navy. Even the proponents of unification had little real enthusiasm for a merger unless accompanied by a significant increase in air force budgets. By general consensus there was a certain threshold of strength which had to be reached before an air force could graduate from mere support functions to independent air operations. The failure to create one independent Norwegian air force between the two world wars is therefore closely connected with the meagre defence budgets of the

period, which forced both services as well as defence-minded politicians to fight rear-guard actions against further cuts rather than taking the vanguard of expansion and reform.

This dilemma was evident in the last and most determined attempt to create an adequate and unified air defence for Norway before the Second World War – the Ruge Report of 1936. Colonel Ruge's proposal for a three-year crash programme to build up a modern air force was defeated by a combination of governmental/parliamentary parsimony and the navy's fear that the programme would not only deprive it of its air support element, but would also transfer to the new service part of the navy's defence mission as well as its budget.

Norway's military defeat against the German invaders in the spring of 1940 was to a large extent a lesson in the importance of air warfare. During the build-up of Norwegian forces in exile from June 1940 onwards, the Government for this and other reasons placed high priority on the air forces. That, and the experience of the two air forces of working together as regards training and administration, under an Air Forces Joint Command established in the spring of 1941, gave a new start to the idea of unification. In spite of the navy's insistence on the need for a separate naval air arm, this gradual process of maturation reached its natural conclusion on 10 November 1944, when an Order in Council establishing the Royal Norwegian Air Force was tabled and signed by the King.

NOTES

1. The author wishes to acknowledge the assistance of Major B.S. Hansen, RNoAF, in the initial research for this paper. See also F. Meyer, *Hærens og Marinens Flyvåpen 1912-1945* (Oslo 1973), Chapters I and II.
2. *Innstilling fra Forsvarskommissjonen av 1920. Flyvevåbnet.* (Oslo 1923).
3. *Ibid.*, p. 14.
4. *Stortingsforhandlinger* 1937, vol. 2b, No. 38. Appendix 1.
5. *Norsk Militært Tidsskrift* Vol. 99 (1936), pp. 22-36. Article by Lieutenant K. Vagn Knudsen.
6. *Ibid.*, pp. 1-22, article by Captain E. Munthe Dahl.
7. *Stortingsforhandlinger*, 1937, vol. 2b, No. 38. Appendix 2.
8. *Ibid.* Appendix 3, p. 2.
9. *Ibid.* Appendix 4.
10. *Ibid.*, main Report.
11. Cf. Meyer, *op.cit.*, p. 164.
12. H. Riiser-Larsen, *Femti år for Kongen* (Oslo 1958), p. 224.
13. Riksarkivet, Oslo: Forsvarets overkommandos Londonarkiv (Records of the Defence High Command 1942-1945), file V-4-b, FFK-FO 4.12.1942, pp. 7-13.
14. Cf. O. Riste, «*London-regjeringa*»: *Norge i krigsalliansen 1940-1945*, Vol. 1 (Oslo 1973), Chapter 7.
15. Records of the Defence High Command, file XX-1-b part XIV.
16. As note 13, p. 9-10.
17. *Ibid.*, p. 5.
18. «Rapport om Forsvarets overkommandos virksomhet utenfor Norge», Part I. Appendices. (Mimeographed). Appendix No. 50.
19. Records of the Defence High Command, FFK-FO 31.7.1944, pp. 10 and 12.
20. As note 18, Appendix No. 52, p. 3.
21. Forsvarsdepartementet (Ministry of Defence). *Virksomheten utenfor Norges grenser 1940-1945* (Oslo 1946). Appendix 19.

Bidragstere

Mark Iden, M.A. (Fletcher School of Law and Diplomacy), har bl.a. vært tilknyttet the Institute for East-West Security Studies i New York, og skrevet artikler om bl.a. nordisk sikkerhetspolitikk og konflikten i Midt-Østen.

Leif H. Larsen, cand. philol., Universitetet i Bergen. Aspirant i Utenriksdepartementet.

Olav Riste, D. Phil. (Oxon), forskningssjef ved Forsvarshistorisk forskningssenter og professor i historie ved Universitetet i Bergen. Har bl.a. utgitt *The Neutral Ally* (Oslo og London 1965), «*London-regjeringa*»: *Norge i krigsalliansen 1940-1945* Bd. 1-2 (Oslo 1973-1979) og (red.), *Western Security, The Formative Years, European and Atlantic Defence 1947-1953*, (Oslo 1985).

Jan-Erik Rådehed, cand. polit., Universitetet i Lund. Har arbeidet med en doktorgrad om nordisk sikkerhetspolitikk i 1948-49.

Rolf Tamnes, cand.philol., forsker ved Forsvarshistorisk forskningssenter. Har skrevet artikler i *Forsvarsstudier* om Tsjekkoslovakia-krisen 1968, atomfrie soner, Tysklandsbrigaden og «*Norway's Struggle for the Northern Flank, 1950-1952*», i Olav Riste (red.), *Western Security, the Formative Years, European and Atlantic Defence 1947-1953*, (Oslo 1985).

Olav Wicken, cand.philol., forsker ved Forsvarshistorisk forskningssenter. Har bl.a. skrevet artikler i *Forsvarsstudier* om norsk militærindustriell politikk i den første etterkrigstid og i 1960-årene, og 'Arms and Expertise: Industrial Policy and Military Export in Norway' i *Defense Analysis* 2/1985. Wicken har ellers publisert flere arbeider om moderne norsk teknologi- og industrihistorie.

Notes on contributors

Mark Iden, M.A. (Fletcher School of Law and Diplomacy), has i.a. been attached to the Institute for East-West Security Studies in New York, and has written articles about Nordic security questions and the conflict in the Middle East.

Leif H. Larsen, cand. philol, University of Bergen, Norway, trainee in the Norwegian Ministry of Foreign Affairs.

Olav Riste, D. Phil. (Oxon), Director of the Research Centre for Defence History and Professor of History at the University of Bergen. Has published i.a. *The Neutral Ally* (Oslo and London 1965), «*London-regjeringa*»: *Norge i krigsalliansen 1940-1945* («The London Government»: Norway in the war-time alliance 1940-1945) Vols 1-2 (Oslo 1973-1979), and (ed.), *Western Security, The Formative Years, European and Atlantic Defence 1947-1953* (Norwegian University Press and Columbia University Press 1985).

Jan-Erik Rådehed, cand. polit., Institute of Political Science, Lund University, Sweden. Has worked on a doctoral dissertation, dealing with the Nordic security question in 1948-49.

Rolf Tamnes, cand. philol, Senior Research Associate at the Research Centre for Defence History. Among his publications are studies on nuclear-weapon-free zones, the Czechoslovakian crisis of 1968, the Norwegian brigade group in Germany, published in *Defence Studies*, and «Norway's Struggle for the Northern Flank, 1950-1952», in Olav Riste (ed.), *Western Security, the Formative Years, European and Atlantic Defence 1947-1953*, (Norwegian University Press and Columbia University Press 1985).

Olav Wicken, cand. philol., Research Associate at the Research Centre for Defence History. Among his publications are studies on Norway's military-industrial policy in the early post-World War II period and in the 1960's, published in *Defence Studies*, and 'Arms and Expertise: Industrial Policy and Military Export in Norway', *Defense Analysis* 2/1985. Wicken also has published a number of articles on Norwegian industrial and technological history.

Tidligere utkommet

O. Riste (red.) FORSVARSSTUDIER - Defence Studies 1981. Årbok for Forsvarshistorisk forskningscenter, Forsvarets høgskole 1981. (Tanum-Norli 1982):

O. Riste: The Genesis of North Atlantic Defence Co-operation: Norway's «Atlantic Policy» 1940-1945.

O. Riste: Svalbard-krisen 1944-1945.

O. Riste: Functional Ties - A Semi-Alliance? Military Co-operation in North-West Europe 1944-1947.

K. E. Eriksen: Storbritannia og baseproblematikken i Norden 1945-1947.

R. Tamnes: Den norske holdningen til atomfrie soner i Sentral-Europa 1957-1965.

O. Riste: Politics in the Armed Forces: A Contemporary Problem in Historical Perspective.

D. C. Pugh: The Armed Forces and Alta: Some Tentative Reflections on Civil-Military Relations.

R. Tamnes (red.) FORSVARSSTUDIER - Defence Studies 1982. Årbok for Forsvarshistorisk forskningscenter, Forsvarets høgskole 1982. (Tanum-Norli 1983):

R. Tamnes: Den norske holdningen til en nordisk atomvåpenfri sone 1958-1983.

O. Riste: Ein idé og ein myte: Rooseveltts frihamnstanke for Nord-Noreg.

R. Tamnes: NATOs og Norges reaksjon på Tsjekkoslovakia-krisen 1968.

O. Wicken: Ny teknologi og høyere priser.

O. Riste: The Foreign Policy-Making Process in Norway: A Historical Perspective.

R. Tamnes (red.) FORSVARSSTUDIER - Defence Studies III. Årbok for Forsvarshistorisk forskningscenter, Forsvarets høgskole 1983-84. (Tanum-Norli 1984):

O. Riste: Frå integritetstraktat til atompolitikk: Det stormakts-garanterte Norge 1905-1983.

- T. V. Skaret: Kirkens engasjement i atomdebatten 1960-1982.
D. C. Pugh: Guns in the Cupboard.
O. Wicken: Vekst og våpen.
R. Godø: Forsvarets ledelsesordning etter 1945.
N. Borchgrevink: Norsk forsvar gjennom britiske briller.
- R. Tamnes (red.) FORSVARSSTUDIER - Defence Studies
IV. Årbok for Forsvarshistorisk forskningssenter, Forsvarets høgskole 1985. (Tano 1985):
- T. M. Hetland: Då Moskva sa nei til Norden. Sovjets syn på Norden og NATO 1948-1952.
T. M. Hetland: Atomrasling og avspenning. Sovjet og norsk tryggingpolitikk 1953-1958.
R. Berg: «Det land vi venter hjelp af». England som Norges beskytter 1905-1908.
J. Sanness: Norske historikere og den kalde krigen.
O. Wicken: Våpenimport eller egenproduksjon? Hvorfor Norge ikke bygde ut militær industri 1945-1950.
F. Fagertun: Militærmakten og «den indre fiende» 1918-1940.